

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron Megyei Lapkiadó Vállalat

Főszerkesztő: MOLLAY KÁROLY

A szerkesztőség tagjai:

BOGNÁR DEZSŐ, DOMONKOS OTTÓ, FARKAS IMRE, GOLLNHOFFER SÁNDOR, HÁRS
JÓZSEF olvasószerkesztő, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, HORVÁTH ZOLTÁN,
KÖRNYEI ATTILA, KUBINSZKY MIHÁLY, NYESŐ IMRE

**1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Fogarassy László: Háború hadüzenet nélkül (Hadműveletek
Magyarország területén a páduai fegyverszüneti egyezménytől a soproni népszavazásig)**

**Fogarassy László: Háború hadüzenet nélkül
(Hadműveletek Magyarország területén a páduai fegyverszüneti egyezménytől a
soproni népszavazásig)**

**1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Fogarassy László: Háború hadüzenet nélkül (Hadműveletek
Magyarország területén a páduai fegyverszüneti egyezménytől a soproni népszavazásig) / II. rész**

II. rész

**1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Fogarassy László: Háború hadüzenet nélkül (Hadműveletek
Magyarország területén a páduai fegyverszüneti egyezménytől a soproni népszavazásig) / II. rész
/ A júliusi hadjárat és az újabb összeomlás**

A júliusi hadjárat és az újabb összeomlás

Az északi területek kiürítését Károlyi Mihály elhamarkodottnak, a gyengeség jelének és az újabb katonai összeomlás kezdődő tünetének fogta fel. Helyesebbnek tartotta volna, ha a tanácskormány folytatta volna a hadműveleteket, vagy ha nem érzett rá elég erőt, leköszönt volna és a hatalmat átadta volna a proletárdiktatúrát megszüntető kormánynak. Mivel a tanácskormány ragaszkodott a hatalmához, nyilvánvalónak látta, hogy ez csak újabb fegyveres konfliktushoz, ez katonai vereséghez, utána pedig ellenforradalmi kormány hatalomra kerüléséhez vezethet. A fehér terror időszakát nem akarta az országban bevárni és július első napjaiban feleségével együtt Ausztriába emigrált. A románok nem ürítették ki a visszaadandó tiszántúli területet, Lenintől sem jöhetett katonai támogatás, mert Denikin tábornok július elején eredményesen kezdte offenzíváját Moszkva ellen. A Tiszántúl kiürítését sürgető jegyzékekre az antant nem válaszolt. A Magyarországi Tanácsköztársaság tehát bent volt a kelepcebén.

A biztosan várható újabb hadjárat vezetésére a lemondott helyébe új vezérkari főnökre volt szükség. Julier alezredes, a III. hadtest addigi vezérkari főnöke július 5-én csak nagy rábeszélésre és nógatasra vállalta a magasabb funkciót, azzal a kívánsággal, hogy a tanácskormány tegyen engedményeket a nemzeti színű hadijelvények bevezetése ügyében. Böhm nem hitt a fegyveres megoldás sikerében és a főparancsnokságról lemondva, Bécsbe ment követnek. Utóda, az igen optimista Landler Jenő, július 18-án foglalta el az állását. A főlötszégessé vált V. hadtestparancsnokság megszűnt. Pogány és vezérkari főnöke pedig visszament a II. hadtesthez, amely egyúttal Siófokra költözött. Négy hadosztályparancsnok az északi területek önkéntes feladása elleni tiltakozásul leköszönt az állásáról. A legsikeresebb hadosztályparancsnokot, Rab Ákost rendelkezési állományba helyezték, mert hadosztályával együtt Budapestre akart vonulni, hogy a tanácskormányt a területfeladás miatt eltávolítsa. A tervet följelentő és parancsnokára revolvert is rántó Münnich Ferenc politikai megbízott Landler ellenkezése dacára a gödöllői főhadiszállásra került, mint a politikai osztály vezetője. Kun Béla, aki a ludovikás ellenforradalom óta a hadsereg főparancsnok [290](#) helyettesének a tisztségét is viselte, ezt mindenképpen keresztülvitte, mert a főhadiszállás tisztjeinek a politikai megbízhatóságában nem bízott. Julier azt írja Münnichről, hogy mindenbe beavatkozott és csak erőlyes fellépéssel lehetett fékentartani.

A magyar tanácskormánynak két választása volt: vagy bevárja, hogy az antant koncentrikus támadással lerohanja, vagy maga indít preventív hadjáratot, hogy kitörjön a katonai és gazdasági blokádból. Az utóbbit azért választotta, mert az éhező országnak szüksége volt a Tiszántúl gazdag élelmiszerkészletére. Az pedig Václav Král könyvéből ismeretes, hogy a cseh, román, szerb és francia csapatok augusztus közepén egyszerre indultak volna meg, és ha a magyar Vörös Hadsereg vesztég marad, csak az lett volna az eredmény, hogy a proletárdiktatúra nem augusztus elsején, hanem huszadika után feltétlenül véget ért volna. Baljós tünet volt, hogy a 8. dunántúli és a 4. munkáshadosztály gyalogsága nem akart harcolni, két munkásezredet egyenesen föl kellett osztlatni, egy harmadikat pedig az utánpótlás és a harci kedv hiánya miatt Nyugat-Magyarországra kellett szállítani, mint határvéd-tartalékokat. A tisztikar és a politikai megbízottak viszonya a zászlókérdés miatt igen feszült volt, a tüzérségi lőszer kevesebb a kívántnál, egyéb lőszer volt elegendő. Azzal is számolni kellett, hogy sikeres offenzíva esetén a csehek és a szerbek a franciákkal együtt be fognak avatkozni és akkor igazán „finita la comedia”. Lenin kormánya pedig akkor, amikor Denikin fehér hadserege nagy irammal közeledett Moszkva felé, nem adott mást, mint biztatást. A júliusi offenzíva másnapjára kihirdetett világsztrájk megbukott, mert csak az osztrák munkások vették komolyan.

Julier a közbejött tiszai árvíz miatt ötnapos késéssel, július 20-án indította el a tiszántúli hadjáratot a következő tázozódású haderővel:

Tokajnál a III. hadtest (parancsnok Bokányi Dezső, vezérkari főnök Schwartz Géza őrnagy). Alárendelve az 1. hadosztály, 2. és 3. dandár: 22 zászlóalj (7655 puska) és 24 üteg (85 löveg).

Poroszlónál a hadsereggközvetlen 80. dandár (Österreicher Leo főhadnagy) 4 zászlóalj 1 üteg (1336 puska, 4 löveg).

Szolnoknál az I. hadtest (Vágó Béla népbiztos, vezérkari főnök Farkas Jenő alezredes). Az 5., 6. és 7., valamint a Csongrádra kikülönített 2. hadosztály 46 zászlóalj, 63 üteg (22 000 puska, 222 löveg.).

A hadseregtartalékban várakozó és utólag harcavetett 3. hadosztály mellett utólag a 7. huszárezred és a salgótarjáni 5. munkásezred is résztvett a tiszamenti harcokban, összesen tehát 80 gyalogzászlóalj, 7 lovas század és 99 üteg. Nem harcolt: a Bajától Szegedig terjedő demarkációs vonalat őrző 4. hadosztály

(tüzéség nélkül), az Ipoly-vonalat tartó 1. dandár, a budapesti IV. és a dunántúli II. ezred helyi kötöttsége miatt.

A magyarországi román hadsereg (Mărdărescu tábornok) rendelkezésére a következő csapatok állottak:

Északi hadtest (Grupul de Nord): a Tisza vonalon Szamos torkolatától Abádszalóig az erdélyi 16. hadosztály, tartalékban a 2. vadászadosztály (Nyíregyháza–Debrecen körletében.).

Déli hadtest (Grupul de Sud): Abádszalóktól délre a Maros torkolatáig az erdélyi 18. hadosztály, tartalékban az 1. vadászadosztály, Békéscsaba körletében.

Hadseregteríték: 1. és 6. gyalog- és az 1. és 2. lovashadosztály.

Tiszántúlon összesen 6 gyalog és 2 lovashadosztály: 92 zászlóalj, 58 lovasszázad, 80 és fél üteg (60 000 puská, 12 000 kard és 322 löveg) volt a románok ereje. A harcok megindulásakor útból volt még Beszarábiából a 7., Bánságból pedig a 2. gyalghadosztály. Beszarábiában Cristescu tábornok hadserege a Denikin-féle offenzívát nem támogatta és tehermentesített állapotban további hadosztályokat volt képes Mărdărescunak rendelkezésére bocsátani.

Az orosz és ukrán Vörös Hadsereg egész július és augusztus hónap folyamán nem volt abban a helyzetben, hogy a magyar Vörös Hadseregnek bárminő segítséget nyújtson, amint ezt az akkori orosz polgárháború történetével foglalkozó kiadványok egyértelműleg tanúsítják. A magyar Vörös Hadsereg tehát csak a saját erejére támaszkodhatott.

A tiszai offenzíva első napján a III. hadtestnek sikerült hidat verni és a 2. dandár Rakamaznál hídfőállást foglalt el. Második lépcsőben az 1. hadosztály követte. Tiszafürednél a nemzetközi 80. dandár a románok heves ellenállása miatt nem tudott átkelni. Szolnoknál viszont az I. hadtest az épen maradt közúti hídon átvonult, részben a Tiszán áthajózott és Szajol környékén hídfőállást foglalt el a 6. és 7. hadosztállyal. Az utóbbi 9 román ágyút, több géppuskát zsákmányolt és számos foglyot ejtett. A 2. hadosztály Csongrádnál pár nappal azelőtt kisebb hídfőállást épített ki, ahonnan támadva, megközelítette Szentest.

Az offenzíva további négy napja folyamán a III. hadtest szakaszán egy román ellentámadás a 3. (vörösör) dandár egyik ezredét visszavetette. A 2. (székely) dandár azonban kiválóan harcolt és elérte Gáva–Prenihalom–Csőszhalom–Nagyfalu–Tiszaeszlár vonalát és azt a július 24-i román ellentámadással szemben is megvédte. A 80. dandárnak sikerült Tiszafürednél és Dorogmánál átkelnie a Tiszán és biztosító osztagokat tolt ki Tiszaörvényre, Egyekre és Csegére. Az I. hadtestnél a 7. huszárezred is bekapcsolódott a harcokba, sőt a 6. hadosztály fedezetének szánt 5. hadosztály is, mert már 22-én Derzsiligetnél a 7. hadosztály segítségére volt kénytelen sietni. A 6. hadosztály 23-án Fegyvernek–Kenderes–Kisújszállás vonalát foglalta el, július 24-én pedig Karcagot. Hátát a hadtestközvetlen 19. ezred biztosította, amely 24-én Kisköre, Tiszaabő és Tiszaroff mellett kelt át a Tiszán. Az 5. hadosztály Túrkevéen át elérte a Berettyó-csatorna nyugati partját, a 7. hadosztály pedig elfoglalta Mezőtúrt. Kevesebb szerencséjével harcolt a 2. hadosztály, mert Mindszentet és Szegvárt, sőt Szentest is elveszítette, az utóbbit azonban a hadosztályparancsnok által személyesen vezetett ellentámadással visszafoglalta.

A magyar offenzíva július 24-én délben kulminált. Az ekkor megindult román ellentámadást megkönnyítette, hogy a románoknak ekkor már birtokukban volt a magyar felvonulási terv, amelyet Mărdărescu szerint egy elfogott vörös tiszténél találtak meg. Julier viszont úgy tudja, hogy ez még a magyar offenzíva előtt antantkézre jutott.

A román ellentámadás az első napon csak a rakamazi hídfőnél torpant meg: a székely katonák hősie ellenállással és súlyos veszteségek árán megtartották az állásaikat. Viszont a 80. dandárt öt zászlóaljából és öt ütegből álló román különítmény teljesen szétszórta, mivel elhanyagolta a biztosítást és a legutóbb kiosztott lőszere gyakorlótöltényekből állott. A nemzetközi csapatoknak mindössze 733 katonája jutott vissza Tiszafüred körletéből a folyó nyugati partjára. A 2. hadosztály Csongrádra vonult vissza másfélszeres túlerő elől. A szolnoki hídfőben a 6. vörös hadosztályt a románok három hadosztállyal támadták meg (2. lovas, 1. és 6. gyaloghadosztály) és visszanyomták Kisújszállás–Kenderes vonalára. A 7. hadosztályt Öcsöd felől a román Lecca-hadosztály fenyegette bekerítéssel, habár ennek a tehermentesítésére az I. hadtest megkapta és bevetette a hadsereg tartalékot is. Ellenben sikeresen harcolt az 5. vörös hadosztály, amely 292a román Papp-hadosztály élet nemcsak hogy visszaverte, de a Berettyó-csatornán túl is üldözőbe vette. Azonban tekintettel a 6. és 7. hadosztály kényszerű hátrálására, parancsot kapott, hogy szintén vonuljon vissza. A végig győzelmes III. hadtest is parancsot kapott, hogy a Nyíregyháza elleni támadást az I. hadtest vereségére való tekintettel ne folytassa, hanem vonuljon vissza Tokajra. A poroszlói védőszakaszra az 5. munkásezredet rendelték, a 80. dandár pedig Füzesabony körletében tartalékba volt szánva.

A tiszai offenzíva kudarca után, július 25-én este, Julier felajánlotta lemondását a vezérkari főnökségről és maga ellen katonai szakértőkből álló bizottság által vizsgálatot kért. Lemondását nem fogadták el és egészen augusztus 5-ig – a Peidl kormány felkérésére is – a helyén maradt. A csapatokról leszögezte: „fegyelméletlen, könnyen lelkesíthető, de annál gyorsabban lelohadó társaság.” A csapatok bomlása megindult.

Tetejében 1919. július 27-én a békekonferencia olyan kiáltványt intézett a magyar néphez, amely felért azzal, mintha a nagyhatalmak szabályosan hadat üzentek volna a Magyar Tanácsköztársaságnak. Ebben kijelentették, hogy Kun Béla kormányával nem tárgyalnak, mivel nem képviseli a magyar népet, megszegte a fegyverszüneti szerződést és egy velük szövetséges országot támad. Egyúttal felszólította a magyar népet, alakítson új kormányt, amellyel békét köthetnek. És ami feltűnő volt: a magyar ellenforradalmi kormányról szó sem esett, habár ez május 5-én Gondrecourt francia tábornok ösztönzésére alakult meg Aradon és települt át a francia megszállás alatt levő Szegedre.

Ebben a kilátástalan külpolitikai és katonai helyzetben a hadsereg főparancsnokság hadsereg tartalékba rendelte a 2., 6. és 7. leharcolt hadosztályt és az újra felállított V. hadtest parancsnokság alatt Ceglédre keletre szándékozta csoportosítani. A szolnoki védőszakasz védelme az I. hadtest alatt az 5. és 3. hadosztályra hárult, Csongrádnál pedig a 4. hadosztályra. A Kiskörétől északra álló csapatokkal a III. hadtest rendelkezett. Ezek közül az 1. hadosztály az alá rendelt 3. dandárral Tokajt, az 5. munkásezred pedig Poroszlót védte. Hadtest tartalékba került nemcsak a 80., de – súlyos veszteségei után – a 2. dandár is. A 7. huszárezred kiterőszakolta visszaküldését Dunántúlra.

Az I. hadtest vezérkari főnökét, Farkas alezredest leváltották, helyébe pedig Bengyel százados, a 6. hadosztály addigi vezérkari főnöke lépett.

Kun Béla azon kísérletei, hogy az osztrák szocialistákat rábírja a proletárdiktatúra kikiáltására, eredménytelennek bizonyultak, holott az antant által Német-Ausztriának ítélt dunántúli németlakta sávot a tanácsköztársaság kikiáltása fejében már ő is hajlandó lett volna odaadni.

Márdárescu tábornok csapatainak parancsot adott, hogy súllyal Tiszafüred és Szolnok között több helyen keljenek át a Tiszán és Budapestet foglalják el. E célra már 119 zászlóalj (84 000 puská), 60 lovas század

és 98 üteg állott rendelkezésére. Július 28-án és 29-én a III. hadtest körletében tüntetési célzattal keltek át, 30-án pedig Nagykörűnél kezdték meg a főátkelést, amely az 5. hadosztály csapatait sodorta el. Erre a hadsereg főparancsnokság a Tisza-vonalra rendelte a tartalékban levő 6. hadosztályt és 2. dandárt, amelyik azonban július 31-én megtagadták az engedelmességet. Példájukat az addig politikailag és katonailag teljesen megbízható 1. budapesti vörös ezred is követte és a főváros felé indult, hogy ott „tisztá szocialista kormányt” létesítsen. E nap éjjelén az volt a helyzet, hogy a román csapatok Szolnok–Jászkesér–Jászladány vonalát foglalták el. A hadsereg politikai vezetői a 6. hadosztály zendülése ellenére is ellentámadást rendelték el, a vezérkari főnök tanácsa ellenére. Erre még rendelkezésre [293](#) állt 23 harc képes zászlóalj és 24 üteg, amelyeket jobb lett volna Budapest védelmére hídfőállásba visszavonni. Az ellentámadás augusztus 1-jén reggel indult meg a 3. és 5., valamint a 2. hadosztály még harcra kapható csapatainak részvételével. Szolnokot visszafoglalták, a Zagyvánál is némi teret nyertek, de a román hídfő felszámolására már nem maradt erejük. Az addig hű munkások már a gyárakban kiabálták, hogy békét akarnak és le a proletárdiktatúrával. A tanácskormány a teljes katonai összeomlás és a munkásság hangulatváltozásának ismeretében aznap 17 órakor visszaadta megbízatását a budapesti Munkás- és Katonatanácsnak. Ez a lemondást tudomásul véve, megválasztotta a szakszervezeti vezetőkkel álló Peidl-kormányt, már nem népbiztosokból, hanem miniszterekből. Ebben négy volt népbiztos is helyet foglalt, köztük Haubrich József is, aki a hadsereg parancsnokságát is átvéve, a „vörös hadsereg” elnevezést hallgatólag szüntette meg. A békés átmenet lehetővé tétele végett különvonatot bocsátott a kommunista népbiztosok részére, hogy családjukkal együtt Bécsbe utazhassanak. Böhm ottani magyar követ menedékjogot szerzett nekik az osztrák kormánytól. Köztük voltak a hadsereg politikai vezetői: Landler Jenő, Kun Béla, Vágó Béla és Pogány József is. Szántó Béla hadügyi népbiztos más úton menekült. Bokányi nem csatlakozott hozzájuk. A magyar csapatok augusztus 2-án virradó hajnalban, Haubrich hadügyminiszter körtáviratából értesültek a kormányváltásról. A hadosztályparancsnokok utasítást kaptak, hogy a proletárdiktatúra megszűnéséről a szembenálló ellenséges alakulatokat értesítsék. Erről a románokat Guido Romanelli olasz alezredes, az antantnak májustól Budapesten tartózkodó megbízottja, tulajdon tiszteje által szintén értesítette. A zászlókérdést Haubrich úgy oldotta meg, ahogy Landler is megtehetné volna: hogy a hadsereg zászlója az egyik oldalon vörös, a másik oldalon pedig piros-fehér-zöld. Anyagihiány esetén a vörös zászlókra mindkét oldalon nemzeti színű szalagot kellett fölvarrni. Haubrichnak legfőbb gondja volt, hogy a Budapestre özönlő, demoralizált katonaságtól a fővárosban levő vörösörség és vasashadosztály közreműködésével elszedje a fegyvert, megakadályozza a fosztogatást és anarchiát, mert a helyzet veszedelmesen hasonlított az első világháború végén lezajlott eseményekhez. Ezért a rendfokozatok és rangjelzések visszaállítását kihirdető rendelet is kicsit késve, csak augusztus 5-én jelent meg.

A gödöllői főhadiszállás augusztus 2-án a románok közeledése miatt Budapestre költözni kényszerült, ahol még két napig működött a TV. hadtestparancsnoksággal együtt a Dorottya utcai Magyar Király szállóban. Katonailag már nem volt mit tennie. utolsó tevékenysége az volt, hogy az iratanyagot a történetírás szerencséjére a Várban levő hadügyminisztériumba mentette. [26\(1\)](#)

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Fogarassy László: Háború hadüzenet nélkül (Hadműveletek Magyarország területén a páduai fegyverszüneti egyezménytől a soproni népszavazásig) / II. rész / A proletárdiktatúra megszűnt, de az ellenséges hadműveletek nem. Az 1919. augusztusi események.

A proletárdiktatúra megszűnt, de az ellenséges hadműveletek nem. Az 1919. augusztusi események.

A legelső kompakt alakulat, amely a románok elől visszavonulva megközelítette a fővárost, a 80. dandár volt. Tekintettel arra, hogy mindenütt, ahol megfordult, hírhedtté tette magát a lakosság zaklatásával. Haubrich főparancsnok tüzéruteggyel megerősített lefegyverező osztagot küldött eléje Dunakeszire. A nemzetközies tűzharc nélkül átadták fegyvereiket. Csepelre ért és ott leszerelt a 22. munkásezred. A 2. dandár parancsnoksága és egy-egy zászlóalja még beért [294](#)vonaton Budapestre, a zöme azonban Miskolc körletében rekedt, mert a románok közben elvágta a vasútvonalat. A frontról távozó 6. hadosztály a Kerepesi úton vonult be. A Peidl-kormány hadikövete és katonai szakértője augusztus 3-án reggel indult el fegyverszüneti ajánlattal, autóval a román főhadiszállásra az Üllői úton. Kispest előtt az 1. vörös ezreddel, Pestszentlőrincen pedig már román lovashadosztály élével találkoztak. Nagyiványi Zoltán hadikövet mind a román dandárparancsnoknak, mind pedig további útjában Cegléden Mosoiu tábornok hadtestparancsnoknak bemutatta Clemenceaunak az éjjel érkezett táviratát, amelyben a békekonferencia elrendelte, hogy a román csapatok álljanak meg ott, ahol éppen vannak. (Hasonló szövegű távirat Bukarestbe is ment.) Mărdărescu tábornok törökszentmiklósi főhadiszállásán fogadta a magyar hadikövetet és átadta neki a fegyverszüneti feltételeket azzal a megjegyzéssel, hogy azokat csak teljes egészükben elfogadni, vagy elutasítani lehet, ellenjavaslatnak pedig helye nincs. E feltételek közt volt, hogy a magyar kormány szerelje le a hadsereget 15 000 főre, hadisarc fejében pedig szolgáltatssa ki az összes hadianyagot, a vasúti és folyamközlekedési anyag felét, rengeteg gabonát és a marhaállomány tekintélyes részét. Nagyiványi követségi titkárnak volt ugyan felhatalmazása, hogy a fegyverszüneti feltételeket aláírhatja, a kapott feltételek azonban az ő legpesszimisztikusabb várakozását is túlszárnyalták. Ezért azt válaszolta, hogy jelentéstétel végett vissza kell térnie a kormányához.[27\(2\)](#) Ugyanazon nap délután az 5. és 3. román lovasdandár, valamint az 1. és 2. román vadászadosztály bevonult a fővárosba. A helyőrséget lefegyverezték, a rendőrségtől pedig átvették a biztonsági szolgálatot. Budapest városparancsnokságát a Hungária szállóba költözött Holban tábornok vette át, akinél Romanelli olasz ezredes megjelent és Clemenceau táviratára hivatkozva tiltakozott Budapest megszállása ellen. Holban azt válaszolta neki, hogy csak a feletteseitől fogad el utasításokat. Felettese, Mărdărescu tábornok pedig néhány nap múlva érkezvén, a Gellért szállóban üttötte fel főhadiszállását.

Ezzel gyakorlatilag lezárult a júliusi hadjárat, amelyben a magyarok ezerötszáz halottat és sebesültet vesztek. Hadifogoly és polgári személy, akiket a román királyi hadsereg a magyarországi hadjárat folyamán a hadijog ellenére vagy vitatható alapon kivégzett, 647 volt.[28\(3\)](#)

A román királyi hadsereg mozgékony lovashadosztályainak köszönhetette, hogy a magyar Vörös Hadsereg hadosztályainak visszavonulási útját Budapest felé elvágta és az I. hadtest csapatait (pontosan a 2–5. és 7. hadosztályt) Cegléd–Abony–Kecskemét–Kiskunfélegyháza körletében bekerítette. Miskolcon pedig az 1. hadosztályt zárták körül. Fogságba ejtek 1235 tisztet és 40 000 légénységi állományú katonát, zsákmányoltak 348 különböző űrméretű löveget, két 305 mm-es ágyut, 52 000 puskát, 4316 karabélyt, 579 revolvert, 190 géppuskát, több ezer kardot és tört, 87 repülőgépet és nagy mennyiségű más hadianyagot.[29\(4\)](#)

Miután a román királyi hadsereg eljutott diadalmenetének csúcspontjára, Budapestre érkezett Reginald Gorton angol tábornok a román haderő ellenőrzése [295](#)végett. (Rövidesen egy-egy olasz, francia és amerikai tábornok is követte.) A Peidl-kormány most a román szuronyok árnyékában is meg merte engedni magának azt a merészséget, hogy elutasítsa a román fegyverszüneti diktátumot és az elutasító jegyzékben hivatkozott arra, hogy ellentmond az 1918. november 13-i belgrádi konvenciónak. Az elutasító jegyzéket Ágoston külügyminiszter Gorton tábornoknak juttatta el és Nagyiványit azzal bízta meg, hogy ezt a döntést adja tudomására Mărdărescunak. Mărdărescu tábornok erre fenyegető üzenetet küldött a magyar

kormánynak. Mire azonban Nagyiványi visszaérkezett Budapestre, a Peidl-kormányt egy ellenforradalmi puccs eltávolította és a magyar hadikövet már az új külügyminiszternek, illetve a Friedrich-kormánynak adta át Mărdărescu választ.

Budapest román megszállásának hírére a dunántúli II. hadtest csapatai túlnyomórészt feloszlottak. Ami megmaradt, csak rendfenntartásra volt elegendő. A 7. huszárezred együtt maradt ugyan, de a 8. hadosztály csapatai (köztük a vas-soproni 18. gyalogezred is) a hajmáskéri katonai táborból legénységük kívánságára hazaindultak és leszereltek. Ezt a helyzetet a románok ki is használták.

A magyar Vörös Hadsereg sedani méretű katasztrófájából egy bátor tiszt helytállása folytán kimenekült a 2. székely dandár. Miután ennek a parancsnoksága és kisebb része vasúton eljutott Budapestre, a románok Kál-Kápolnánál elérték a vasútvonalat és felszedték a síneket. A visszamaradt négy-öt zászlóalj és az útegek fölött Verbőczy Kálmán százados, ezredparancsnok vette át a parancsnokságot és gyalogmenetben Vác felé indította. Az útjukat Egernél elálló román csapatokat ágyútűzzel sodorta el. A székely dandár augusztus 6-án ért Vácra és azonnal megszállta a tahitótfalui és visegrádi kompjáratot. Sikerült zavarás nélkül átkelnie a Dunán és kisiklania a román bekerítésből. Innen gyalogmenetben érte el Esztergomot és Komárom-Újvárost, ahol vonatra rakodva folytatta útját Győr–Magyaróvár felé, majd augusztus 15-én Csornán csoportosult. Az anabázisa Nagycenken és a sopronkörnyéki táborban ért véget.³⁰⁽⁵⁾ Ilyen tettért korábban Verbőczy Kálmán Mária Terézia-rendet kapott volna.

A Pester Lloyd 1919. augusztus 12-i bécsi kiadása közölte a román sajtóiroda jelentését, hogy a magyarországi román hadsereg parancsnoksága a kommunista rendszer leverése végett elrendelte Nyugat-Magyarország elfoglalását, holott akkorra már a Tanácsköztársaság összes szervei beszüntették működésüket, a még megmaradt vörös katonai alakulatok pedig a közben felvonult magyar ellenforradalmi haderőhöz csatlakoztak. A siófoki II. hadtestparancsnokságot Craenenbroek alezredes augusztus 13-án adta át Horthy Miklós altengernagynak. Mărdărescu tábornok tehát „levonta a következményeket” azért, hogy a Peidl-kormány (de a Friedrich-kormány is) vonakodott aláírni a fegyverszüneti feltételeket. Így vonult be egy román dandár erejű csoport augusztus 13-án Székesfehérvárra, 16-án pedig Veszprémbe. Ez hurcolta el a Hajmáskérre mentett két 30,5-es löveget. Egy másik dandárcsoport augusztus 20-án vonult be Győrbe, az éle azonban felderítés végett átmenetileg Vitnyédig hatolt, de a székely ellenakció bevárása nélkül visszavonult.

A román királyi hadsereg 1918. november 20-tól 1919. augusztus 20-ig folytatott hadműveletei során halottakban, sebesültekben, betegekben, eltűntekben és hadifoglyokban összesen 188 tisztet és 11 478 legénységi állományú katonát ²⁹⁶vesztett. Ezek közül a hősi halottak, valamint sebesülés vagy betegség folytán meghaltak száma 69 tiszt és 3601 fő legénység. Saját bevallásuk szerint legsúlyosabb veszteségeiket az 1919. július 20–augusztus 4-i harcokban szenvedték el, további, 1920. március végéig elszennvedett veszteségeiket viszont nem tették közzé.³¹⁽⁶⁾ Összehasonlításuképpen: a csehszlovák hadsereg hasonló időben vezetett statisztikája 56 meghalt tisztet (köztük 22 legionáriust) és 962 fő legénységet mutat ki. A magyar veszteségekről nem találtam dokumentumot, szóbeli közlés szerint háromezer hősi halott lehetett.

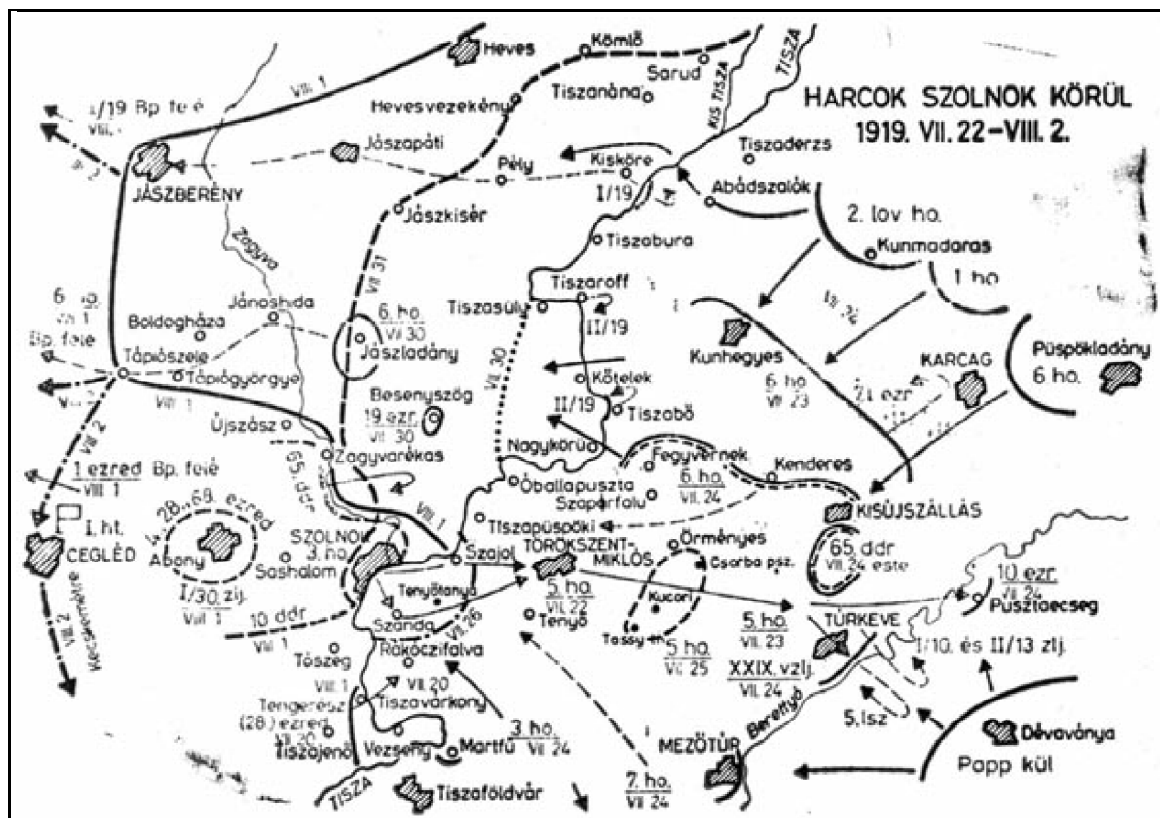
A románok a magyar Nemzeti Hadsereg felvonulása után a dunántúli hadműveletek folytatásától elállottak és mintegy 6000 emberrel október 4-ig a Patkányos major–Győr–Ménfő–Pápateszér–Gyertyánkút–Nemesvámos–Peremarton–Úrhida–Dinnyés–Szabolcs–Adony vonalat tartották megszállva.

Augusztus első napjaiban kisebb csehszlovák osztagok behatoltak a semleges zónába és megszálltak több helységet, köztük Ipolyságot, Balassagyarmatot és Sátoraljaújhelyt, augusztus 9-én pedig egy dandárral, a románokat megelőzve Salgótarjánt. A Pálmay-zászlóaljnak sikerült elvonulnia Rétságra és csendőrségnek álcázva ott is maradt, amíg a Rétságra augusztus végén bevonult románok le nem fegyverezték. Augusztus 12-én egy szerb kombinált hadosztály (7 zászlóalj, 8 lovasszáhad és 5 üteg) Radkersburg felől kiindulva harc nélkül megszállta Muraszombatot, Belatincet és az egész Vendvidéket egészen a Kerka patakig, mert a vörös határőrség addigra feloszlott és a fehér határőrizet (egy tisztiszáhad és egy páncélvonat) kénytelen volt visszavonulni. Smiljanić tábornok csapatai Domonkosfa–Kapornak–Kis- és Nagydolány vonalában megállottak, mivel a budapesti antant-tábornoki bizottság óvást emelt az akció ellen. Ezt követően augusztus 14-re virradó éjjel egy dandár erejű csehszlovák csoport (6 zászlóalj, 4 üteg) Pozsonynál átkelt a Dunán, Ligetfalut megszállta és a szolgálatban megmaradt, egy száhad erejű vörös határőrséget rajtaütésszerűen foglyul ejtette. A további előnyomulás Köpcsény–Oroszvár irányában azonban elmaradt, mert a francia hadtestparancsnok a Magyaróvárról érkezett magyar hadikövetektől tudomást szerzett a székely dandár odaérkezéséről. Azt a választ adta nekik, hogy ők csak a békekonferencia által odaítélt pozsonyi hídfőt szállták meg és nem fognak továbbnyomulni.³²⁽⁷⁾ Ezért maradt el a dunántúli korridor megszállása, amikor a csehek Moson és Sopron, a szerbek pedig Zala és Vas vármegyét készültek birtokba venni.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Fogarassy László: Háború hadüzenet nélkül (Hadműveletek Magyarország területén a páduai fegyverszüneti egyezménytől a soproni népszavazásig) / II. rész / A magyar Nemzeti Hadsereg hadműveletei

A magyar Nemzeti Hadsereg hadműveletei

A szegedi ellenkormánynak a proletárdiktatúra ideje alatt szervezett hadseregébe 6568 ember jelentkezett, köztük kétezer, nagyjából tartalékos katonatiszt. Ámde a magyarországi francia hadsereg parancsnoksága mindössze 1300 főnek a felfegyverzését engedélyezte, a többi pedig tartalékban maradt, illetve nem vonult be. A demarkációs vonal őrzését a szegedi francia helyőrség látta el, amelynek a parancsnoka a kalocsai ellenforradalom idején kijelentette, hogy őt a legszigorúbb semlegességre utasították és ezért fehér magyar járőrt nem enged át a demarkációs vonalon. Annyi tisztesség azonban mégis volt a franciákban, hogy a Kalocsáról menekülőket beengedték Szegedre. Az antant annyira nem támogatta a szegedi kormányt, hogy még a tanácskormány ellen ²⁹⁷fellázadt és Bajára menekült dunai magyar flottilát sem adta ki neki. A magyar Nemzeti Hadseregnek, illetve a szegedi magyar helyőrségnek a Tanácsköztársaság ellen tervezett intervencióban is csak a rendfenntartó karhatalom szerepét szánták. Ha a mégiscsak nem is szocialista meggyőződésű Julier vezérkari főnök kitérő választ küldött Gömbös Gyulának, a szegedi kormány hadügyi államtitkárának azon levelére, hogy csapataival csatlakozzék a nemzeti kormányhoz, arra nemcsak a javaslat irreális volta késztette, hanem az is, hogy az északi hadjáratban francia tábornokok ellen harcolt és a szegedi kormány francia protektorátus alatt állott. Hiszen Horthy Miklós altengernagy, aki a szegedi kormány hadügyminisztere volt (1919. június 6–július 12), francia kívánságra köszönt le a tárcájáról és a gróf Károlyi Gyulát követő P. Ábrahám Dezső kormánya nevezte ki a Nemzeti Hadsereg főparancsnokának.

3. Fogarassy László „A Magyarországi Tanácsköztársaság katonai összeomlása (Bp., 1988)” c. munka nyomán

A magyarországi francia hadsereg politikájában akkor állt be változás, amikor Szegedre érkezett a híre a Peidl-kormány eltávolításának. Ekkor a franciák szabad utat engedtek a fehér 1. hadosztálynak, amely keretállományon, összesen 215 tiszttel és 860 fő legénységgel indult útnak azzal a feladattal, hogy a Kistelek–Kiskunmajsa–Kiskunhalas–Kalocsa vonalát megszállva, magát a mögöttes területen az előírt létszámmra kiegészítse. A románok azonban, akik a Duna–Tisza közének egészen a szerb demarkációs vonalig való megszállására törekedtek, járőrharcokba bocsátkoztak a fehér csapatokkal, egy csendőrszázadot fogságba ejtettek, egy tisztiszázad lefegyverezését pedig megkísérelték. Ezért a hadosztálykeret Fadd felé vette az útját, áthajózott a Dunántúlra és Kaposvárnak vette [298](#) az útját, ahol szabályosan megalakult. A Szegeden visszamaradt részlegből és az újonnan behívottakból alakult meg a 2. hadosztály, amelynek a franciák most már 2600 fegyvert bocsátottak rendelkezésére. A románokat viszont nem engedték be Szegedre. [32\(8\)](#)

A nyugat-magyarországi 3. fehér hadosztály kerete voltaképpen a stájerországi Feldbachban alakult meg, ahol az Ausztriába menekült magyar ellenforradalmároknak báró Lehár Antal ezredes parancsnoksága alatt működött egy gyűjtőtáboruk. Lehár katonai kíséret nélkül, augusztus 5-én mert bemerészkedni Szombathelyre, ahol már fehér garnizont talált és a hozzá pártolt vörös páncélvonattal hozatta be Szombathelyre a magyar határszélre érkezett feldbach-i 350 főnyi tisztiszázadot. Nemcsak az a feljegyzendő, hogy elszigetelt, helyi kommunista ellenállási kísérleteket szerelt le, hanem az is, hogy a székely dandárta támaszkodva értesítette Mittelhauser francia tábornokot: csapatainak további előnyomulása esetén védekezni fog. Még lövészárkokat is ásott a Köpcsény–Oroszvár vonaltól északra.

Elhárította Szombathelynek szerbek és románok által egyaránt tervezett megszállását, osztrák szabadcsapatok behatolási kísérleteit is megakadályozta, a vasúti gördülő anyagot a román „felszabadítók” elől a nyugati mellékvonalakra mentette. Tíz repülőgépet az osztrákoktól szerzett abból a hadianyagból, amely, a monarchia feloszlása után, a magyar államot illette.

Siófok körletében megalakult egy lovasdandár, amelynek magját a 7. (volt vörös) huszárezred képezte. Horthy altengernagy segédtisztjével augusztus 13-án érkezett Siófokra repülőgépen, amikor a II. hadtestparancsnokság működését beszüntette, illetve átalakult a Nemzeti Hadsereg fővezérségévé. Budapestről hivatalos értesítést kapott, hogy József főherceg, aki a Friedrich-kormányt mint homo regius nevezte volt ki, szintén kinevezte fővezérré és Soós Károly altábornagyot vezérkari főnökké. A szegedi kormány beszüntette működését, a budapesti kormány helyzete román megszállás alatt a szegedinél is rosszabb volt, azonfelül a románok olyan állásponton voltak, hogy ők Magyarországgal háborús állapotban vannak és lefegyvereznek minden útjukba kerülő magyar katonai alakulatot, tekintet nélkül arra, vörös-e vagy fehér. A siófoki Horthy-főhadiszállás fel is volt készülve olyan lehetőségre, hogy a románok az ő csapatai ellen is megindítják, illetve folytatni fogják a hadműveleteket, megszállják Dunántúl még szabad részét is. Hogy ez nem történt meg, annak volt köszönhető, hogy ez ellen a budapesti négyes antanttábornoki misszió is tiltakozott. A hadiállapot a magyarok és a románok közt voltaképpen 1919. szeptember 23-án szűnt meg, amikor az antanttábornoki misszió értesítette a siófoki fővezérséget: a magyarországi román hadsereg főparancsnoksága hozzájárul, hogy a Nemzeti Hadsereg Dunántúlon két gyaloghadosztályt és egy lovasdandárt állítson fel toborzás útján (ezek már meg is voltak). Kikötötte azt is, hogy székelyek a Nemzeti Hadseregben nem alkalmazhatók. A fővezérség két nap múlva fel is oszlatta a székely dandárt, csapatait azonban beosztotta az újonnan alakított ezredekbe és a határőrségbe. A dunántúli magyar csapatok összállománya ebben az időben a karhatalmi alakulatokkal együtt 15–16 000 fő lehetett, a lövegek száma 94 volt. A tányér- (ún. szovjet-) sapkák viselését csak november 8-án tiltották el.

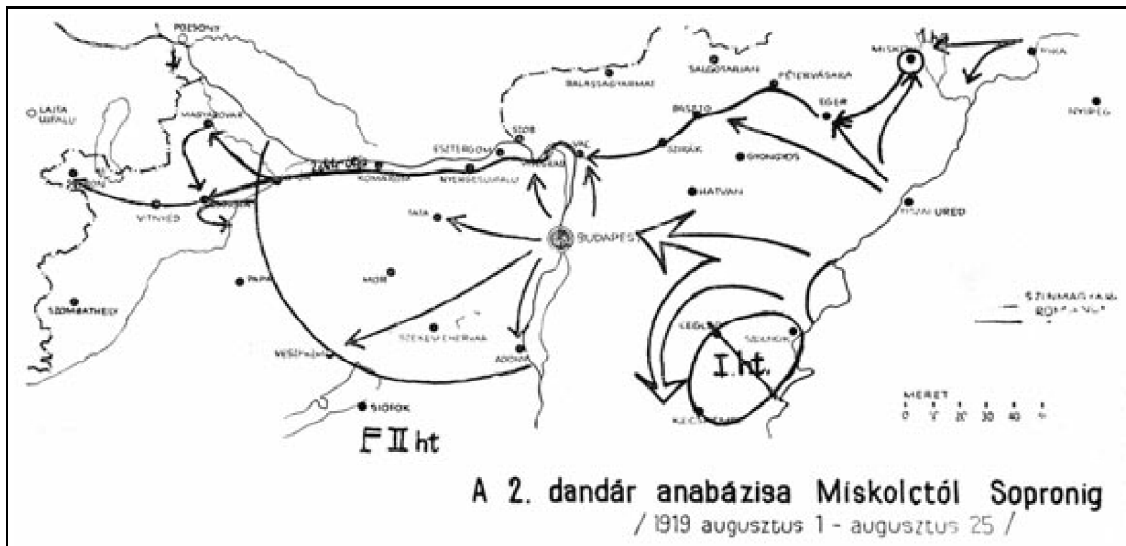

2994. Fogarassy László „A Magyar Tanácsköztársaság katonai összeomlása (Bp., 1988)” c. munka nyomán

A már említett antanttábornoki bizottság utasítására a románok október 4–9-e közt visszavonultak Tát–Nagysáp–Bajna–Türkös major–Csordakút–300puszta–Váli víz vonalára, majd egy hónapi veszteglés után november 12-én a budai hídfőbe (Pomáz–Csobánka–Pilisvörösvár–Páty–Torbágy–Törökbálint–Érd). A kiürített területet a szombathelyi Lehár-hadosztály szállotta meg, amelynek más csapatok is a hadrendi kötelékébe léptek. November 14-én hajnalban az utolsó román szerelvény is eltávozott Budapestről és a román hadsereg 23-ig mindenütt a Tisza balpartjára tért vissza. A Lehár-hadosztály parancsnokával együtt november 14-én, Horthy altengernagy, fővezér és törzse pedig 16-án vonult be Budapestre. A Lehár-hadosztály folytatta útját a Tisza felé, amelynek a jobbpartját november 25-ig teljesen megszállotta. Ezen a napon a Szolnoktól keletre elvonult román alakulat ismeretlen okokból lövöldözni kezdett és egy ágyúlövedéke a vármegyeház előtt csapódott be. Egy francia tiszt ment át hozzájuk, hogy a lövöldözés beszüntetésére bírja őket, ami meg is történt. A csehszlovák csapatok december 10-én szabályszerűen kiürítették a Dunától Tiszáig terjedő semleges zóna magyar részét, beleértve Sátoraljaújhelyet is, de Hontot csak december 17-én, Bánrévét pedig 18-án adták át a magyaroknak.³⁴⁽⁹⁾

A békekonferencia 1919. augusztus 25-én állapította meg a magyar és szerb–horvát–szlovén határvonalat. Ennek értelmében jóváhagyta Vendvidék megszállását, de Baranyát (az észéki hídfő kivételével), Bácska egy sávját és néhány bányai községet a békekonferencia, ezáltal is a magyar kormány megkérdése nélkül, csodálatosképpen Magyarországnak ítélte vissza. Amikor a románok megkezdték kivonulásukat a Magyarországnak meghagyott területről, a szerbeknek is meg kellett volna kezdeniük a kiürítést. Azonban már november 2-án Konopištén, Ferenc Ferdinánd egykori kedvenc kastélyában a csehszlovák és a

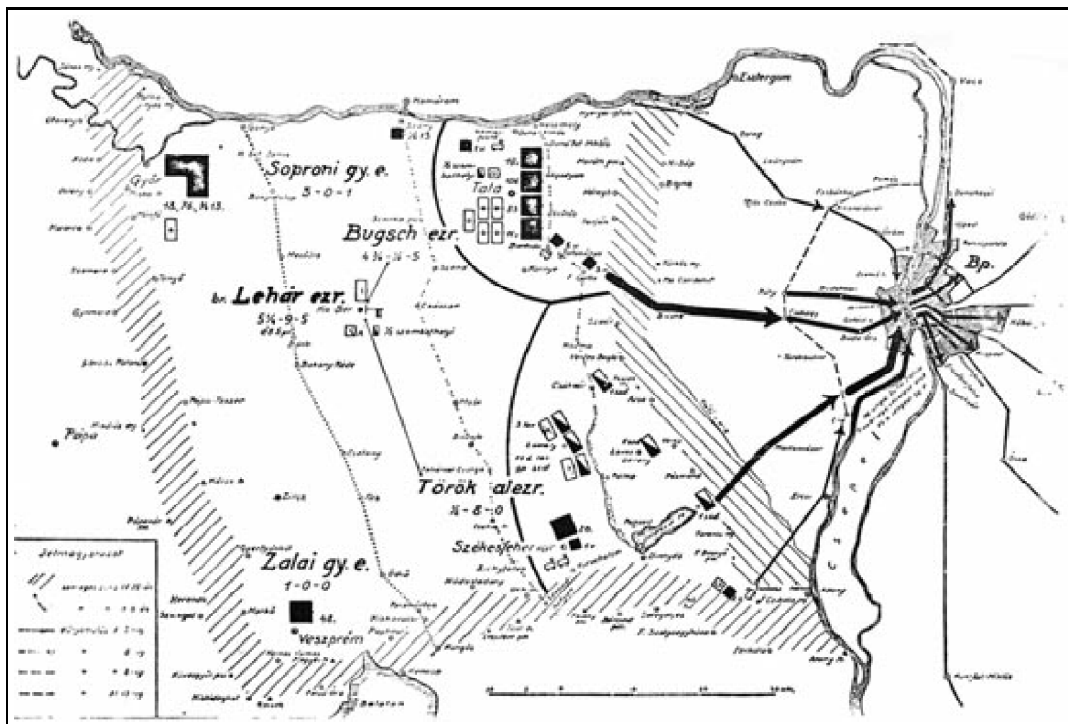
szerb–horvát–szlovén hadsereg megbízottai kölcsönös segélynyújtási egyezményt írtak alá arra az esetre, ha egyiküket a magyar hadsereg megtámadná. E szerződés birtokában a szerbek megtagadták Baranya és Észak-Bácska kiürítését.³⁵⁽¹⁰⁾ Ebben az elmérgesedett helyzetben került sor a rédicsi határincidensre. Itt november 29-én egy magyar határrendőrszázad átlépte a demarkációs vonalat, Alsólendvánál azonban gyalogsági és ágyútűzet is kapott, mire visszavonult a magyar területre. A szerb tüzérség Kerkaszentmiklós környékén a magyar területet löni kezdte, a faluba pedig betört egy szerb század, rabolni és fosztogatni kezdett, de magyar katonai osztag közeledtével visszavonult délszláv területre. Az ügy tisztázására kiküldött magyar hadikövetre a szerbek tüzet nyitottak.³⁶⁽¹¹⁾ A belgrádi kormány elérte, hogy az antant egyelőre visszavonta a kiürítési parancsot.

3015. A Herman Ottó Múzeum évkönyve VII., 1968 nyomán

A magyar béke delegáció 1920. január 8-án érkezett meg Párizsba. A győztesek nem bocsátkoztak szóbeli tárgyalásokba, hanem átnyújtották a békeszerződés kész tervezetét azzal, hogy észrevételeket csak jegyzékváltás formájában tehet. Az új osztrák–magyar határvonal azonos volt azzal, amelyet már a saint-germaini békeszerződésben kijelöltek, még a proletárdiktatúra idejében meghallgatva az osztrák javaslatot és nem kérdezve meg a magyarok véleményét. A magyar béke delegáció azon indítványát, hogy az elcsatolandó területeken tartsanak ³⁰²népszavazást, a békekonferencia kiadta véleményezés végett a csehszlovák, román és szerb–horvát–szlovén delegációnak, közös válaszukat pedig még betekintésre sem nyújtották át a magyar béke delegáció vezetőjének. A békekonferencia az érdekelt államok válaszejegyzékének átvétele után a magyar javaslatot elutasította, holott a német békeszerződésben négy különböző területen, az osztrák békeszerződésben pedig Karintia részére engedélyezett népszavazást. A magyar kormány már azt is fontolóra vette, hogy ha nem ér el enyhítést a területi kérdésekben, meg fogja tagadni a békeszerződés aláírását. Előtte azonban a római magyar ügyvivő útján megtudakolta az olasz külügyminisztériumban, mi lesz az ilyen gesztus következménye. Sforza gróf, akkori külügyi államtitkár kijelentette: Olaszország ugyan ellenezni fog minden katonai akciót Magyarország ellen, de számítani kell rá, hogy a csehek, szerbek és románok a nagyhatalmak engedélye nélkül is meg fogják szállni Magyarországot. Ugyanakkor ígéretet tett, hogy az olaszok meg fogják kísérelni a magyar béke feltételek enyhítését. Francesco Nitti olasz miniszterelnök valóban közbe is lépett, de eredménytelenül.

A románok 1920. február 24-én megkezdték a Tiszántúli kiűrését, ami a nagyhatalmak tisztjeinek ellenőrzése alatt folyt le. Hogy összeütközésekre ne kerüljön sor, a magyar csapatok csak 24 óra leforgása után követhették a románokat. A szombathelyi hadosztály február 25-én kezdte meg az átkelést Tokajnál, Poroszlónál és Szolnokon. A lakosság mindenütt nagy örömmel fogadta a magyar csapatokat. Március 1-jén a francia helyőrség elhagyta Szegedet és de Tournadre francia tábornok átadta a város feletti rendelkezést a magyar hatóságoknak. Csongrádnál a kecskeméti, Algyőnél pedig a szegedi gyalogezred kelt át a Tiszán, tartalékviszonylatban pedig a 2. huszárezred vonult fel. A román csapatok egy része az igen vontatott folyó visszavonulás alatt fosztogatott. Március 11-én a vasi gyalogezred, másnap a szombathelyi hadosztály parancsnoksága is bevonult Debrecenbe. A tiszántúli csehszlovák határszakaszt a soproni gyalogezred szállta meg, amelyhez 25 szlovák katona átszökött. Március végével a Tiszántúli visszavételével kapcsolatos hadműveletek lényegében befejeződtek. Debrecenben megalakult a körlet, és hadosztályparancsnokság, amely Debrecenben, Mátészalkán és Nyíregyházán kezdte meg a csapatok szervezését. Egyideig még román kézen maradtak Nagylak és Lökösháza vasúti állomásai, Kötegyán vasúti állomásának megszállását pedig megkísérelték, a kiszállt antantmisszió azonban a vitát a magyarok javára döntötte el. Békéscsabán a proletárdiktatúra idején nagy agitáció folyt, hogy a lakosok kérelmezzék Romániához való csatlakozásukat. Ennek a nem várt visszhangja az volt, hogy a román megszállás alatt három különböző helyen emlékszőlőket készítettek, amelyeket április 7-én, ünnepély keretében, az oda bevonult magyar zászlóaljnak átnyújtottak. Miután Tiszántúlon a katonai közigazgatás megszervezése és a helyi lakosokból a csapatok felállítása megtörtént, a szombathelyi hadosztály csapatait fokozatosan visszaszállították nyugat-magyarországi állomáshelyeikre.³⁷⁽¹²⁾

3036. A magyar nemzeti hadsereg előnyomulása (Incze Kálmán: Háborúk a nagy háború után. Bp., 1938, I. kötet nyomán)

Időközben összeült a magyar nemzetgyűlés, amely 1920. március 1-jén visszaállította a királyságot és

Horthy Miklós altengernagyot megválasztotta az ország kormányzójának. A de iure államfő, a király nem gyakorolhatta uralkodói jogait, mert a Nagykövetek Tanácsa a Habsburgok restaurációja ellen foglalt állást. Ennélfogva a legfőbb hatalom Horthy, mint régens kezébe került, aki az ország kormányzását a lehető legnehezebb külpolitikai helyzetben vette át. ³⁰⁴Hiszen az után, hogy Renner osztrák kancellár a burgenlandi érdekek védelmében kölcsönös segélynyújtási egyezményt kötött Prágával, Ausztriát is csak mint rosszindulatú semlegest kezelhette. Ez ellen nem volt más húzás, mint kapcsolatba lépni az osztrák és bajor szélsőjobboldali paramilitáris szervezetekkel. A trianoni békeszerződést 1920. június 4-én aláírták, mert a magyar kormány nem ismételhette meg Trockij gesztusát, aki Breszt-Litovszkban megtagadta a békeszerződés aláírását.

Ebben az időben javában folyt az orosz–lengyel háború, emiatt az antant nem szorgalmazta a magyar hadsereg leszerelését a békeszerződésben előírt maximumra. Amikor a lengyelek 1920. augusztus 15–24 közt a varsói csatában az orosz Vörös Hadsereget legyőzték, az antantnak nem volt többé szüksége a magyar hadseregre, a francia körökkel folytatott, a területi kérdést is érintő tárgyalások is félbeszakadtak és a Millerand-féle kísérőlevélhez fűzött remények is csalókanak bizonyultak.

A magyar hadsereg hadrendjében 1920. július 1-jén még 9804 tiszt, 6686 altiszt és 87 809 fő legénység volt kimutatva, azonkívül a rendőrség és csendőrség létszáma 17 341 főt tett ki. A létszámból 10 624 ember az elcsatolt területekről menekült. A hadseregnek 60 ezer puska, 494 gépfegyver, 251 kézi gépfegyver, 109 löveg, 7 gyalogsági ágyú, 33 aknavető és 21 gránátvető állt rendelkezésre. A teljes létszám hét körletparancsnokság (területi katonai hatóság), hét gyalog- és egy-egy lovas és karhatalmi hadosztály alá volt rendelve. A békeszerződést 1920. november 13-án iktatták törvénybe, amikor a hadrendben 12 272 tiszt, 6743 altiszt és 101 106 legénységi állományú szerepelt.³⁸⁽¹³⁾ Ekkor a leszerelés megindult úgy, hogy a magyar királyi honvédség 1921. április 1-jén csak 6145 hivatásos és 2754 tartalékos tisztet, 4732 hivatásos altisztet, 61 146 egyéb altisztet és legénységet számolt. Harcérték: 38 527 puska, 1650 karabély, 404 szabványosított és 201 kézi gépfegyver, 87 löveg, 4 gyalogsági ágyú, 6 aknavető és 5 gránátvető. Az októberi királypuccs idején az állomány már majdnem a békeszerződésben megszabott létszámmra csökkent: 2492 hivatásos és 110 tartalékos tiszt, 2722 rangosztályba sorolt és 3259 rangosztályba nem sorolt közigazgatási alkalmazott, 2257 hivatásos altiszt, 36 057 egyéb altiszt és legénység. A harcérték még a megengedett maximumot sem érte el, pl. a megengedett 105 löveg helyett csak 74 volt. További fegyverzet: 22 600 puska, 2066 karabély, 329 géppuska és 7 aknavető.³⁹⁽¹⁴⁾ A magyar hadvezetőség az antant katonai ellenőrző bizottságai elől kézfegyvereket, nehéz lövegeket, páncélvonatokat, repülőgépeket és lőszert rejtett el, de a 35 000 főre redukált és toborzás útján kiegészítendő honvédség így sem jelentett túlzott veszélyt a három kisantantállam részére, amely békelétszámon 450 000 katonát tartott fegyverben. A leszerelt magyar katonai állomány egy részét a vámőrségben és csendőrségben helyezték el és felállították a magyar folyamőrséget is, amelynek részére az antant négy dunai őrnaszádot visszaadott.

A békeszerződés előírásainak megfelelően a karhatalmi hadosztály megszűnt, a lovashadosztály ezredeit és ütegeit önállósították, a gyaloghadosztályok harmadik ezredeit megszüntették és a hadosztályokat kétezredes vegyesdandárokká alakították át.

A trianoni békeszerződés 1921. július 26-án lépett életbe, amikor a francia külügyminisztériumban kicserélték a szerződés ratifikált példányait. Ekkor még ³⁰⁵mindig a szerb–horvát–szlovén királyi hadsereg megszállása alatt volt Somogy, Baranya, Bácska és a szegedi háromszög Magyarországnak visszaítélt része, ami 5677 km² területet jelentett, 404 465 lakossal. E terület birtokbavételével egyidejűleg át kellett adni Nyugat-Magyarország németlakta sávját Sopronnal együtt Ausztriának, mintegy 4336 km² területet

341 550 lakossal.

1921 júliusában nemcsak gróf Bánffy Miklós külügyminiszter, de az Intelligence Service is tudta, hogy a szerbek azért támogatják a baranyai szeparatista mozgalmat, hogy egy „Baranyai Köztársaság” kikiáltása ürügyén annektálják a déli peremvidéket és megtartsák a pécsi szénbányákat. A magyar hírszerző szolgálat megállapította, hogy a szeparatista propaganda nem nyerte meg a földművelő lakosságot, még a munkások többsége is elutasította. A kisebbik részét a fehér terrorról szálló hírek befolyásolták. A forradalmi emigráció jelentősebb tagjai közül csak Linder Béla települt le tartósan Pécsre, ahol polgármester lett és annexionistákkal működött együtt. A tehetséges, de hóbortos Dobrovits Péter (Petar Dobrovič) szerb anyanyelvű festőművész, amikor 1921. augusztus 14-én a „Baranya-Bácskai Szerb–Magyar Köztársaság” kikiáltását megrendezte és elnökévé magát választotta meg, a jugoszláv király későbbi udvari festője akaratlanul nem csak megbízóit leplezte le, de ártott a magyar emigráció presztízsének is. A belgrádi kormány ezért le is tett az akció támogatásáról, de a menekülőket befogadta.⁴⁰⁽¹⁵⁾

A magyar kormány Soós Károly altábornagy, akkori kaposvári körletparancsnokot, korábban a Nemzeti Hadsereg vezérkari főnökét bízta meg a szerbektől kiűritendő terület dunántúli részének megszállásával. Neki volt alárendelve e hadműveletek tartamára Janky Kocsárd tábornok, szegedi körletparancsnok a Dunától keletre elterülő területsávon. E hadműveletre Dunántúlon négy gyalogzászlóalj, négy csendőrtartalékszászad, három vámőrszászad, egy-egy lovasszászad és tüzérüteg, a Dunán két őrnaszád állott rendelkezésre, mind alárendelve a 4. hadosztályparancsnokságnak, amellyel együtt a kaposvári körletparancsnokság is Pécsre készült költözni. A Dunától keletre egy zászlóalj és három vámőrszászad vonult fel, második lépcsőben pedig belterületi csendőr- és rendőrsztagok állottak készenlétben.

A Pécsre megalakult „köztársasági karhatalomnak” augusztus 17-én mindössze 340 ember állott rendelkezésre, mert a bányászok, akikből a Tanácsköztársaság idején három zászlóaljat lehetett szervezni a szerb megszállók ellen, most nem jelentkeztek egy szerb érdekekért viendő harcra való részvételre. Dobrovits ezért a dobrovoljac-szervezettel is tárgyalt, hogy komitácsi-harcokat kezdeményezzen Baranyában a magyar csapatok ellen. Közbejött azonban Petár király halála, mire Djordjević ezredes, a pécsi szerb katonai parancsnok utasítást kapott Belgrádból, hogy a baranyai „köztársasági” gárdát fegyverezze le, ami meg is történt augusztus 19-re virradó éjjel. A szerb csapatok kivonulása megindult és a magyar csapatok augusztus 21-én bevonultak Barcsra, Szigetvárra Bátaszékre és Bajára és megszállták a szegedi háromszöget is. Augusztus 22-én Soós altábornagy csapatai élén és a bevonulást ellenőrző antantisztek kíséretében virágosóben, a lakosság orkánszerű lelkesedésétől kísérve lovagolt be Pécsre. Csapatait mindenütt örömmel fogadták. 26-án történt meg Mohács megszállása a környékkel együtt. Augusztus 28-án Soós altábornagy és törzse Gosset angol ezredessel együtt érkezett Beremendre az átadási jegyzőkönyv aláírása végett. Djordjević 306ezredes és Antonović alezredes azonban megtagadták jegyzőkönyv aláírását azzal, hogy erre a belgrádi kormánytól felhatalmazást nem kaptak.⁴¹⁽¹⁶⁾ Helyi incidensek a Hercegszántó–Horgosi vonalszakaszon fordultak elő, ahol a szerb reguláris csapatok egyes pontokon tüzeléssel akadályozták meg, hogy a magyarok elérjék a békeszerződésben kijelölt határt. Kelebiánál túlerővel felsorakozva, ellenállással fenyegetődztek, másutt a csekély létszámú honvéd-, vámőr- és csendőrsztagokat nagyobb erővel megkerülve, visszavonulásra kényszerítették őket. Ez ellen Gosset ezredes, az antant ellenőrző bizottság elnöke eredménytelenül tiltakozott. Ez volt a kelebiai d’annunziáda, amely több részletben tízezer hold területnyeréséget jelentett Jugoszlávia részére.⁴²⁽¹⁷⁾

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Fogarassy László: Háború hadüzenet nélkül (Hadműveletek Magyarország területén a páduai fegyverszüneti egyezménytől a soproni népszavazásig) / II. rész

/ Felkelés Nyugat-Magyarországon.

Felkelés Nyugat-Magyarországon.

A Burgenland átadásához ragaszkodó osztrák szociáldemokraták az 1920 októberében elszenvedett nemzetgyűlési választási vereségük után ellenzékbe vonultak, de az utánuk következő jobboldali osztrák kormányok sem folytattak más politikát, illetve az esetleges területi engedményt Burgenland előzetes átadásához kötötték. Ehhez nemcsak a szociáldemokraták, de a nagynémet párt és a keresztényszocialisták fele is ragaszkodott. Legjobban elleneztek Burgenland átvételét az osztrák monarchista körök. A két kormány tárgyalásai eredménytelenül végződtek, habár Bánffy magyar külügyminiszter folyamatos engedékenységet tanúsított. Az utolsó tárgyaláson már Sopron megtartásával is beérte volna.

Az osztrák zsoldos hadsereg (Bundesheer) 1921-ben hat vegyesdandárba tagolva 21 000 emberrel rendelkezett, tehát még kilencezer fő hiányzott a békeszerződésben engedélyezett maximális létszámhoz. Csehszlovákia még haderejét is felajánlotta Ausztriának Burgenland megszállására segítségül, de a nagynémetek magyarellenségük ellenére sem kértek a danaida ajándékból és az angolok, de főleg az olaszok sem pártolták. Titkos fegyverraktárakkal rendelkeztek a szocialista Arbeiterwehr (későbbi Republikanischer Schutzbund) és a jobboldali paramilitáris szervezetek.

1921 áprilisában merült fel a magyar kormányban az a gondolat, hogy Német-Nyugatmagyarországot, illetve Burgenlandot helyi lakosokból szervezendő milíciával védjék meg Ausztria ellen. A szervezéssel Lehár ezredes lett volna megbízva, mivel azonban a húsvéti restaurációs kísérlet alkalmával IV. Károly király mellett foglalt állást, a békeszerződés által előírt létszámcsökkenés folyamán nyugállományba küldték. Elkezdett és félbemaradt munkáját két vágányon folytatták. Az egyik Friedrich István és Urmánczy Nándor nemzetgyűlési képviselő külön-külön, legitimista, illetve szabadkirályválasztó alapon működő szervezeteit jelentette, amelyek szabadcsapatokat toboroztak és közös főhadiszállásukat 1921. augusztus 26-án a Sopron melletti Balf fürdőn ütték fel.⁴³⁽¹⁸⁾ A másik szervezkedést egy szabadkőműves mintára alakult titkos társaság, az „Etelközi 307 Szövetség” jelentette, amelyet gróf Bethlen István miniszterelnök és egyes kormánytagok irányítottak. E szervezetben a katonai vezetést Gömbös Gyula nemzetgyűlési képviselő ragadta magához. A szabadcsapatok tagjai, akik a továbbiak során megjelentek Burgenlandban, nagyjából önkéntesek voltak, sok menekült is közte, és csak kisebb részben különítmények tagjai.⁴⁴⁽¹⁹⁾ Burgenlandi lakos a felkelőknek körülbelül tíz százaléka lehetett.

A magyar hadsereg leszerelését ellenőrző budapesti antanttábornoki bizottság 1921. augusztus 6-án Burgenland átadásának ellenőrzése végett költözött Sopronba. Bánffy külügyminiszternek sikerült kieszközölnie, hogy az Ausztriának átadandó terület kiürítése csak a Délvidék átvétele után történjék meg, okulva azon, hogy Kun Bélát a Felvidék feladása és a Tiszántúl átvétele kapcsán becsapták.

Az Ausztriának átadandó területen csak Sopron, Kismarton és Nezsider rendelkezett katonai helyőrséggel. Az antant-tábornoki bizottság rendeletére a magyar vámőrség, valamint a csendőrség és rendőrség augusztus 26-án kezdte meg az elvonulást a trianoni határ mögé, a katonai alakulatok pedig a következő napon voltak távozóban. A fegyveres összetűzések elkerülése végett ellenezte a Bundesheer bevetését, ezért a megszállás a kétezer főnyi osztrák határrendőrségre hárult. Kiderítette, hogy Balfon felkelők gyülekeznek, ezért az antant-tábornoki bizottság felszólította Friedrichet, adják le a fegyvereket és vonuljanak el, különben antantkatonasággal fogják lefegyverezni. Friedrich azt válaszolta, védekezni fog, bár fegyverei még nem is érkeztek meg.

A magyar fegyveres erők utóvédjeként augusztus 28-án az Ostenburg-csendőrtartalékszázalaj

Kismartonból Sopronba, a Ranzenberger-csendőrtartalékszázlój pedig Felsőőrre Nagyszentmiklószra vonult vissza. E napra virradó éjjel az osztrák csendőrök és vámhivatalnokok tizenegy különböző erejű oszlopban átlépték a történelmi határt. Ezek közül a Wiener-Neustadtból Sopron felé közeledő oszlop volt a legerősebb, amely 367 főből állott.

A magyar fegyveres alakulatok a kiürített területen nem hagytak vissza fegyvereket felkelés céljaira. Azt a gyalogsági fegyverszállítmányt, amelyet Friedrich saját felkelői számára vasúton adatott fel, lefoglalta Héjjas Iván főhadnagy saját különítménye számára. (Héjjas az Etelközi Szövetségnek a Friedrich–Urmánczy-féle szervezkedésbe beépült bizalmi embere volt.) Ebből egy csoport Urmánczy-felkelőnek is juttatott, de fegyver nélkül hagyta a soproni erdészeti és bányászati főiskola hallgatóit. A Héjjas-parancsnokság alatt álló felkelők ereje százötven fő lehetett, egyik osztaguk 15 órakor Ágfalvát rohamozta meg, a másik részleg Somfalván át nyomult előre, két csoport pedig a cinfalvai és szentmargitbányai osztrák csendőrállomásokat támadta meg. A történetek után gróf Sigray Antal főkormánybiztos parancsot adott, hogy a magyar fegyveres erők szüntessék be a visszavonulást és álljanak meg, ahol éppen vannak. Burgenland jegyzőkönyvi átadása pedig elmaradt. Az időközben Sopronba beérkezett Ostenburg-zászlóalj az Ágfalvánál harcoló felkelőket lefegyverezte, de parancsnoka azt is kihirdette, hogy Sopront földadni nem fogja.

Ezen a napon a friedbergi osztrák csendőroszlop Pinkafőnél, a hartbergi pedig Alhónál ütközött felkelők ellenállásába, akik a Ranzenberger-zászlóalj 308. „szökevényei” voltak. A burgau oszlop egy székelyekből és nyugat-magyarországiakból álló szabadcsapat (talán Urmánczy szervezte) ellenállása miatt át sem tudott jutni a határon. A többi osztrák csendőroszlop zavarás nélkül érte el a menetcélját.

Augusztus 29-én a Sopron környékén harcolt felkelők egy része szolgálatra jelentkezett az Ostenburg-zászlóaljban. A többiek, akik elszéledtek és élelmezés hiánya miatt részben fosztogattak is, Ostenburg összefogatta és kitoloncoltatta. A soproni főiskolások karhatalmi tisztiszázada testületileg lépett be az Ostenburg-zászlóaljba, Héjjast pedig a Sopronban megjelent Gömbös magával vitte Budapestre. A balfi felkelőfőhadiszállás a kormány felszólítására kénytelen volt beszüntetni működését és a szabadcsapatok felügyelete ezzel az Etelközi Szövetség, illetve Gömbös kezébe jutott. Ezen a napon a friedbergi osztrák csendőroszlop ismét útnak indult és bevonult Felsőőrrre. Itt a biztosítást elhanyagoló csendőrségen Taby Árpád főhadnagy felkelőcsapata rajtaütött és kiszorította Sinnersdorfra, mire a hartbergi csendőroszlop is feladta Alhót és a Lapincs patak mentén újra felvette a határbiztosító szolgálatot. Rábakeresztúrt a sárvári felkelőcsapat tűzharcban foglalta el, mivel pedig a Németújvárra tartó fürstenfeldi csendőroszlop zömét a szabadcsapatok három oldalról fenyegették, exponált állásából önként visszatért Ausztriába. Nagyfalvát Förster Lajos és Molnár Endre főhadnagy felkelőcsapata elfoglalta és utána harc nélkül bevonult Gyanafalvára. Augusztus végére Burgenland déli részét a felkelők teljesen birtokbavették.

Szeptember 2-án Egan Imre burgenlandi lakos felkelőalvezért (ny. főispán, tart. főhadnagy) Pörgölénynél elfogták az osztrákok, mire a gerillaharcok súlypontja erre a környékre helyeződött át. Taby és Budaházy Miklós százados felkelői (magyaróvári főiskolások, kecskeméti, debreceni, kőszegi és székely menekültekből álló szabadcsapatok) Borostyánkő és Gyöngyösfő felől támadva, harc árán elfoglalták Létért (Lebenbrunn) és Pörgölényt, szeptember 5-én délben elérték a már osztrák területen fekvő Kirchschlag első házait, amely után a felkelők parancsnoka elrendelte a visszavonulást. Ez volt a nyugat-magyarországi gerillaharcok legnagyobb arányú ütközete: résztvett benne 290 felkelő (elesett 7), valamint 270 osztrák katona a II/5. zászlóaljból és 250 csendőr és vámőr (10 osztrák halott). Az ütközet után az osztrák csendőrök kivonultak a felsőpulyai járásból és Hochwolkersdorfbán gyülekeztek, a régi

határ védelmére pedig Bundesheer-alakulatok érkeztek. A II/5. Bundesheer-zászlóalj jobban harcolt, mint várták.

Szeptember 8-ra virradóra kezdődött az ágfalvi ütközet Maderspach Viktor és Gebhardt Pál századosok, az Ostenburg-zászlóalj tartalékos tisztjeinek a vezetése alatt. A száztíz főnyi támadó csapat zöme a főiskolás tisztszázadból és egy csoport szombathelyi vasutásból és bosnyákból került ki, egyetlen géppuska állott rendelkezésükre. Polgári ruhában harcoltak, hogy kilétük ki ne tudódjék. Az ágfalvi, zászlóalj erejű osztrák csendőrség szívósan védekezett és délelőtt 9 órakor vonaton és gyalog vonult vissza Nagymarton irányában. Időközben rajvonalba felvonult Somfalva és Ágfalva ellen az Ostenburg-zászlóalj, amely a helyszínre kiszállt antantmisszió jelenlétében a felkelőket lefegyverezte és hátrakísérte, utána azonban valamennyit szabadon engedte.

Az ágfalvi ütközet után Schober osztrák kancellár elrendelte a csendőrség kivonását Burgenlandból és az őrszolgálat újbóli felvételét a történelmi határvonalon. A határcsendőrség parancsnoka továbbra is Georg Ornauer országos csendőrigazgató (ezredes) maradt. A Wiener-Neustadttól Bruckig terjedő határszakaszt [309a](#) Bundesheer alakulataival erősítette meg, amely Királyhidát és környékét 1921. szeptember 11-én a III/1. zászlóaljjal megszállotta. Azonfelül osztrák megszállás alatt maradt Lajtaújfalu és Lajtaszentmiklós is. [45\(20\)](#)

Az Etelközi Szövetség be volt épülve az államrendőrségbe is, ezért adhatott ki Gömbös olyan utasítást, hogy a magyar rendőrség csak olyan szabadcsapatosokat engedjen ki Nyugat-Magyarországra, akik az Etelközi Szövetség által kiállított különleges igazolványt tudtak felmutatni. Miután Friedrichet és Urmánczyt a magyar kormány törzsükkel együtt, kiutasította Balfról, az ő felkelőiket, akik ilyen igazolványokkal nem bírtak, a rendőrségi szervek leszállították a vonatokról és visszatoloncolták a lakóhelyükre. Mindamellet egy századra való Friedrich-felkelőnek sikerült a szabadkirályválasztó Gömbössel súrlódó Ostenburg támogatásával eljutnia Kismartonba. Ez képezte az említett város helyőrségét, Nagymartont és környékét pedig Ostenburg felkelőknek öltözött tisztszázada és a hozzá csatlakozott önkéntesek szállták meg.

Prónay Pál alezredest augusztus 28-án bocsátották el a Nemzeti Hadseregből. Gömbös a felkelők „déli hadseregének” parancsnokságát kínálta neki. Mikor azonban szeptember 8-án Burgenlandba érkezett, kiáltványt bocsátott ki, hogy átveszi az összes szabadcsapatok főparancsnokságát, anélkül, hogy bármilyen kinevezésre hivatkozott volna. Főhadiszállását Felsőőrött ültette fel, a „déli hadsereget” háromra tagolta és a Nyugat-Magyarországra visszaszökött és nála jelentkező Héjjas Ivánt megbízta, hogy ötven emberrel az anyaországon át menjen Moson megyébe és ott alakítsa meg a IV. „felkelőhadsereget”. Héjjas magához vonta a Magyaróvárott tartalékban váró felkelőket is, szeptember 21-én elfoglalta Pándorfalut és ezzel megszakította az egyetlen vasúti összeköttetést Bécs és Budapest között. További felkelőcsapatok megérkezte után szeptember 24-én Királyhidát rohanta meg, amelyet a Bundesheer megvédett ugyan, de a környező magaslatok a felkelők birtokában maradtak. Héjjas ezután folytatólagosan védelmi vonalat épített ki egyrészt Fertőféhéregyházáig, másrészt Köpcsényig, ahol még csehszlovák járőrrel is összeütköztek a felkelői.

A magyar kormány az antant ultimátumára október 3-án átadta Burgenland területét a soproni antant-tábornoki misszionnak, egyúttal a még megszállott keleti sávot is kiürítette. Az Ostenburg-zászlóalj és a magyar államrendőrség az antant-tábornoki misszió parancsnoksága alá rendelve a közbiztonság fenntartása végett egyelőre Sopronban maradt. Ausztria azonban megtagadta Burgenland átvételét az

antanttól azzal, hogy ezt csak a terület teljes pacifikálása után hajlandó megtenni.

A történekről jól értesült Prónay erre 1921. október 4-én népgyűlést hívott össze és ezen kihirdette az „önálló, független és semleges Lajtabánság államot.” Átvette a közigazgatást, kormányt alakított, postabélyeget adott ki. A bán, ill. államfő megválasztásáig mint a felkelő hadsereg fővezére magának tartotta fenn a legfőbb hatalmat, a felsőbíri kormányban viszont csak mint hadügyi előadó foglalt helyet. Mivel a Lajtabánságot az Ostenburg- és Friedrich-felkelők is elfogadták, ezzel V. „felkelőhadsereg” néven elismerték a fővezérséget is. Prónay október 12-én a folyamatban lévő velencei tárgyalások ellen tiltakozó jegyzéket is intézett a soproni antant-tábornoki misszióhoz. Választ nem kapott, a bán megválasztása a Lajtabánság fennállása alatt sohasem történt meg. Viszont az 310. „Etelközi Szövetség” beszüntette a felkelés pénzbeli és anyagi támogatását, ami nagy gondot jelentett Prónaynak, mert a közel háromezerre rúgó felkelőhadseregét élelmezni, ruházni és fizetni kellett. Pedig Sigray is támogatta, egyik alvezére. Hír György még kölcsönt is vett föl, amelyet a birtokára tábláztatott, hogy a felkelők ne legyenek kénytelenek önellátáshoz folyamodni, magyarárn megmondva rabolni.⁴⁶⁽²¹⁾

Amit Apponyi Albert gróf a békekonferencián nem tudott elérni, azt legalább részben kiharcolták a nyugat-magyarországi felkelők: olasz közvetítés folytán október 13-án megszületett a velencei egyezmény, amelynek értelmében Sopron és környéke sorsát népszavazásnak kellett eldönteni.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Fogarassy László: Háború hadüzenet nélkül (Hadműveletek Magyarország területén a páduai fegyverszüneti egyezménytől a soproni népszavazásig) / II. rész / Hadműveletek a budaörsi csatától Sopron visszacsatolásáig

Hadműveletek a budaörsi csatától Sopron visszacsatolásáig

A velencei egyezmény megkötése idején senki sem gondolt egy esetleges polgárháborúra. Ostenburg közölte Prónayval, hogy zászlóaljának Budapestre rendelése a népszavazási zónából küszöbön áll, mert feloszlását tervezik. Ezért kész átadni a felkelői által őrzött területrészt Prónaynak. A legitimisták restaurációs terveiről Ostenburg hallgatott. A szabadkirályválasztó Héjjas-felkelők október 15-én a Friedrich-felkelőcsoporton rajtaütöttek, ruszti, szentmargitbányai és fertőféhéregyházi őrszeit elfogták és a Friedrich-felkelőket Nagymartonba való elvonulásra kényszerítve, Kismartont megszállották. Friedrich István Kismartontól autón egyenesen Budapestre távozott. Október 20-án Ostenburg parancsot küldött Nagymartonba, hogy az ott gyülekező felkelők vonuljanak be Sopronba. A királyi pár ezen a napon érkezett repülőgépen Dénesfára, 21-én hajnalban pedig Sopronba, ahol az Ostenburg-zászlóalj és a helyi hatóságok azonnal hozzá csatlakoztak. IV. Károly ez alkalommal Lehár ezredet vezérőrnaggyá nevezte ki és hadügyminiszternek designálta, Ostenburg őrnagyot ezredessé. Maderspach és Gebhardt századosokat pedig őrnagyokká léptette elő. Az Ostenburg-zászlóalj, amelynek akkori létszáma megfelelt egy békelétszámú gyalogezrednek, fölvette az 1. magyar királyi gárdavadász ezred nevet. A király miniszterelnökké a Sopronban tartózkodó Rakovszky Istvánt designálta. A tisztiszárad egy része leszerelt, a Moson, Sopron és Vas megyében állomásozó helyőrségek viszont csatlakoztak a királyhoz, aki az Ostenburg-zászlóaljjal vonaton megindult Budapest felé. Útjában Győr, majd némi habozás után Komárom, sőt Tata helyőrsége is hozzá pártolt. Sopronban egy Ostenburg-szárad (közte tizenöt császárhű osztrák tiszt) maradt vissza rendfenntartás végett. Az esztergomi garnizon nem csatlakozott a királyhoz.

Az antant diplomáciai képviselői jegyzékben tiltakoztak az ellen, hogy a király ismét átvegye az uralkodói jogok gyakorlását, amiről Horthy kormányzó a királyt Tatára küldött követek útján értesítette. Ezt követően a kisantant követői is hasonló tartalmú jegyzéket nyújtottak át a külügyminisztériumban. Horthy

a magyar főváros védelmére külön csoportot alakíttatott báró Nagy Pál gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt. Gömbös összekötőtisztnak nevezte ki magát e csoportparancsnokság és a miniszterelnökség közt, lényegében politikai megbízott szerepét vállalta. Arról tudomása volt, hogy a budapesti helyőrség egy része kiképzetlen újonc, más része pedig a királyhoz pártolna, ezért az antant elől elrejtett fegyverkészletből főiskolásokat, tartalékos tiszteket, [311](#)a MOVE és ÉME tagjait szerelték fel azzal a koholt hírral, hogy a király osztrák és cseh zsoldos csapatok élén vonul a főváros felé. Október 23-án Budaörsnél csaptak össze a király és kormányzó csapatai. A tányérsapkát viselő, polgári ruhában harcoló főiskolások láttán keletkezett a királyi csapatokban az a hit, hogy Budapesten kitört a proletárdiktatúra és kommunisták ellen harcolnak. A király Hegedűs Pál altábornagyot, mint csapatai főparancsnokát küldte Horthyhoz tárgyalni. Ennek eredménye fegyvernagyvási egyezmény volt, ezért a lövöldözés 16 órákor megszűnt. A vidéki városokból már útban voltak a királyi csapatok ellen rendelt zászlóaljok, lovasság és tüzérség. Október 24-én reggel a kormányzó csapatai a fegyverszünetet megsértve megkerülték a királyi csapatok állásait, IV. Károly pedig azzal az indoklással, hogy nem akar polgárháborút, parancsot adott a visszavonulásra: csapatai részben szétszóródtak, részben fogságba estek, a nyugat-magyarországi helyőrségek visszapártoltak a kormányzóhoz. Mielőtt a király Tatán fogságba esett volna, Lehárt és Ostenburgot menekülésre ösztönözte. Lehár tábornoknak sikerült a szökés, Ostenburgot azonban elfogták.[47\(22\)](#) Még a második restaurációs kísérlet történetéhez tartozik, hogy október 25-én Prónay 400 Budaházy-felkelővel bevonult Sopronba, a visszamaradt Ostenburg-századot lefegyverezte, Héjjas pedig Prónay kifejezett tilalma ellenére otthagyta a nyugati határt, hogy hátbatámadja a királyi csapatokat. Héjjas távollétében az osztrákok október 26-án elfoglalták Pándorfalut, de Bachó István százados Budaházy-felkelők támogatásával visszaszerezte.

A második restaurációs kísérlet következménye volt a csehszlovák–jugoszláv mozgósítás, amelyet Románia csak diplomáciailag támogatott. Ezzel az október 25-én összehívott minisztertanács foglalkozott. Erre Röder Vilmos ezredes mint katonai szakértőt hívták meg. Arra a kérdésre, mozgósítsák-e a magyar hadsereget, Bánffy azt tudakolta, hogy egy mozgósított és fölfegyverzett magyar hadseregnek milyen kilátásai lesznek. Röder úgy nyilatkozott, hogy az északi és déli arcvonalon várható háború esetén négy-ötzörös túlerő ellen a magyar hadsereg tíz napig, legfeljebb azonban két hétig tudja magát tartani. Bánffy ezért javasolta, ne mozgósítson a magyar kormány, mert akkor az ellenséges államok még hadilétszámra nem emelt csapatokkal is betörnek az országba, tehát a mozgósítás sikere is kétséges. Amellett pedig a nagyhatalmak előtt is romlana az ország helyzete, mert kitudódna a rejtett fegyverkészletek. A minisztertanács elfogadta Bánffy álláspontját, aki az elkövetkezendőkért magára vállalta a felelősséget.[48\(23\)](#) Bánffynak lett igaza, mert a nagyhatalmak beérték a királyi pár kiszolgáltatásával és a trónfosztási törvény meghozatalával, ami ugyan az ország szuverénitásának durva megsértését jelentette, de elutasították Beneš követelését, hogy nyilvánítsák a velencei egyezményt érvénytelennek és a magyar kormány térítse meg a mozgósítási költségeket. Ennek az ára viszont Prónay szeparatista akciójának a felszámolása volt. Horthynak meg kellett fenyegetnie Prónayt, hogy személyesen fogja ellene vezetni a reguláris csapatokat, ha november 4-ig ki nem vonja a felkelőket Burgenlandból. Prónay teljesítette a felszólítást és ezzel a Lajtabánság megszűnt. A két volt szövetséges fegyveressé fajult határpörében a veszteségek aránylag csekélyek voltak: 28 magyar és 45 osztrák halott, 40 magyar és 103 osztrák sebesült, 104 magyar és 64 osztrák pedig [312](#)hadifogságba jutott.[49\(24\)](#) Ezek a veszteségek elmaradhattak volna, ha a békekonferencia a saint-germaini szerződés területi határozmányainak végleges formába öntésénél nem tette volna túl magát a ne plus ultra petitum elvén.

Burgenland megszállását a Bundesheer csapatai két részletben, november 13–30-a közt, Vidossich Rudolf ezredes parancsnoksága alatt hajtották végre és pedig az északi részt a 3., 6. és 4. dandárral, a déli részt

pedig az 5. és az északi részről eltolt 3. és 4. dandárral. A soproni népszavazási területre már korábban bevonult 6/I. magyar zászlóalj őrségeit a terület határvonaláig tolt ki. December 8-án Sopronba Felső-Sziléziából 150 francia, 120 olasz és 40 angol katona érkezett rendfenntartás végett és 1922. január 5-én eltávozott. Közben 1921. december 14–16-a közt lefolyt a népszavazás, amely Magyarország javára döntött el: 15 338 szavazat esett Magyarországra, 8223 Ausztriára, 502 szavazat érvénytelen volt, összesen tehát leadtak 24 063 szavazatot. 1922. január 1-jén ennek folytán visszatértek a visszakérült Sopronba és környékére a magyar csapatok.[50\(25\)](#)

Az eddigiekből látni: három évig, két hónapig és egy napig tartott, amíg magyar területen, a páduai fegyverszüneti egyezmény hatálybalépése után, a hadműveletek megszűntek.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / H. Elek Mária: Sopronbánfalva 1944–1945 Sümeghy József tanító naplója tükrében

H. Elek Mária: Sopronbánfalva 1944–1945 Sümeghy József tanító naplója tükrében

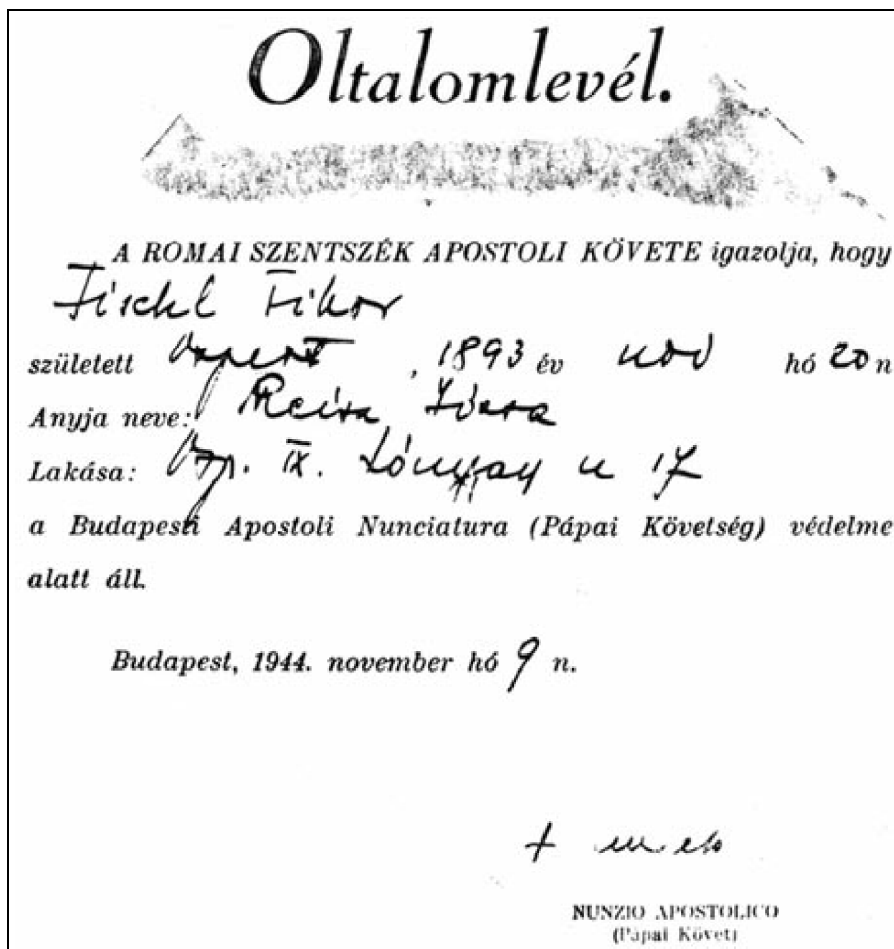
1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / H. Elek Mária: Sopronbánfalva 1944–1945 Sümeghy József tanító naplója tükrében / II. rész

II. rész

38. 1944. XII. 6-án Sopront borzalmas erejű angol támadás érte, a pusztítás nagy károkat okozott. A Lövérek. A Vasúti-sor, Borsmonostori út, Hunyadi, Deák tér, Frankenburg[i] út Hársfasor, Kossuth utca, Várkerület, Csengery utca, Mátyás király utca, Csengery utca, Wieden [:ma: Gazda utca:] A kórház, vasút környéke. Sok halott, sok házat tönkre tett. Anyagi kár nagy.[5\(26\)](#)

48. után (Lépcsőfelfárat a kolostorhoz kép páros oldalán): 1944. dec. 6-án délelőtt 9 órakor nyolc kéttörzsű vadászgép szállott el a falu felett oly alacsonyan, hogy majdnem súrolták a fák tetejét. Utána riadó következett, úgy 1/2 11 órakor a Várhely irányából 36 gépből álló kötelék repült a falu felett Sopron irányába. Éppen a jegyzői iroda előtt álltam s láttam, a fejem felett elzúgó gépek között az első kötelék vezérgépje fehér füstkarikát bocsátott ki, erre a kötelék szétválott és egyik gép kioldotta a bombáit, süvítés és becsapódás, majd a Nándor-magaslat mögött égig érő füstoszlop jelent meg. Látni lehetett hogy Sopronban körülbelül a város túlsó részén, úgy az Erzsébet-kórház körül csapódhattak be. Jól láttam, hogy a kötelékek Sopron fölött keletre fordultak – [313](#)már örültünk, hogy eltávoztak – Bánfalva felé repültek, de most már csak 3–5 gépekre bomlottak, dübörgő morgással, kondenzcsíkot húzva közeledtek felénk. Családommal először a kapualjba, majd a Főtérrre átvezető híd alá menekültünk. Szívszorongva figyeltük a közeledő gépeket és rettegve a bombázástól figyeltük. A gépek fejünk felett elzúgva északnak fordulva Sopron irányába vették útjukat és láttuk a bombák kioldását, majd hallottuk a becsapódást, a feltörő füstoszlopot, hat hullám zúgott így el. Az ötödik egész közel a Soproni útra és az erdőre dobta le bombáit. Látni lehetett, hogy a kőfejtő és a mögötte lévő erdősegre estek a bombák. Ezután a gépek eltávoztak, de lehetett hallani, hogy 10–15 km távolságra még mindig bombáznak. Még a riadó alatt siettem – mint Légo par.nok – a Soproni útra, a Nika-vendéglőnél már jöttek és hozták a sebesülteket. A Soproni úton siralmas látvány fogadott. Kató néni sírva állt a megrongált háza előtt. Schöberléknél két kétségbeesett leány – apjuk

az udvaron 314 halottan, Mayék és Pimperék háza félig összedülve, Gayer, Fürstenhofer, Brand, Harlich, Biróné, Benedek ház erősen megrongálódva. Édesapám a kis házának törmelékeit takarította, semmijük sem maradt. Brassói, Eitler ház siralmas. Lejebb lévő házak teteje feldúlva, ablaka kitörve, le egészen a Soproni úton. –

2. Fischl Tibor pápai „menlevele”

124. kép: „Földreform”-házak.

Szüleim kis házat [:sic:] a pincében húzták meg magukat és így semmi bajuk sem történt. Ellenben mindenük elveszett. Brassói Márton, Eitler József és Benedek J. háza. – Szemközt Havlik András háza erősen megrongálódott. Feljebb Pimper és May Lajos háza közé a kút előtt vágódott be. Schöberl Frigyes, aki az óvóhelyről jött fel, halálra tépte. [:Jelölés a képen:]: ide vágott egy angol bomba 1944. dec. 6-án elpusztította

52. után (Mária-Magdolna temploma kép páros oldalán)

[1944. dec. 6.:] A Nándor-magaslatra vezető útnál kétségbeesett emberek, véres sebesültek, szétépett hullák, döglött lovak, letarolt erdő és a szántóföldön 10 bombakráter, az erdőben szintén, borzalmas kép. Sebesültek nyöszörgése, jajgatása, haldoklók, halottak, emberi testrészek szanaszét, itt egy kézfej, ott egy

lábfej, hátgerinc, lábszár stb. Sebesülteket szedik össze, kötik és a mentőosztagok szállítják őket. Visszatérek utamról. A Nikánál az erdő szélén időzített v. bedöglött bomba. Intézkedünk a gyors segítséggel. Néhány óra alatt részben átfésülik az erdőt. 81 katona széttepett holttestét szedik össze. Bánfalváról halott Schöberl Frigyes Gy. S. E. V. nyugdíjas, Brand Jánosné (Marx Franciska) 3 éves kisleányával. – Morschl Jánosné (állapotos) kisebbik (3 év) gyermekével, – nagyváradai menekült tanár felesége – egy ágfalvi nő. Hogy ki sebesült meg, azt nem tudom, mert elszállították őket. –

Sopron borzalmas, a Lövérek égnek, bemenni nem lehet.

Egész éjjel virrasztunk, félünk az éjjeli bombázástól. A soproni kibombázottak jönnek szállásért. Mások félnek Sopronban maradni. – Este ellenőrzöm az elsötétítést. Morsch János 2 éves gyermek XII. 29-én meghalt a szilánkoktól a kórházban.

dec. 7-én. Korán reggel bemegyek Sopronba. Borzalmas pusztítás. Munkába állítom a mentőosztagokat. Az a baj, hogy fejetlenség van, nincs hivatalos vezető, aki rendezkedik, én a *tanító* vagyok minden: Légós, segélynyújtó, megnyugtató, lakásszerző, élelmiszerosztó, mindenki hozzám jön, én segítek mindenkin, énnekem van mindenkihez jó szavam, jó tanácsom, segítek, intézkedem. (Ki nyugtat meg engem, ki segít engem?) A hatóság gyenge, nem tud gyorsan és jól intézkedni, nem tud segítséget adni – küldözgetik az embereket ide-oda, anyagi segítség pedig nincs, kellene a kibombázottakat élelmezni, lakással ellátni, anyagot adni, hogy legalább lakhatóvá tegyék hajlékukat. Várják, hogy minden magától rendeződjék. – Bánfalviak, akik Sopronban voltak, nincsenek meg. – Éjjel virrasztunk. Mi lesz?

79. 1944. dec. 6-án légitámadás áldozatai: Schöberl Frigyes egyh. községi pénztáros, 67 éves. Brand Jánosné és kislánya, Erika. Sopronbánfalviak.

Morschl János nagyváradai gimn. tanár és felesége, fiuk, János is.

Schüssler Miklós menekült.

Közös sírban temettük 10-én.

9-én. Légiriadó alatt, az óvóhelyen meghalt Schmiedl Ferencné sopronbánfalvi lakos. Ugyancsak otthon Plöchl Zsuzsanna is, ijedtségében meghalt.

135. – A Nándormagaslattól keletre épült újabb, villaszerű falurészlet – ezt a területet érte a bombatámadás, tehát Sopronhoz számítja még az ellenség is. – a villaszerű falurészlet – ez a rész szenvedett (...)

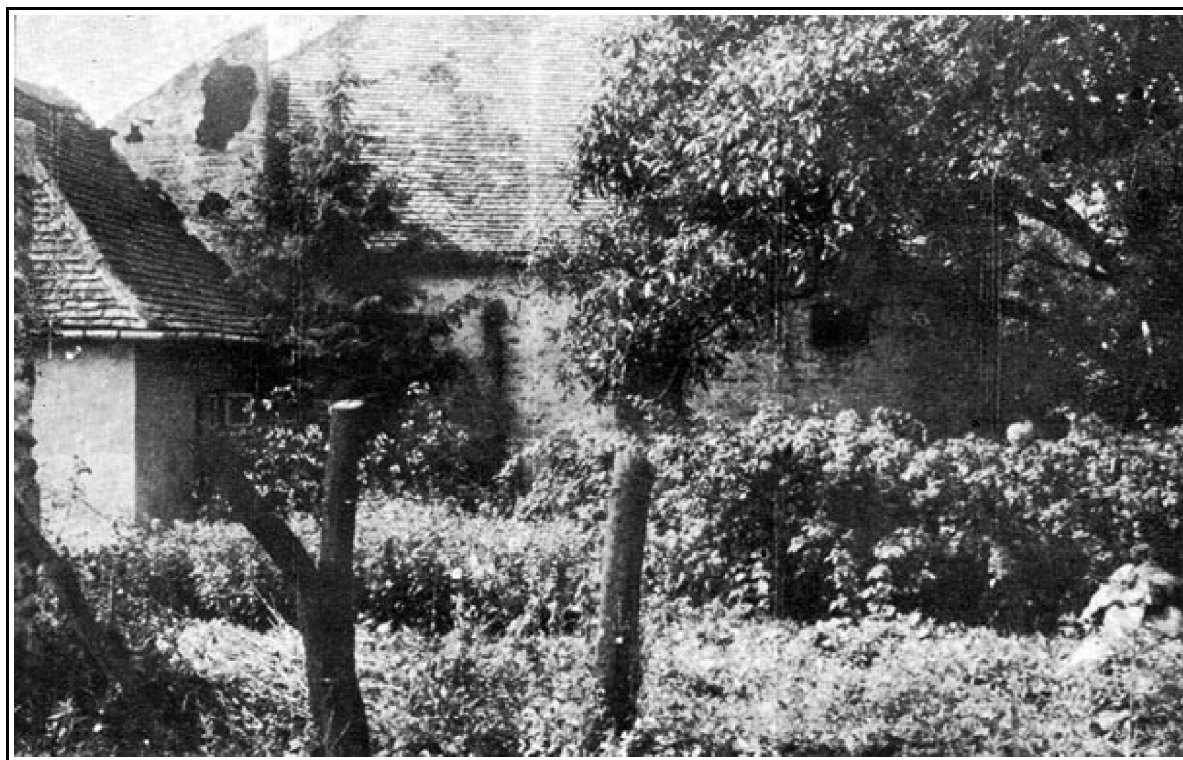
31576. XII. 7-én kezdődött a nemzetgyűlés a vármegyházán.

XII. 13-án a nemzetőrök biztosították az utat, mert Szálasi Brennbegbe autózott. XII én [:-án?:] [:a nap hiányzik:] Beregfy Brennbegbe autózott, és sok más magas rangú katonatiszt.

Állandó útbiztosítás.

38. [:1944.:]XII. 18-án a Lövéreket bombázták.

20. kép: Látkép nyugatról. Háttérben Sopron. Foto: Lobenwein. Bejelölve: [:1944.:] dec. 18. itt a Lövéreket bombázták.

3. A Poropatich-malom maradványai

119. XII. 20. Baumgartner pappal voltam a németeknél. Engedjék a kat. zsidókat karácsonyi gyónásra. Ágfalvára küldtek bennünket. Ott sem kaptunk engedélyt. Titokban a katonatemetőben gyóntatja őket. Ahol lehet, segítségükre vagyunk. Winterer figyel engem. Kijelentette: A kat. tanítót elteszi az útból (Schwenk Lajos tudja). Borzasztó, halottak az utakon. Naponta tizesével halnak. Élelmiszert kérnek.⁶⁽²⁷⁾ Leveleiket továbbítom. Fischer kormánytanácsos a közvetítő, lakásomon keres fel. Mint nemzetőrre, az örök nem mernek rámszólni, de sejtik, hogy segíték.

meg. Vagy megfagynak, vagy agyonlövik őket. A zsidók hozzám fordulnak.

94. Fischl Tibor zsidó internáltat a kolostorba sikerült behoznom. Pápai menlevele (2. kép) nálam van. Zsidókkal beszélgetek (Zieglernél, úton, temetőben.)⁷⁽²⁸⁾

94. után (Népsűrűség 1930-ban ábra páratlan oldalán): [:1944.:] XII. 26. Két zsidót agyonlőtték a németek, napokig temetetlenül heverték, egyik hatóság sem akarta eltemetni. Naponként fagynak meg a zsidók.⁸⁽²⁹⁾ Temetetlenül vannak jó darabig. Intézkedtünk az elhantolás miatt – huza-vona!

³¹⁶78. [:1944.:] dec. 30-án 76 internáltat hoztak a faluba. Szentkirályszabadjától gyalog hajtották őket, útközben 12-en haltak meg. Itt egyik hatóság sem akar róluk gondoskodni. Másnap 1, 3-án megint egy meghalt. – napokig feküdtek temetetlenül. Major úrral én szállítottam [szállítottam?:] el és temettük el őket. – Megnéztem a szálláshelyet, borzasztó állapotban vannak. 25-en, lerongyolódva, tönkre menve, fagyott végtagokkal szalmában fekvve. Nyilasok jegyzőkönyvet vettek fel 2-án róluk – tenni kell értük

valamit! 50 internáltat [:1945.:] I. 13-án elvittek Bécsbe, a többit a kórházba. 3 meghalt⁹⁽³⁰⁾ – Geiszbühl kőhidai lelkész! [:Geiszbüh]. Mátyás kat. lelkész:] Kőhidán vannak a volt kormány tagjai: Kállay, Kánya, Szász, tábornokok: Szombathelyi, Veres. Színészek: Jávör, Titkos stb. Hadbíró: Herceg Odescalchi... onnét Németországba viszik őket.

129. Sopronból is idehordják a halottakat az új halottas csarnokba, csak egyszerűen lerakják őket. Sok a beteg, tetves zsidó, azon kívül munkaszolgálatos, internált.¹⁰⁽³¹⁾ Dr. Sarlós Mihály községi orvos szerint a tavasszal nagy bajok lehetnek. Már most is vérhas, kiütéses tifusz esetek vannak. A moziban is munkaszolgálatosokat helyeztek el. 1944 vége és 1945 első felében sok a tifusz.¹¹⁽³²⁾ Vörhenyjárvány. Sok a gyermek- és csecsemő-haláleset.

38. 1945. jan. elején a meghagyott zsidókat összeszedték.

116. A „Kinoba” – moziba, miután tifusz miatt bezárták, tetves munkaszolgálatosokat helyeztek el benne.

Mindenkinek sáncásásra és erődítési munkára kell menni, de a VB [:Volksbund:] krémje nem, pld. Stein Aranka, Pimperné, Rath Lujza. Berger Jánosné, Plöchl Mátyás, Schermann Frici, Hinberger Adi stb., pedig nekik kellene megmutatni. Most, mikor rosszul áll a széna, hallgatnak, nem is látni őket az utcán, pedig most kellene a népnek vezető, nemcsak akkor, amikor Sztálingrádig volt a győzelem, most, mikor Berlin kapuit döngetik.

119. I. 10. Sopronba hajtják őket munkára. [:A zsidókat:] Sokan rongyosak és meztőláb vannak. Útközben a fáradtakat agyonlövik.¹²⁽³³⁾ Voltam a német parancsnokságon és mint tanító tiltakoztam ez ellen. Az iskolás gyermekek nevében. Hogyan tanítsam őket, ha ilyet naponta látnak.

118. Iskolás gyermekek őrzik a zsidókat, rosszabbul bánnak velük, mint a felnőttek, ők lövöldöznek őket agyon. Bauer Gusztáv kereskedő a parancsnokuk, ki maga sem jobb, ha aktívan nem is, de túri a dolgokat. Winterer zsidóhóhér berúgva két zsidót a Poropatich trágádombjára (3., 4. kép) vezetett és ott tarkón lőtte őket. Egyik azonnal meghalt, a másik később magához tért és Sopron felé menekült. Nyakán ment be a golyó és a száján jött ki. A falu végén Moserral találkozott, akivel bement. Sopronba. A kórházak nem merték felvenni. Szóltak rendőrnek is és végül egy katona elvitte a téglagyári zsidótelepre. Mi lett vele, nem tudom. Knabel Károly tud az esetről.¹³⁽³⁴⁾

94. után (Népsűrűség 1930-ban ábra páratlan oldalán) [:1945.:] I. 15. Naponként halnak meg, vagy az őrző gyerekek lövik őket agyon, a régi katonai temetőbe (Kolostor-domb alatt) temetik el. Zsidók pusztulnak, mint a legyek, napi 8–10 halott. Ágfalván 1 nap alatt 18 halott volt. Ágfalva és Harka lezárása,¹⁴⁽³⁵⁾ sok a halott, agyonlövés stb.¹⁵⁽³⁶⁾

180. Félzsidókat keresik (febr. 3.), Móriczot – de nem vihetik el, mert nem esik a törvény alá. – Sokat vitatkoztam. Braun Józsefet is el akarták vinni, sikerült meggyőznöm róla, hogy nem esik a törvény alá. Kemenes főtisztelendő után nyomoznak, mint angolbarát (nincs is rádiója), leráztam őket.

³¹⁷78. [:1945.:] II. 10. Nyilasokat akarnak fogni minden erővel. Kényszerrel. Senki sem akar mozdulni. Állandóan fenyegetnek. A pártot megalakítani nem tudják. A jegyzőt kényszerítik párthelyiségért. A magyarság megmentése érdekében mindent meg kell tenni. Ha kell, csalással is, sokáig nem tarthat már. A felszabadítás közeleg. Voltam a városi plébánián. Tanácsot kértem. Papp Kálmán: húzni, ameddig lehet. Látszólag én is velük futok, hogy még a hátralévő időt megnyerjem. Mindenki ezt teszi. Mentsük a menthetőt.

4. A Poropatich-malom maradványai. Szita Szabolcs felvételei

76. 1945. III. 1. Szálasi elment Brennbergbányáról.[16\(37\)](#)

38. 1945. III. 4-én szörnyű bombázás a vasutak, laktanyák környékén, azonkívül a város már bombázott részein. 9 hullámban, sok halott és nagy anyagi kár.[17\(38\)](#)

72. 1945. III. 7-én. Állítólag Sopron-környékén (Ágfalva–Bánfalva–Harka–Kópháza–Balf és Nagycenk) 30 ezer zsidó munkaszolgálatos van eltemetve.[18\(39\)](#)

31878. [:1945.:] III. 19-én. A pestiek már menekülnek. Már nincs nyilas, csak menekülő, egymás után mennek Németországba. A Volksbund-vezetőség is csomagol. Valami van a levegőben.

[:1945.:] III. 29-én. Éjjel a zsidókat összeterelték a Főtéren, a betegeket kocsikra rakták. Mint a barmokat, úgy verték őket. A kocsikra hányták, egymásra, mint a zsákokat: Winterer, Sommer és Schreiner dorongokkal. Ez a három a fő hóhér.[19\(40\)](#)

[:1945.:] III. 30-án. Az utolsó németek is elhagyták a falut. A vezető Bollmann [:SS-Hauptsturmführer:] még nagy legény, de már megy.

94. után (Népsűrűség 1930-ban ábra páratlan oldalán): 1945. április 1-én Balfon az utolsó pillanatban lőttek SS-ek őket agyon [:zsidó kényszermunkás foglyokat:]²⁰⁽⁴¹⁾ – Gyáva, rühes társaság, csak védtelen emberekkel mernek nagy legények lenni. Most eliszkoltak, mint a patkányok.

Brennbergben is néhány védtelen magyart lelőttek ezek a suhancok. Neveket nem tudtam megszerezni.²¹⁽⁴²⁾

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / H. Elek Mária: Sopronbánfalva 1944–1945 Sümeghy József tanító naplója tükrében / 5. Függelék

3275. Függelék

Soproni Zsidók Bizottsága

Kimutatás

Sopronbánfalva községben elhalt és a Sopron város határában levő hősi temető északi oldalában eltemetett zsidó munkaszolgálatosokról:

Név	Életkor	Elhalálozás ideje
Klein László	52	1945. január 15.
Vétes Illés	47	1945. január
Pinkász Miklós	40	1945. január 16.
Stern Ernő	47	1945. január 16.
Venecianer Sándor	43	1945. január 16.
Widder István	43	1945. január 16.
Riesz Lajos	38	1945. január 17.
Benyovits Dávid	52	1945. január 20.
Szántó Dénes	44	1945. január 20.
Somló Artur	60	1945. január 20.
Vajda László	46	1945. január 19.
Balogh Sándor	51	1945. január 20.
Nemes György	28	1945. január 20.
Szemző Tibor	45	1945. január 20.
Reiner Manó	64	1945. január 22.
Weisz Miklós	39	1945. január 22.
Fuhrmann Zsigmond	47	1945. január 22.
Schönberger Dezső	46	1945. január 21.
Lukács László	48	1945. január 21.
Szántó Jenő	19	1945. január 20.
Wiesner Márkus	50	1945. január 21.

Név	Életkor	Elhalálozás ideje
Adler Benő	48	1945. január 18.
Rónay Béla	48	1945. január 19.
Róth Zoltán	31	1945. január 23.
Keller Jakab	47	1945. január 23.
Gosztonyi Imre	47	1945. január 24.
Deutsch Mór	54	1945. január 24.
Brunner Jenő	45	1945. január 24.
Schwarz Gyula	18	1945. január 25.
Handley Imre	48	1945. január 25.
Berger Árpád	45	1945. január 25.
Földes Jenő	46	1945. január 26.
Kardos Endre	43	1945. január 26.
Stern Miklós	45	1945. január 26.
Rónay Géza	51	1945. január 26.
Katz Dezső	48	1945. január 27.
Winterstein Alfréd	34	1945. január 27.
Preis József	43	1945. január 27.
Müller István	45	1945. január 28.
Grauer Ernő	44	1945. január 28.
Steiner Lajos	44	1945. január 28.
Böhm József	47	1945. január 28.
Kovács Imre	54	1945. január 28.
Rákos Sándor	46	1945. február 1.
Solt Sándor	44	1945. január 31.
Földi Károly	59	1945. január 31.
328Kohn Sámuel	60	1945. január 31.
Stiassny Miklós	47	1945. január 31.
Grosz Vilmos	47	1945. február 1.
Kohn Imre	40	1945. február 1.
Kohn Lajos	41	1945. február 1.
Bernát Simon	27	1945. február 1.
Gulyás Péter	41	1945. február 1.
Lebovits Jenő	31	1945. február 1.
Kerényi István	47	1945. február 2.
Tamás Simon	44	1945. február 2.

Név	Életkor	Elhalálozás ideje
Fekete László	22	1945. február 2.
Szüsz Béla	49	1945. február 3.
Salgó István	55	1945. február 3.
Steiner György	19	1945. február 3.
Balázs György	27	1945. február 3.
Grosz Vilmos	45	1945. február 3.
Molzer Helmut	3 napos	1945. február 5.
Reich Miklós	23	1945. február 4.
Reisz Jakab	46	1945. február 4.
Klein II. József	24	1945. február 4.
Herzfeld Andor	46	1945. február 4.
Klein Izsó	50	1945. február 4.
Klein József	42	1945. február 4.
Czigler Imre	42	1945. február 5.
Dr. Klár Lajos	44	1945. február 5.
Löwinger Zoltán	39	1945. február 5.
Braun Endre	23	1945. február 5.
Károlyi Sándor	55	1945. február 6.
Reitmann Vilmos	44	1945. március 6.
Mugár István	45	1945. február 6.
Schächter József	45	1945. február 7.
Nádor Oszkár	52	1945. február 7.
Grónich Pál	35	1945. február 7.
Mabel Samuné	65	1945. február 10.
Stréger Endre	44	1945. március 8.
Katz Márton	28	1945. február 8.
Lefkovics Ede	43	1945. február 8.
Puki László	45	1945. február 9.
Bálint Andor	58	1945. február 8.
Grauer Gyula	48	1945. március 10.
Turán János	26	1945. február 10.
Székely Vilmos	53	1945. február 10.
Weisz Zoltán	46	1945. március 10.
Schächter Kornél	48	1945. március 9.
Holländer Mór	45	1945. március 9.

Név	Életkor	Elhalálozás ideje
Klein Mór	35	1945. március 10.
Friedmann László	48	1945. március 10.
Dorner Mihály	3 hetes	1945. február 15.
Hochstädter Ernő	49	1945. március 13.
Schibert József	52	1945. március 13.
Magyar Sándor	43	1945. március 13.
Mangold Ferenc	47	1945. március 14.
Moskovits Vilmos	43	1945. március 14.
329Steiner Adolf	47	1945. március 16.
Gábor Gyula	46	1945. március 15.
Deutsch Lajos	45	1945. február 15.
Schwartz Sándor	43	1945. február 16.
Goldner Miklós	45	1945. február 16.
Weisz István	40	1945. február 16.
Háás Jenő	50	1945. február 17.
Junger Ferenc	25	1945. február 17.
Rex László	49	1945. február 17.
Heniz Gábor	16	1945. február 18.
Kohn Emil	48	1945. február 18.
Dr. Kun László	39	1945. február 18.
Grosz Árpád	24	1945. február 19.
Pauller Illés	51	1945. február 19.
Schönberger Gyula	61	1945. február 19.
Szendefi László	44	1945. február 19.
Hirsch Miklós	44	1945. február 19.
Schorovitz Jenő	61	1945. február 19.
Zilcz Jenő	51	1945. február 19.
Mann Gyula	55	1945. február 19.
Dr. Fery Ernő	35	1945. február 20.
Friedmann Sándor	45	1945. február 20.
Schwarcz Lipót	46	1945. február 20.
Ábrahám Imre	20	1945. február 20.
Klein Andor	39	1945. február 20.
Fischof Márton	30	1945. február 20.
Klein István	24	1945. február 21.

Név	Életkor	Elhalálozás ideje
Kappel Renate	4 hónapos	1945. február 22.
Gyulai Vilmos	65	1945. február 21.
Weissmann Dezső	54	1945. február 21.
Schwarcz Dezső	36	1945. február 21.
Hirsch Sándor	23	1945. február 21.
Jób Jenő	49	1945. február 22.
Láger Sándor	89	1945. február 24.
Schiff Henrik	41	1945. február 23.
Goldstein Imre	24	1945. február 23.
Barta Zoltán	47	1945. február 23.
Láng Sándor	40	1945. február 23.
Pál György	18	1945. február 24.
Langer Gyula	19	1945. február 24.
Kenéz Miklós	47	1945. február 24.
Wollner Arnold	48	1945. február 10.
Rosner Manó	43	1945. február 10.
Schlézinger Róbert	20	1945. február 11.
Rosenfeld István	22	1945. február 12.
Reiter László	51	1945. február 11.
Quitt István	49	1945. február 11.
Klein Ernő	40	1945. február 11.
Friedmann Sándor	40	1945. február 11.
Schwarcz Miklós	47	1945. február 12.
Frankfurter Sándor	54	1945. február 12.
Dr. Wolf Ernő	50	1945. február 12.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

330 HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Horváth Zoltán: Válasz Mollay Károly: A címervita című cikkére

Horváth Zoltán: Válasz Mollay Károly: A címervita című cikkére

Mollay Károly városunk helytörténetírásának legjelentősebb tudósa, arra vállalkozott, hogy összefoglalja és véleményét nyilvánítsa – a Soproni Szemle 1990. 2. számában – a Soproni Hírlap és a Kisalföld hasábjain az 1989–1990-ben megjelent címervitáról. A személyeskedés elkerülése végett cikkében nevemet nem említi, azonban ami a címervitát figyelemmel kísérők előtt mégis nyilvánvalóvá válik. Valamint az is, hogy nemcsak én, de a professzor Úr sem mentes a „hevület”-től. Hátrányos helyzetben vagyok, mert a város lakossága előtt Sopron múltjának Házi Jenő 64 és Mollay Károly 55 esztendeje kutatója (154. old.) olyan nagy tekintélyt szerzett, hogy ez a címervita kimenetelét meghatározhatja. Mollay Károly nagyon korrekt módon felajánlotta a válaszadás lehetőségét. Élek vele.

Válaszadásom előtt előljáróban megjegyzem, hogy helyreigazították az egyik soproni tanárnak azon tévedését, miszerint: Sopron a Civitas Fidelissima címet Árpád-házi uralkodótól kapta (Kisalföld 1990. ápr. 6.)

A Hazafias Népfront városi bizottsága 1989. december 7-én valóban azt a javaslatot tette a városi tanácsnak, hogy „a városi címerügyben ne a tanács döntsön, hanem a városi tanácselnök választásával együtt a város lakossága szavazzon a város címeréről”. Hasonló lavaslattal éltek „A teljes soproni címer hívei” a város lakosságához intézett felhívásukban: „Lehetne ez a címerünk”? (1922. évi) A címerváltoztatásról az új tanácsi döntés... az összes javasolt régi címer ismeretében. Ha nem tud ...írjon ki népszavazást”.

Indítványuk alapjául Kállay István egyetemi tanár szakvéleményéből kiragadott egyetlen mondat szolgált: „Az a lényeg, hogy a város lakossága a kiválasztott címet a magáénak érezze”. Hallgattak arról, hogy Kállay István első helyen „az 1340. évi legősibb címet” javasolta még az 1622. és 1922. előtt. A volt Hazafias Népfront bizottságának és a Városszépítő Egyesület hely- és művészettörténeti bizottságának több tagja szorgalmazza tehát a népszavazást, természetesen csak akkor, ha az új városi képviselő nem az 1922. évi címet fogadná el. Ellenvéleményemet „Két címer szépségversenye” című cikkben fejtettem ki (Kisalföld 1990. jan. 27.) A közvéleménykutatás bárkit meggyőzhet arról, hogy a népszavazás esetén a lakosság többsége, kizárólag a szépsége miatt, az 1922. évi címet „érezné magáénak”. Ez azért lenne így, mert a lakosság nem jártas a címertanban, a helytörténeti ismerete hézagos. A négy évtizedes mulasztást a magyarságtudata erősítésében máról-holnapra nem lehet pótolni. Mollay Károly megrója a Magyar Hírlap cikkíróját, mert „nyilván nem volt meghatalmazása arról, hogy minden soproni nevében nyilatkozzék; hogy helyezték hatályon kívül a város 1971. évi címerét, „a vörös csillaggal”. E sorok Mollay Károly demokratikus felfogását tanúsítják, de ne vegye tőlem rossznéven, egyúttal a népszavazást, illetve a címerszépségversenyt is sugallja. Véleményem szerint a címerügyben a határozás, a döntés joga a városi képviselőt illeti. A jóváhagyás: a címer használati jogának megerősítése az országgyűlés hatáskörébe tartozhatna. A címeket és címereket régen a király, majd a Horthy-korszakban az országgyűlés adományozta, hogy Sopronban az 1922. évi XXIX. törvénycikkben a Civitas Fidelissima címet megkapta.

A tiztagú címerügyi bizottságot semmiféle felelősség nem terheli. A demokratikus közfelfogásnak megfelelően Kállay István egyetemi tanártól az alábbi címerekről kért szakvéleményt – 1989. július 18-án, hogy a városi tanácsülés elé „elfogadásra heraldikai és várostörténeti szempontból kifogástalan címerterv kerüljön: I. Sopron város 1340. évi címere, II. Sopron város 1622. és 1922. évi címere, III. Az [331](#)1971. évi címer. (Az ötágú csillag eredetileg arany volt, de a lektorátus változtatta ezüst keretézéssel vörösre), IV.

Szabó Lajos grafikus címertervét: az 1971. évi címerbe a két szélső torony fölé két hatágú arany csillag kerülne.

A tíztágú bizottság – kettő kivételével – az 1340. évi címet javasolta az első helyen felterjesztésre. Kállay István szakvéleményét fentebb ismertettük. Holl Imre is az 1340. évi címet, részletekbe menő heraldikai elemzés után, kifogástalannak találta. Mindketten egyetértettek az 1340. évi címerpecsét köriratának módosításával.

A helyi pártszervezetek képviselői 1989. december 4-én írásban is kinyilvánították állásfoglalásukat az 1340. évi címer mellett.

Vita alakult ki az újságok hasábjain az ősi, 1340. évi és az 1922. évi barokk: a császári kétfejű sassal díszített címernek Sopron város címereként való elfogadtatása körül. Először Mollay Károlynak a címerismereteimet ért ellenvetéseit veszem sorra, majd az 1922. évi címerről alkotott elvi, nézetbeli különbségekkel foglalkozom.

A címer az, amit a pajzsba foglaltak. Az 1340. évi pajzsalakú címerben az öt csúcsíves ablakkal várfalból három torony emelkedik ki. A pajzs felső két sarkánál egy-egy szent dicsfényes mellképe. A pajzs alsó csücskét babérág díszíti... Cikkemben azt írtam: Ez „Az önkormányzat, s a városi szabadság jelképe: a várfal a tornyokkal. Csak olyan település kaphatott szabad királyi városi rangot (a megyével azonos jogállást), amelynek várfala kőből épült”. – Mollay Károly szerint, „ha ez valóban így lett volna, akkor nagyon kevés kőfallal körülvett településünk lett volna. A kőfal nem a szabad királyi város, hanem a város rangjának elnyeréséhez kellett”. Nem azt állítottam, hogy minden kőfallal körül vett város szabad királyi város, de minden szabad királyi város várfala kőből épült. Ez az egyik legfontosabb feltétel volt, ezért került nyilván a címerbe is. E feltételt minden időben megkövetelték a szabad királyi városi rang adományozásakor a XVIII. század végéig, a török kiűzéséig. Lackner Kristóf 1625-ben Prágából örömmel jelentette a tanácsnak, hogy miután a külváros fala kőből megépült, annak lakói a szabad királyi város polgárai lettek.

Cikkemben a címerismertetés után valóban azt írtam, hogy a magyar király adományozta 1340. évi címer a nemzeti függetlenségünket ... önkormányzatot is testesítette meg. Mollay Károly szerint az 1340. évi címerben semmi sem utal nemzeti függetlenségünkre (nem is kellett utalnia)... az csak a városi szabadságot fejezi ki”. Nem is azt írtam, hogy a címerben (címer elemben) jut kifejezésre a nemzeti függetlenség, hanem általában annak megtestesítője, szimbóluma is. Az önkormányzati jogot a csehek elleni függetlenségi háború során kaptuk.

A másik megállapításom: „A gótikus stílusban készült címer egyszerű, azonnal áttekinthető. Csúcsíves elemei (ablakok) az emberi lélek felfelé – az ég felé – törekvését fejezik ki”. – Mollay Károly szerint: „A csúcsíves stílus azt fejezi ki, hogy a kor építészeinek sikerült megtalálniuk azt a statikai megoldást... A többi csak belemagyarázás”. – A gótikus stílus korában nemcsak az építészet – amelyről nevét kapta – gótikus, csúcsíves jeleket hordoz, hanem gótikus a szobrászat, a festészet és a szellemi élet, művelődés is. Nekem a csúcsíves ablakok az építészet és az emberi lélek felfelé törekvéseinek a középkorbeli csodás egységét jelentik, a mai műemléki várost jelképezve. (Másutt nem, csak a mi városunkban uralkodó a gótika.)

A dicsfénnel övezett két mellkép a város két védszentjét ábrázolja. Feltételezhetően az egyik Nagyboldogasszony volt... A másik valószínűleg Szent Mihályt ábrázolja. A német ajkú lakosság 1340 táján többségbe került. Templomuk a Szent Mihály. Mollay Károly: Nem igazolható az az állítás, hogy a

Szent Mihály-templom a soproni németek temploma lett volna (és a Boldogasszony-templom a magyaroké?...)

A Nagyboldogasszony-templom a magyar királyi vár temploma volt. A IV. Béla által alapított budai várban is Nagyboldogasszony templom állt. A „Boldogságos Szűz”-nek nevezett Szűz Mária magyar, népies neve a kereszténységnek őseink közt való terjesztésével egyidős (Lásd: Szent Gellért legenda).

332A soproni várban is a Nagyboldogasszony-templom bizonyos, hogy a magyar lakosságé, katonaságé volt. A XIV. század első felében a német ajkú lakosság többségbe került, a Szent Mihály-templomnak már építői voltak. A XIV. század első felében mindkét templomot már használhatták is. (A latin nyelvű okleveles gyakorlatot felváltotta 1350 közepén a német.)

Az időbeli eltolódásra feleslegesnek tartottam rámutatni. Valóban feltételezésem alapjául a két templom szolgált. Minden falusi templomnak is van védőszentje. Mollay Károly: a Szent Mihály-templom kezdettől fogva Sopron királyi vár és falu ... egyetlen plébánia temploma volt. Források hiányában ez sem igazolható. (A Nagyboldogasszony plébánia a XV. században leépülőben volt. Jogait átvette a nagyobb népesség befogadására alkalmasabb Szent Mihály-templom.)

Nem igazolt az sem – írja Mollay Károly –, hogy a két mellkép „a város két védőszentjét ábrázolja”. Lehetséges. Vajay Szabolcs Svájcban élő, híres nemzetközi heraldikus szerint: a királyt és a királynét ábrázolják (dicsfénnel?). Feltételezéseimre nem kaptam választ. (Esetleg az ikonográfia művelői adhatnak elfogadható véleményt, ahogy arra utaltam is (Kisalföld, 1990. febr. 17.) Az 5. pont 1. bek. „A német ajkú lakosság...” – kiemelés helytelen, az 1340. évi címercserét illetően nem írtam.)

A heraldikusok a címerekbe való „belemagyarázástól” óva intenek bennünket. Mégis az egyes címerelemeket valamilyen szimbolumként felfoghatjuk, főképpen, ha azok általánosan elfogadott jelképek vagy történelmi alapjuk van. Egyszerű a dolgunk a beszélő címerek esetében, mint például Kecskemét címerében: a címerállat a kecske.

A címerelemek, jelek szimbolikus értelmezésével többé vitába nem bocsátkozom. Nyugodtan fel is adhatom valamennyi érveimet, a tekintélytiszteletem bizonyosságaképpen. De! A fentebb ismertetett 1340. évi címerpecsét: az öt csúcsíves ablakkal díszített várfalból kiemelkedő három torony... azaz a „csupasz” heraldikai ábra, Sopron város ősi címere! Az 1340. évi pecsétcímer körirata: *Sigillum Civitatis Soproniensis*, azaz Sopron szabad királyi város pecsétje. Gömöri János régész azt javasolta, hogy a *Sigillum* szó helyére a *Fidelissima*-t helyezzük be. Ezt a válasszatást Kállay István és Holl Imre helytállónak tartotta, mert a körirat a címernek nem tartozéka. Így a címer Sopron két páratlan történeti eseményét: a szabad királyi városi rang elnyerését és a népszavazás emlékét egyesíti.

A barokk címer hívei általános támadásba lendültek, hogy az 1340. évi címert megfosszák az „ősi” jelzőjétől.

Mollay Károly írja: „A Holl Imre javasolta 1340. évi címert ennek a megoldásnak a hívei az 1921. december 14-i soproni népszavazás emlékére a magyar országgyűléstől elnyert CIVITAS FIDELISSIMA címerszalaggal egészítették ki, amelyet köriratként helyeztek el az »ősi« címer köré. Ezt nevezték gótikus címernek. Joggal írta erről egy másik cikk, hogy ez már nem »ősi«, hanem: »Vadonatúj, mert ilyen címere sohasem volt a városnak« (febr. 3.)” Mollay Károly ellentmondásba került: a CIVITAS FIDELISSIMA címerszalaggal egészítették ki, amelyet köriratként helyeztek el az »ősi« címer köré” – írja. (Helyesebben a köriratban csak szócsere történt). – Ha az ősi címer köré helyeztük el a köriratot, az tehát nem tartozéka a

címernek és attól még az „ősi” címer eredeti maradt. Ahogy 1922-ben a barokk címer sem lett „vadonatúj” a címerkiegészítéskor.

Mollay Károly írja: az 1622. évi címert V. Ferdinánd- király 1840-ben néhány lényegtelen változtatással újból megerősítette. – Ez az 1840. évi címerlevél szolgált alapul az 1922. évi XXIX. törvénycikk 3. §-ában kimondott címerbővítéshez (7 p. 1. bek.). (1622. évi, az 1840. és 1922. évi barokk címer úgy különbözik egymástól mint három madár azonos nagyságú tojása.)

333Mollay Károly ugyanakkor elfelejti, hogy az 1840. évi címer megerősítése pecsétcímer formában történt. A város zászlaján 1840 és 1922 között csak a címer volt, a körirat nélkül: „Sopron szabad királyi város pecsétje”.

A körirat és egyéb felirat nem tartozéka a címernek, tehát elhagyható és kiegészítés formájában alkalmazható (1922). (Ezért a heraldika sérelme nélkül – az 1340. évi címerpajzs éle mellé is elhelyezhető a CIVITAS FIDELISSIMA felírás. De miért tennénk ezt?)

Mollay Károly tovább lép, azért mégsem ősi ez az „ősi”, mert volt a városnak az 1340. évinél ősbib, sőt legősbib címere is.

„Tény, hogy az első, az ősi címerünk az 1340. évi” – írtam. Az ellenvélemény: „Se nem tény, se nem igaz. Házi Jenő már több mint fél százada megírta: „Kétségtelenül bizonyos, hogy mielőtt Sopron 1277-ben városi önkormányzati jogot nyert volna, már használt, mint királyi vár, pecsétet... (Mollay Károly ismerteti az ábrát). – Ez a heiligenkreutzi ciszterci apátság levéltárában őrzött ábra lenyomata egy kerek alakú pecsétnek, tehát nem címer. Mert a heraldika szabályai szerint: címer az, amit pajzsba foglaltak. (Házi Jenő sem említi címerként) (4. pont 1. bek.).

Az „ősbib” már valóban címerpecsét, a fentebb említett levéltárban két lenyomata 1297-ből és 1303-ból is megvan. Körirata: S/igillum/ IVDICIS ET CIVIUM CASTRI SUPRUNIENSIS – Sopron vár polgárainak és bírójának pecsétje. A címerkép ábrája megegyezik az ősi, 1340. évi címerpecséttel. Csupán a felirataik térnek el és a pajzs felső két sarkában lévő két babérágat, két dicsfényes szent mellképe váltotta fel. (4. pont. 5. bek.)

Tételezzük fel, hogy az 1297. évi címerpecsétnyomót 1277-ben készítették. A címerpecsét rajza tehát az önkormányzati joggal egyidős. A kettő nem választható el egymástól. Az önkormányzat, a joghatóság erejét a hiteltérdemlő (authenticus) pecsét tanúsítja. Büszkéek lehetünk az 1297. ill. 1303. évi címerképre, amely évszámhoz nem kötve: középkori. (Az 1340. évi ősi címer is a mindennap gyakorlatában évszám nélküli lesz). Sajnálom, hogy Mollay Károly, a középkor külföldön is ismert jeles kutatója, a „felfedezésnek” nem örül, hiszen a kétfejű sasos címerre: egy idegen hatalom felségjelére voksol.

Az 1297., illetve 1303. és az 1340. évi címerpecsét között van azonban egy alapvető, lényegbe vágó különbség: az 1340. évi címerpecsétet királyi adománylevélben kaptuk.

Az 1297. évi címerpecsétről azt nem bizonyíthatjuk. Mert, ha igen, akkor valóban egyedül álló lenne az a magyar heraldikában. Nálunk Magyarországon a címerek adományozása Károly Róbert király idejében kezdődött. – A heraldikának szigorú szabályai vannak. A pecsétkép művészi kivitelű, megvan az eredeti pecsétnyomó is. A király ötvösmestere, pecsétvésnőke készíthette (4. pont. 4. bek.).

Mollay Károly az 1340. évi új címerpecsétről azt is írta, hogy annak „jelentős újítása volt a körirat castrum ’vár’ szavának kicserélése a ’civitas’ ... város szóval: elismerése volt ez a szabad királyi városi rangra

emelés pusztán jogi ténye óta, két emberöltő alatt elért fejlődésnek” (5. p. 1. bek.). Ez a sommás megállapítás az 1340. évi pecsétcímer ősi mivoltát, substantiáját csak erősíti.

Nem vonható tehát kétségbe, hogy Sopron város ősi címere, a királyi adományként kapott 1340. évi címerpecsét. E ténynek nem mond ellent az, hogy a címer ábrája korábban is előfordult és a heraldika szabályait nem sérti, ha a címerpecsét köriratát módosítjuk.

Azt viszont nem fogadhatom el – Mollay Károly idézi Házi Jenő megállapítását –, hogy az 1622. évi barokk címerben „némi változtatással a város középkori címere látható” – (6. pont 1. bek.), mert a címerelemek cseréjére került sor. Az öt gótikus ablak helyére nyitott, félig leeresztett zuhanórácsos kapu került. A két dicsfényes mellképet két hatágú csillag váltotta fel. Erre a középkorinak mondott valójában „vadonatúj” címerre helyezte II. Ferdinánd a német-római császárság 334kétfejű sasát, anélkül, hogy hivatkozott volna arra, hogy a középkort módosítja vagy megerősíti. Ez az 1622. évi címer „vadonatúj” – a heraldikai és történeti értelemben is –, tehát nem az „ezeresztendő történelem... tükre”, és nem a városunk „történetének egésze” (7. pont 1. bek.)

Mollay Károly elfelejti közölni az olvasóval azt a címertani alaptételt, hogy a kétfejű sas a fekete-arany és vörös-ezüst címertakaróval csupán csak dísz és nem tartozéka a címernek, tehát semmi ellenvetés nem lehet, ha azt eltávolítják.

Sopron és Bécsújhely címerének összevetésekor azt írtam, hogy szinte azonos a két címer. Ezt a főbb címerelemekre értettem: a várfalból kiemelkedő toronyra és kétfejű sasra. A kétfejű sast III. Frigyes adta a bécsújhelyieknek –, Sopron „ellenlábának” 1452. július 10-én a „minden idők hűséges városának” (der allzeit getrauen Stadt). Aki Mátyás király és hazánk függetlenségének halálos ellensége volt.

A továbbiakban az 1922. évi címerről alkotott elvi, nézetbeli különbségekkel foglalkozom.

Az 1922. évi sasos címer visszahozásának indoklása: „Mi nemcsak vállaljuk a város egész történelmét, de tiszteljük és becsüljük is eleink városépítő és gazdagító munkásságát – annak reálpolitikai kompromisszumaival együtt – és e tisztességesnek vélt magatartásunk elkülöníthetetlen része a címerügyben kialakított álláspontunk: Nem új címert kívánunk alkotni, hanem az egész történelmi örökséggel együtt elfogadjuk a történelmileg kialakult, őseinktől örökölt hagyott 1922. évi címert” (3. pont 5. bek.).

Ebben az indokolásban sem tudomány, sem érzés nem jut kifejezésre, hanem napjaink reálpolitikai programjának a hatása. (A címerről a kétfejű sas eltávolítására többször is kísérlet történt. Azt például 1900-ban Simon Ödön Habsburg-barát főispán akadályozta meg. A Horthy-korszakban is, de akkor az államforma királyság volt, valamint erős legitimizmus.) A múltbeli reálpolitikai kompromisszumok dicsérete, illetve a sasos címer visszahozatala érdekében kifejtett érvelés nem tesz különbséget a haza függetlensége és a császári önkényuralom között – írtam. Ez valóban labanc filozófia! Nyilatkozatomat Mollay Károly nacionalista megnyilvánulásnak vette.

Labancoknak a Habsburg-párti magyarokat is nevezték. A labanc megjelölést a kuruc háborúk után is használták Habsburg-német barát értelemben. A két fejű sasos címer hívei között aránylag lélekszámban annyian vannak magyarok, sőt a betelepültek gyermekei, mint az erősebb vagy gyengébb szállal a német anyanyelvhez kötődők táborában. Akik őseik vagy elődeik „sírját” gondolatban „megbotozzák”, mert azok 1921-ben nem Ausztriára szavaztak. Nem véletlen volt, hogy 1989. szeptember 16-án (én „a nacionalista”)

a mai magyaroknak példaként – az 1945 előtt élt német ajkú polgárság hazaszeretét állítottam.

Vállalom a kuruc megjelölést, a nemzetit, mert „nacionalista” vagyok (nem a náci felfogásban), mert szeretem a hazámat..., ha nem azt tenném, hanem egyúttal lebecsülném, megvetném a nemzetiségieket, más népeket, akkor sovíniszta lennék. Európához való csatlakozását hazámnak „kuruc”, azaz nemzeti alapon tudom csak elképzelni, a mi sajátosságaink megtartásával, még ha az nem is látszik „korszerűnek”. (5. pont. 6. bek.). Nekem vagy másoknak szól-e nem tudom, Mollay Károly alaptalan, elfogadhatatlan nyilatkozata. „Nemcsak Erdéllyel és Szlovákiával kapcsolatban emlegessük a toleranciát, elkel az idehaza is, Sopronban is”.

Ez a mondata a mindlét nyelvet beszélő (csak németül tudó nincs) német anyanyelvűek között senkinél sem fog visszhangra találni. A családok többsége vegyes: kölcsönösen összeházasodtak. Ha Sopronban nem lenne tolerancia, akkor a német ajkúak nemzetiséggé szerveződnének, jogokat követelnének. Itt a két nyelvet beszélő, német anyanyelvű értelmiségiek az élet egyetlen területén nem kerültek soha háttérbe, ma sem. Ellenkezőleg... Egykor a soproni német ajkú, mindkét nyelvet beszélő polgárság magához vonta és „sopronivá tette” az ideérkező magyarokat. Közvetítője [335](#)volt a fejlettebb nyugat építészeti, kulturális eredményeinek, miközben magyarnak vallotta magát. Igaz, hogy a lakosság korábban szabadságot (önkormányzatot) élvezett és megélhetése jobb volt, időközönként az osztrákokénál is. Az elmúlt negyven évben viszont a szabadságától megfosztották, megalázták azzal, hogy a szomszédos város adminisztrációja alá rendelték és az életkörülményei is rosszabbodtak, miközben látja az osztrák szomszéd jólétét. A magyarságtudatát nemhogy növelték volna, ébren sem tartották. A helytelen kollektív büntetés következményeként a német ajkúak száma megfogyatkozott. Reméljük, hogy az önkormányzatot, a szabadságot visszakapjuk, a német nyelvterülettel, már a közvetlen, szoros érintkezés visszaállt. A gazdasági megújulásban is hiszek. A magyarságtudatunkat mielőbb a régi soproni szellemben – újjá kell teremtenünk. Megkopott a Civitas Fidelissima fénye! Lehet-e császári sassal hazaszeretetre nevelni – Professzor Úr? Az 1922. évi címer visszahozásának egyetlen érzelmi momentuma van, az is negatív: a nosztalgia.

A professzor Úr Házi Jenőt idézi: „a római szent birodalmi kétfejű sasnak..., a sokkal későbbi osztrák kétfejű sashoz semmi köze nincs, ellenben fényes bizonyítéka Sopron királyhűségének... mire a város mindenkor büszkén hivatkozhat”. – Ennek még nem jött el az ideje, és remélem nem is jön. Házi Jenőt nem vádolom labancsággal, de a fentiek alapján nyilvánvaló, hogy legitimista volt. A címerkérdésben pedig tévedett és az idézett helyen (Kisalföld, 1990. febr. 17.) ott az indoklás is: A német-római császárság kétfejű sasa, 1806-tól az osztrák császárság címere. Mindkét minőségben a zsarnokság kifejezője, szimboluma (6. pont 1. bek.) Ezért feleslegesnek is tartom az ellenpárt érveinek elemzését, cáfolását (6. pont 5. bek.) vagy a történeti példák felsorolását. Aki egy kicsit is ismeri a városnak és hazáknak a történetét, annak nem szükséges bizonyítanom, hogy mit jelentett a Habsburg-uralom. Milyen nemzeti király az az I. Ferenc József, aki 1903-ban nem engedte törvénybe iktatni a nemzeti imádságunkat: a Himnuszt (A kétfejű sasos címer valóban „az önkényre, a zsarnokságra és egy elnyomó, idegen hatalomra emlékezteti az embereket”.

Mollay Károly erre így válaszol: „Elvessük-e ezt a kereszténnyé lett őskori, ókori és középkori szimbolumot [a horogkeresztet] azért, mivel a XX. század egyik (!) szörnyűségének, a német fasizmusnak is jelképül választották? A horogkereszt csak a történetileg tájékozatlan embert emlékezteti *csak* a német fasizmusra: a kétfejű birodalmi sas csak a történelmileg tájékozatlan embert emlékezteti *csak* az önkényre; zsarnokságra, elnyomó idegen hatalomra. A történeti műveltség, sőt a műveltség általában a kölcsönös megértés alapja”. (6. pont 2. bek.) Engemet a horogkereszt a II. világháború több milliós áldozatára és

Auschwitzra emlékeztet. A császári sas pedig a csepregi vérengzésre, Aradra... Csak az áldozatok számában van a különbség.

Emlékezzünk, sőt emlékeztessünk is, nehogy elfeledjék a gazságokat.

De városunk szimboluma, jelképe, amelyet a mellünkre is tűzünk, a császári sasos címer semmiképpen sem lehet. A XX. század végén, amikor végre minden idegen hatalomtól megszabadultunk, micsoda szégyen lenne, ha a város feketesárga címertakarós, kétfejű sassal díszített zászlója – együtt lobogna a nemzeti trikolorral.

Remélem, hogy a közgyűlés tagjai öntudatosan egyhangúlag, felállással – egyszer és mindenkorra – elutasítják a barokk címer visszahozatalát.^{*(43)}

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Gömöri János: Az 1340. évi soproni városcímer: a védőszentek ikonográfiai meghatározása

336 Gömöri János: Az 1340. évi soproni városcímer: a védőszentek ikonográfiai meghatározása

Mikor Mollay Károly „A címervita”¹⁽⁴⁴⁾ című dolgozatával komolyra fordul az eddig csak újságok hasábjain dúló vita a soproni városcímer sorsáról és jövőjéről, tollat kell fogynom, hogy nézetemet kifejtsem és megindokoljam, miért javaslom az 1340. évi ősi címer visszaállítását. Ősi, mert az első hitelesen rekonstruálható címerünk. Korábbi címerelőzményei heraldikai hitelességgel egyelőre nem rajzolhatók meg. Ha a legrégebbit és legértékesebbet keressük, eddig tudunk tehát visszanyúlni.

Nem véletlen, hogy a címerbizottság által felkért szakértők²⁽⁴⁵⁾ és városunk főlevéltárosa első helyen ezt a városcímert javasolták visszaállítani. Heraldikai hitelességét eddig komoly szakember nem vonta kétségbe. Senki sem vette azonban a fáradságot, hogy helytörténeti vonatkozásain túlmenően részleteiben vizsgálja meg a címerpecsétet, hogy heraldikai és ikonográfiai problémáit tisztázza.

Mollay Károly írásának 5. fejezetét egy Házi Jenő-idézettel kezdi: „1340-ben Róbert Károly megengedte Sopron városának, hogy új pecsétet készíttessen, a régit megsemmisítvén”.³⁽⁴⁶⁾

A soproniak tehát királyi kegyből maguk készíthették címerpecsétjüket, miután a városfalakat⁴⁽⁴⁷⁾ kiépítették. Nem tudni, hogy a király által adományozott új címer tervezésében részt vett-e az udvari festő, Hertul (Härtl) magister vagy fia, Miklós akinek Károly Róbert Fertőmeggyesen adott birtokot.⁵⁽⁴⁸⁾ További kutatás tárgyát képezheti, hogy maga a címeres pecsétnyomó a király környezetében dolgozó ötvösmester műve volt-e, avagy lehet esetleg soproni munka. Az 1379. évi soproni telekkönyv ötvöst nem említ a városban, rézművest (*chaltschmid*) viszont igen.⁶⁽⁴⁹⁾ A Károly Róbert által adományozott pajzsalakú címerpecsétet a Ny-i határvidéken birtokos családok, Kanizsaiak (1363), Nagymartoniak (1333) címerei díszítik. A Károly Róbert által alapított Szt. György Lovagrend címerpecsétje is hasonló formájú (1326).⁷⁽⁵⁰⁾

Ha a soproni címeren ábrázolt glóriás mellképeket akarjuk azonosítani, nemcsak a soproni plébániatemplomok patrónusait kell tehát figyelembe vennünk, hanem esetleg a királyi udvar, az Anjouk védőszentjeit, pl. Alexandriai Szent Katalint is. A címet a király adományozta és a királyi „cymerarius”

festhette, a pecsétet már készíttethette a város. Igaza van Mollay Károlynak, nem biztos, hogy a címer két glóriás mellképe a Boldogságos Szűz Mária, illetve Szt. Mihály arkangyal ábrázolása lenne.

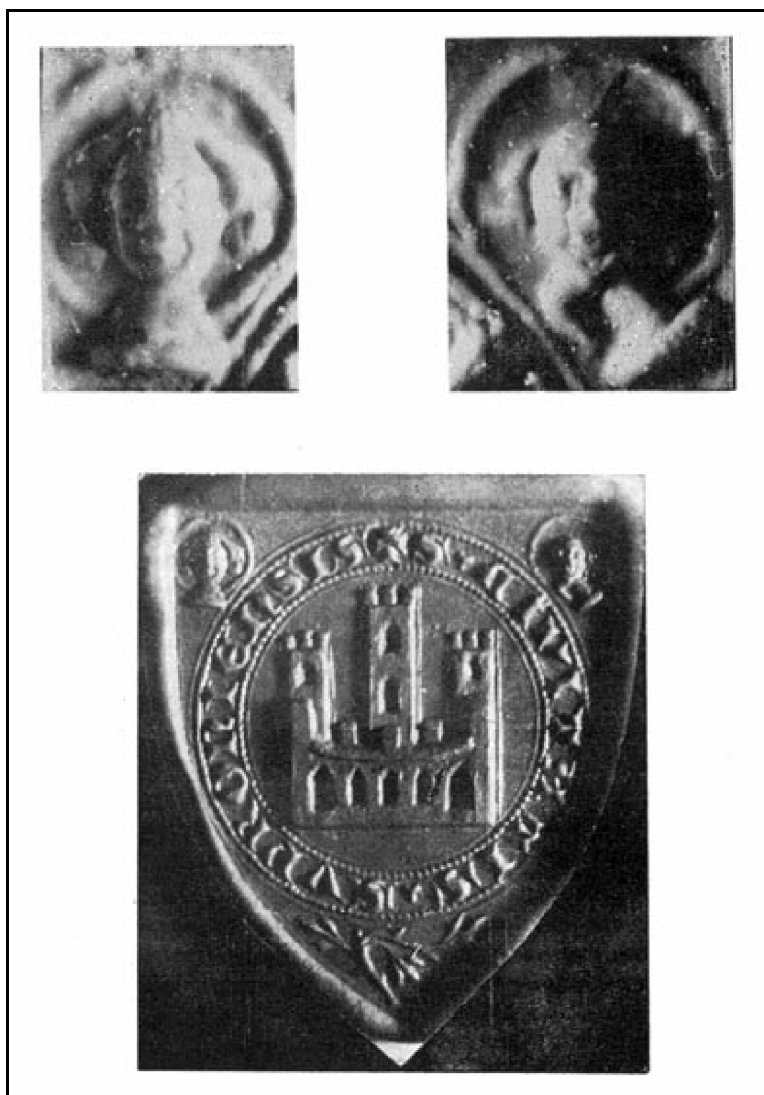
Ez csak első – kézenfekvőnek tűnő – feltevés volt. Az eredeti pecsétnyomó kitisztítása és az új lenyomatok vizsgálata meglepő eredményre vezetett.⁸⁽⁵¹⁾ A 8 mm ³³⁷méretű mellképeken olyan részletek bontakoztak ki, amelyek ikonográfiai meghatározásukat lehetővé tették.

A heraldikai jobb oldalon a szembe néző nőalak fátyol nélküli és 4 ágú koronát visel. Lehet Mária (Boldogasszony), de lehet más női szent is, koronával és glóriával.

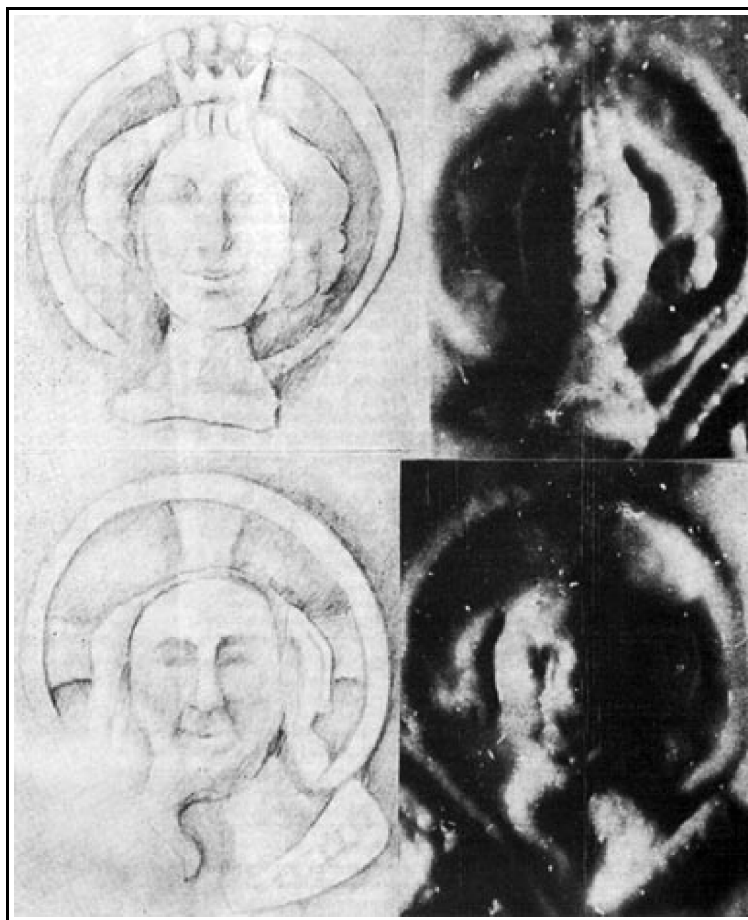
A heraldikai bal oldalon ábrázolt szakállas férfi kissé a nőalak felé hajtja a fejét. Glóriájában kivehető a kereszt ábrázolása, ami Jézus Krisztus megkülönböztető jele.

1363-ból fennmaradt Galsó István soproni pap misekönyv-másolata.⁹⁽⁵²⁾ Ebben jelöli a soproni ünnepeket. Házi Jenő a közgyűlési jegyzőkönyvekből is következtetve úgy látta, hogy a XIV. században Sopronban Boldogasszony (Szűz Mária), az Apostolok és Szent György ünnepét kiemelten megülték. Kiemelkedett közülük a Boldogasszony ünnepe. Két templom (a várárokminti Boldogasszony-templom és a ferencesek belvárosi temploma) állott védelme alatt. Oltára a Szt. Mihály-templomban is volt. Nagyboldogasszony ünnepét, Mária mennybemenetelének napját a soproniak is megünnepezték minden év augusztus 15-én. Szent István király, akit 1000. augusztus 15-én Nagyboldogasszony napján koronáztak, 1038. augusztus 15-én, halálos ágyán az ország főpapjai és nagyjai előtt a Boldogságos Szűz Mária kegyelmébe ajánlotta az országot.¹⁰⁽⁵³⁾ A királyi várak plébániatemplomait is ezért gyakran a Boldogasszony oltalmába ajánlották. Megyei és városi címereken nem ritka Szent István ábrázolása, amint térden állva ajánlja fel királyi jelvényeit, az országot a felhők között trónoló Máriának, Magyarország védőasszonyának.¹¹⁽⁵⁴⁾ A Patrona Hungariae egyik ritka ábrázolása a soproni címer, amelyen a Boldogasszonyt, mint királynőt ábrázolták, aki fia Jézus mellett trónol az égből, a soproni városfalak felett. Máriának és Jézusnak ilyen együttes ábrázolása az Anjou Képes Legendáriumban is megtalálható – Mária történetében.¹²⁽⁵⁵⁾ Feltételezik, hogy a Legendárium festésében a Sopron környéki származású Hertul királyi festő is közreműködött.¹³⁽⁵⁶⁾ Mária mennybemenetelének jelenete itt annyiban tér el a soproni kompozíciótól, hogy a koronát és fátylat viselő Máriát a bal, Krisztust a jobb oldalon ábrázolták, hasonló viszont Krisztus hosszú szakálla. Közelebb áll a soproni címerképhez az esztergomi Keresztény Múzeum egyik, a XIV. század elejéről származó itáliai, umbriai eredetű táblaképe.¹⁴⁽⁵⁷⁾ Ezen Mária a heraldikai jobb oldalon, fátyol nélkül koronával, dicsfényben, fiatalon van ábrázolva. Jézus a heraldikai bal oldalon ül anyja felé fordulva, kereszt ábrázolásával a dicsfényben. Hasonló képek szolgálhattak mintául a soproni címer készítőjének. Talán a bolognai egyetemen magister képesítést szerzett Hertul, vagy sors- és kortársai jóvoltából.

Összegezve, az 1340. évi soproni címer Boldogasszonyt ábrázolja, amint fia Krisztus társaságában trónol az égből a soproni városfalak felett.

338Az 1340. évi címer

3392. Az 1340. évi címer védőszentjei

A soproniaknak nagy önbecsülésére vall, hogy Magyarország védőasszonyát¹⁵⁽⁵⁸⁾ fiával Jézussal együtt ábrázoltatták címerükön. A középkori embernek ezzel a pecséttel hitelesíteni valóban eskütartó kötelezettséget jelenthetett. A városi tanács pedig olyan nagy becsben tartotta ezt a címeres pecsételőt, hogy már csak jelentősebb oklevelek hitelesítésére használta a XV. században, amikor is kisebb ügyletekre ³⁴⁰a város kispecsétjével bélyegzett. Visszatérve a címervitára, az 1340. évi soproni címer unikum a maga nemében. Ha feliratát megváltoztatjuk CIVITAS FIDELISSIMA-ra, a címerkép változatlan marad, de méginkább kifejezi a város hűségét Magyarországhoz. Hiszen 1340-ben is Patrona Hungariae védelmébe ajánlották magukat a soproniak.

Ez tehát a gótikus címer, egy lényegét nem érintő, 1990. évi körirat-változtatással.

A másik, az 1622. évi barokk címer 1840-ben és 1922-ben is változott. Nem a soproniak készítették, hanem aktuál-politikai okokból a vérzivataros 30 éves háború (1618–1648) idején kényszerű elkötelezettségük jeléül kapták, a Habsburgok és ellenfeik nagyhatalmi versengésében. II. Ferdinánd – aki ugyanakkor Bécsbe vitte a soproni városházáról Mátyás király pajzsát¹⁶⁽⁵⁹⁾ – frissen magyar királlyá választva, nem a magyar királyság szimbólumaival ékesítette a soproni kis pecsétnyomó lenyomatai alapján összeállított új soproni címert. A német császárság kétféjú sasát, fekete-sárga színű címerszárnyat stb.

alkalmazott az átalakított címer díszítésére.

Kérdés az, hogy a régebbi, egyszer (csak feliratban) változtatott, magyar szimbólummal ékes gótikus címet választjuk-e, vagy az újabb (címerkép-rajzolatban is) kétszer változtatott, német-római és Habsburg birodalmi szimbólumokkal ékes barokkos címet.

Heraldikai, helytörténeti és várospolitikai okokból a korábbi, 1340. évi címer visszaállítását javaslom. A két hiteles és szép címer közül ugyanis az az értékeesebb, amelyik régebbi.^{*(60)}

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Mollay Károly: XIV. századi osztrák költő híradása Nyugat-Magyarországról

Mollay Károly: XIV. századi osztrák költő híradása Nyugat-Magyarországról

1. A német irodalomtörténetírás a legjelentősebb osztrák herold- és címerköltők között tartja számon Peter Suchenwirt (kb. 1330–1395 után) nevét.¹⁽⁶¹⁾ A herold- és címerköltők elsősorban a lovagi tornákat és ezek résztvevőinek címerét énekelték meg, Peter Suchenwirt pedig főleg III. Albert osztrák herceg (1349–1395) szolgálatában a kar egyes uralkodóinak, lovagjainak életét, harcait és halálát is. 1353–1395-ig 52, egyenként 100–600 soros rímes verset írt, köztük egyet Nagy Lajos király lovagi erényeiről, háborús tetteiről és címeréről. Magyarországi vonatkozás 15 történeti és egyik didaktikus költeményében található. E vonatkozásokat irodalomtörténetírásunk is²⁽⁶²⁾ történettudományunk is³⁽⁶³⁾ számontartotta, bár éppen a nyugat-magyarországi vonatkozásokat csak részben ismerte fel. Nagy Lajos apjának, Károly 341Róbertnak harcairól Suchenwirt – koránál fogva – csak kortársaktól értesülhetett, Friedrich von Kroispeck (*Chreuzzpekch*) lovag osztrák oldalon résztvevő II. Albert (1298–1330–1358) és testvére, Ottó (†1339) osztrák hercegek ellen Károly Róbert és a cseh király által indított 1336–1337. évi harcokban, ahol lovát leszúrták, maga pedig erősen megsebesült:

*Von Pehem und von Ungerlant
Kom man mit starker macht gerant
Und wollte dem von Östereich
Schaden, daz wart ritterleich
Understanden mit der hant.
Daz man bestrewet sach daz lant
Mit rotem plut gevertet:
Der helt so vrischleich gerbet
Mit swertes stichen und mit slegen!
Man sach die veint der fluchte phlegen.*

*Do ward geschriren »stich und slach«!
 Er eylt den veinden allez nach.
 Er über die pruck ze Kôtsse rant;
 Sein ross erstochen wart ze hant
 Dem edlen ritter zu der stunt
 Und auch er selbe sere wunt:
 Doch Östereich den sig behilt.
 Des man mit ritterschafte wilt!⁴⁽⁶⁴⁾*

Az itt szereplő *Kôtsse* helynevet a költemények kiadója, Alois Primisser⁵⁽⁶⁵⁾ minden indokolás nélkül a morvaországi Kostel helysége vonatkoztatta, ezt vette át Bleyer is, holott itt egyértelműen a Moson vármegyei Köpcsényről (ma: Kittsee Burgenlandban) van szó.⁶⁽⁶⁶⁾ A helynévi adaton kívül erre utal az idézett részletet közvetlenül megelőző két sor:

*Der nach ein grozzer streit geschach
 In der vizz daz maniger sach.*

„Im Gebiet von Kittsee wird das in den Annalen des öfteren genannte „viervelt“ (vizz, vizz) gesucht” – mondja az idézett burgenlandi topográfia köpcsényi fejezte, amely Suchenwirt e két sorát nem ismeri. A köpcsényi vonatkozások ismeretében e két sor fordítása: „Ezután nagy csata kezdődött a tágas mezőn (*In der vizz*), amelyet sokan láttak”. Az idézett részlet fordításába ezért helyettesítettük be Köpcsény német nevét.

Köpcsény (és nem Kostel) szerepel az 1367-ben elhalt Leutold von Stadeck lovagról írt költeményben. Itt is az előző csatáról van szó. A költemény szerint az osztrák, ill. hősünk, *Vor Muscha* „sok más büszke lovaggal nagy bátran kitartott a harcban, míg az ellenség vissza nem vonult”; pontosabban: elvonult (*Von dem veld gewichen wart*). Primisser is, nyomában Bleyer is, azt itt szereplő *Muscha* nevet a morvaországi Muschau helységgel azonosítja, bár Felső-Ausztriában volt ³⁴²egy *Mussau* nevű emelkedés, *Mosau* nevű hely, kettő is,⁷⁽⁶⁷⁾ úgyhogy Primisser és Bleyer azonosítása nem is olyan egyértelmű. A lényeg azonban, hogy a költemény szerint „az ellenség”, azaz a magyarok visszavonulása, ill. elvonulása után, hősünk „az ellenség” után eredt:

*Für Ödenburg raist er dar nach
 Do man in werleich halden sach
 mit manigem held gar unvertzagt.
 Der da nach hohen eren iagt:
 Der veinde schar was nicht so grozz.
 Daz si die widerparte dozz
 Gestillen mocht mit swerten.
 Von dan die helden cherten,
 Mit prant geschach den veinden we!
 Dar nach war er vor Chôtsse
 Mit bernden handen wol gesehen.
 Daz im die veinde müsten vehen
 Syges unde hailes.
 Er war des widertailen*

*Ein ungelimphleich nachgepawer
Als in den Augsten tuet der schawer:
Man hert mit lautem wueffen
Chreyen unde rueffen:
Hie Österreich! hie Ungerlant!
Der peider chrey wart wol bechant.*

A fenti *Ödenburg* helynévhez Bleyer a következő lapalji jegyzetet közli: „Primisser Alajos szerint ez alatt nem a magyar Sopron értendő, hanem az osztrák Egenburg, nem messze a morva határtól. Ez pontosan bele is illik az időrendi egymásutánba, mert közvetlenül rá következik a kosteli ütközet”. Persze arról egyikük sem szól, hogyan azonosítható egymással az *Ödenburg* és az *Egenburg* helynév, nem is beszélve arról, hogy Suchenwirt Péternek – amint látni fogjuk – elég jó földrajzi ismeretei voltak Magyarországról. Az azonosítás nehézségét Bleyer is látta, mert az *Ödenburg* szakasz utolsó sorához (*Mit prant geschach den veinden we!*) ezt a lapalji jegyzetet fűzte: „Ez az állítás ugyan jobban illenék a magyar Sopronra, mint az osztrák Egenburgra” (i.h. 899, 1. és 2. jegyzet). Itt bizony arról van szó, hogy az 1336/37. évi magyar–osztrák háborúban Sopront, nyilván csak a külvárost, nem a jól védett belvárost, az osztrákok felégették. Az akkor éppen 60 éves szabad királyi város külvárosát Ausztria felé a Baboti (utóbb: Bécsi) kapu, mint vámhely, ill. az 1247-ben itt letelepedett jeruzsálemi Szt. János lovagrend aligha védte, hiszen soproni lovagháza ekkor már üresedőben volt, sőt 10 esztendővel az osztrák támadás után meg is szűnt.

A fent idézett részlet Bleyer-féle fordítása helyesbítve: „Hősünk aztán sok vitéz lovaggal, akik dicsőségre vágytak, *Sopron* elé mentek; az ellenség serege nem volt olyan nagy, hogy kardjával visszaverhette volna az ádáz támadást. A hősök innen visszafordultak, de gyújtogatással sokat ártottak az ellenségnek. Hősünk ezután *Köpcsénynél* is látható volt vitézüil harcolva, úgyhogy az ellenség kénytelen volt őt győzőnek elismerni; olyan kíméletlen vont az ellenséggel szemben, mint az augusztusi jégverés; hangos jajjal kiáltották mindenfelé: »Itt Ausztria! Itt Magyarország!« Egymás csatakiáltását jól ismerték”. Ezután még egy hosszabb szakasz részletezi a harc hevességét.

2. A felső-ausztriai Ellenbach után nyerte nevét id. Burkhard von Ellenbach († 1369), aki ifjú éveiben még osztrák oldalon harcolt Károly Róbert ellen; fia, ifjabb (ezért *Puppli* 'Bübel; fiúcska') Burkhard von Ellenbach vitézi pályáját IV. Lajos német császár (1287–1328–1347) szolgálatában kezdte, majd Nagy Lajos magyar király seregébe szegődött. Suchenwirt Péter két költeményt is szentelt neki (*Von hern Puppli von Elrwach dem iungen. Erste Rede – Zweyte Rede*). Nagy Lajosnak 343tett szolgálatait a magyar történettudomány is számontartja; Suchenwirt Péter első költeménye az olaszországi hadjárat elbeszélésében Treviso ostromáig (1356) jut el, a második Zára ostromát mondja el, ahol hősünk (akit a magyarországi források Konrád-nak mondanak) 1357. szept. 17-én elesett. Családja jutalmul 1369-ben kapta meg a Vas vármegyei monyorókeréki (ma: Eberau Burgenlandban) uradalmat.

3. Suchenwirt Péter költeményeinek történeti és földrajzi hitelességét egyrészt történeti források, másrészt Magyarországgal kapcsolatos nyilatkozatai biztosítják. Kenyéradó gazdája, III. Albert osztrák herceg 1377. évi poroszországi hadjáratának leírásában a rossz utakról panaszkodik, majd megjegyzi: *In Ungarn ist man ungewan / So poz geverd auf schlechter haid* 'Magyarországon szokatlanok a sík vidéken az ilyen rossz utak'. Nyilván nem mondott volna ilyent, ha nem járt volna Magyarországon. *Von den Phenning* 'a dénárról' című didaktikus költeményében öt magyarországi püspöki székhelyet sorol fel: *Fümfkirchen, Agreim, Gran und Rab / Erlach, dez wiertz ich chund hab* 'Pécs, Zágráb, Esztergom és Győr Eger, ennek a gazdáját ismerem'. Ez a költemény a fennmaradt kéziratban elfoglalt helyéből következtethetően 1370–1378 között keletkezett: Suchenwirt Péter ebben összefoglalja mindazt, amit Nagy Lajos királyról

korábban írt, említett költeményében kifejtett, majd hozzáteszi: húsz esztendővel korábban a királyról alkotott véleményét nem kellett megváltoztatnia. Akkoriban, azaz az 1350-es években Miklós egri püspök, ill. az 1370-es években Mihály egri püspök, királyi adománylevelek záradékának tanúsága szerint Nagy Lajos közvetlen környezetéhez tartozott:⁸⁽⁶⁸⁾ Suchenwirt Péter tehát ekkor is, később is, jó helyről szerezte be a költeményeiben felhasznált információkat. Ismert, hogy Nagy Lajos király is tudott németül.⁹⁽⁶⁹⁾ Nem túlzás tehát, hogy Suchenwirt Péter az 1378. évi pápaválasztással kapcsolatban (*Von tzwain pābsten*) többek között ezt írta: *Dy lant di sind mir wol bechant / Von Leyffland in Tuschkane / Von dem Rein in Ungerlant* 'Jól ismerem az országokat Livlandtól Toszkanáig, a Rajnától Magyarorszáig'.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Király Tibor: Sopron a filatéliában

Király Tibor: Sopron a filatéliában

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Király Tibor: Sopron a filatéliában / Huszadik közlemény Az alkalmi bélyegzők (folytatás)

Huszadik közlemény Az alkalmi bélyegzők (folytatás)

82.	I. BOR VILÁGVERSENY VIII. 21. SOPRON 1.	1972
83.	V. SOPRONI TEMPERÖNTÉSI ÉS MINTAKÉSZÍTŐI NAPOK OMBKE. ÖNTÖDEI SZAKOSZTÁLYÁNAK SOPRONI CSOPORTJA XI. 9–10.	1972
84.	50 ÉVES A SZOVJETUNIÓ. XII. 30. SOPRON 1.	1972
85.	A MALÉV ÉS A LUFTHANSA NYITÓJÁRATAINAK POSTAI EMLÉKEI. VÁNDORKIÁLLÍTÁS. III. 16. és II. 18.	1973
86.	10 ÉVES A GYERMEK-SZÍVSZANATÓRIUM. SOPRON VI. 19–21.	1973
87.	7. ORSZÁGOS POSTÁS KONFERENCIA. KTE. SOPRON. VIII. 23–24.	1973
88.	BÉKE ÉS SZOCIALIZMUS. A FOLYÓIRAT KIADÁSÁNAK 15. ÉVFORDULÓJA. 1958–1973. IX. 1–10. SOPRON 1.	1973
34489.	EMBERI JOGOK DEKLARÁCIÓJÁNAK 25. ÉVFORDULÓJA XII. 10. SOPRON 1.	1975
90.	30 ÉVE SZABAD SOPRON. IV. 1.	1975
92.	HAZÁNK FELSZABADULÁSÁNAK 30. ÉVFORDULÓJA. BÉLYEGKIÁLLÍTÁS. SOPRON V. 5–15.	1975
93.	GYŐR-SOPRONI MOZGÓPOSTA 100 ÉVES. SOPRON. 1. 3–5.	1976
94.	100 ÉVES A GYŐR-SOPRONI VASÚT. XI. 26. BUDAPEST 4.	1976
95.	100 ÉVES A GYŐR-SOPRONI VASÚT. XI. 26. SOPRON 1.	1976

96.	100 ÉVES A GYŐR-SOPRONI VASÚT. XI. 26. GYŐR 2.	1976
97.	1277–1977. SOPRON. II. 4.	1977
98.	1277–1977. SOPRON. IV. 2–10.	1977
99.	1277–1977. SOPRON. VI. 25.	1977
100.	1277–1977. SOPRON. IX. 14.	1977
101.	1277–1977. SOPRON. XII. 16.	1977
102.	SOPRON 700 ÉVES. VI. 25. BUDAPEST 4.	1977
103.	HÍRLAP ÉS SZAKFOLYÓIRAT KIÁLLÍTÁS PKHI. SOPRON IV. 2–11.	1977
105.	ÚJ ÁLLOMÁSÉPÜLET ÁTADÁSA. SOPRON. VII. 9.	1977
106.	27. VASUTASNAP. SOPRON. VII. 10.	1977
107.	NOSzF. 60. ÉVFORDULÓJA. XI. 4. és 7. SOPRON 1.	1977

1972-ben Bor Világversenyre került sor Budapesten. Az eseményről országunk hagyományos bortermelő vidékein is megemlékeztek (Eger, Tokaj, Villány stb.), így a történelmi borvidéknek számító Sopron is (1. kép). A szép bélyegzéshez jól illeszkedik az alkalomhoz illő boríték – szőlőtőkével – és a felhasznált bélyegen lévő ezüst kupa.

1973-ban a Közlekedéstudományi Egyesület soproni tagjai szervezésében Országos Postás konferenciára került sor, amelyről a posta szép alkalmi bélyegzéssel emlékezett meg (2. kép). A boríték és a bélyegek a biztonságos közlekedésnek csinálnak jó reklámot. A soproni bélyeggyűjtők – legalábbis a filatéliai dokumentumok ezt bizonyítják – elég sokszor emlékeztek meg bélyegkiállítással, bemutatóval a különböző jelentősebb eseményekről. Ilyennek ítélték Magyarország felszabadulásának 30. évfordulóját is. Szép az alkalmi bélyegzés, amely a Gellérthegyen elhelyezett – Kisfaludy Strobl Zsigmond által készített – szabadságszobrot ábrázolja. A szobornak soproni kötődése, hogy a szoborhoz soproni illetőségű hölgy állt modellt a művésznak (3. kép).

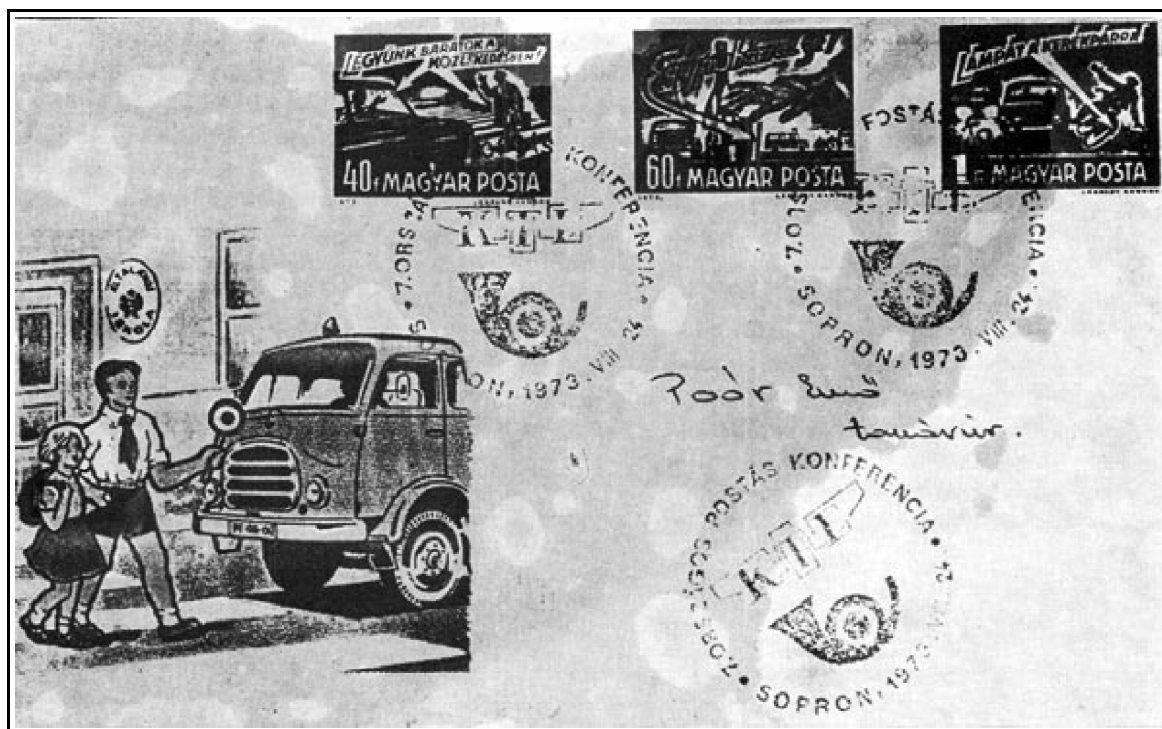
Városunk életében több, mint 110 éve vállal jelentős szerepet a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút. A vasúttal kapcsolatos filatéliai dokumentumokból most csak kettővel foglalkozom, mivel külön fejezetet szánok ennek a témának.

„100 éves a Győr–Soproni Vasút” áll az emlékbélyegzőn. Ez helyesen: „100 éves a Győr–Soproni vonal” lett volna. (A borítékon így is van). A bemutatott boríték érdekessége, hogy Sopron állomás két forgalmi szolgálattelvéje és távirásza aláírásával hitelesítette (4. kép). 1977-ben jelentős évfordulóhoz ért el városunk. Az 1277-ben szabad királyi városi rangot kapott Sopron ekkor 700 éves. A bélyeggyűjtők, a posta is kitett magáért, mert igen szép filatéliai emléket sikerült közösen produkálniuk. A jól sikerült borítékon nagyon jól mutatott a szelvényes – az Európa-díjnak emléket állító – bélyeg. Nagyon szépek a különböző időpontokban alkalmazott bélyegzések is (5/a., 5/b., 5/c. kép).

Városunk 700 éves ünnepségeinek során került sor a GYSEV új állomásépületének átadására. Az új állomásépület nagyon jól illeszkedik a városképbe és régóta várt eseménye volt városunk lakosságának, a GYSEV dolgozóinak (6. kép).

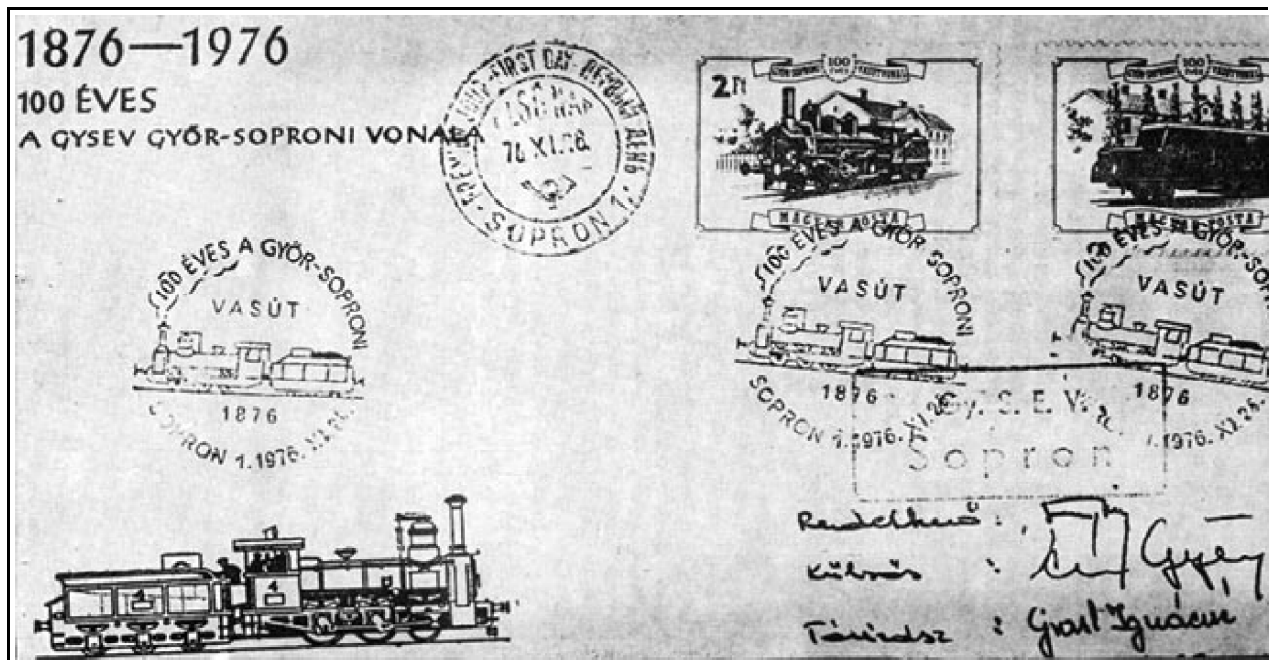
3451. kép

2. kép

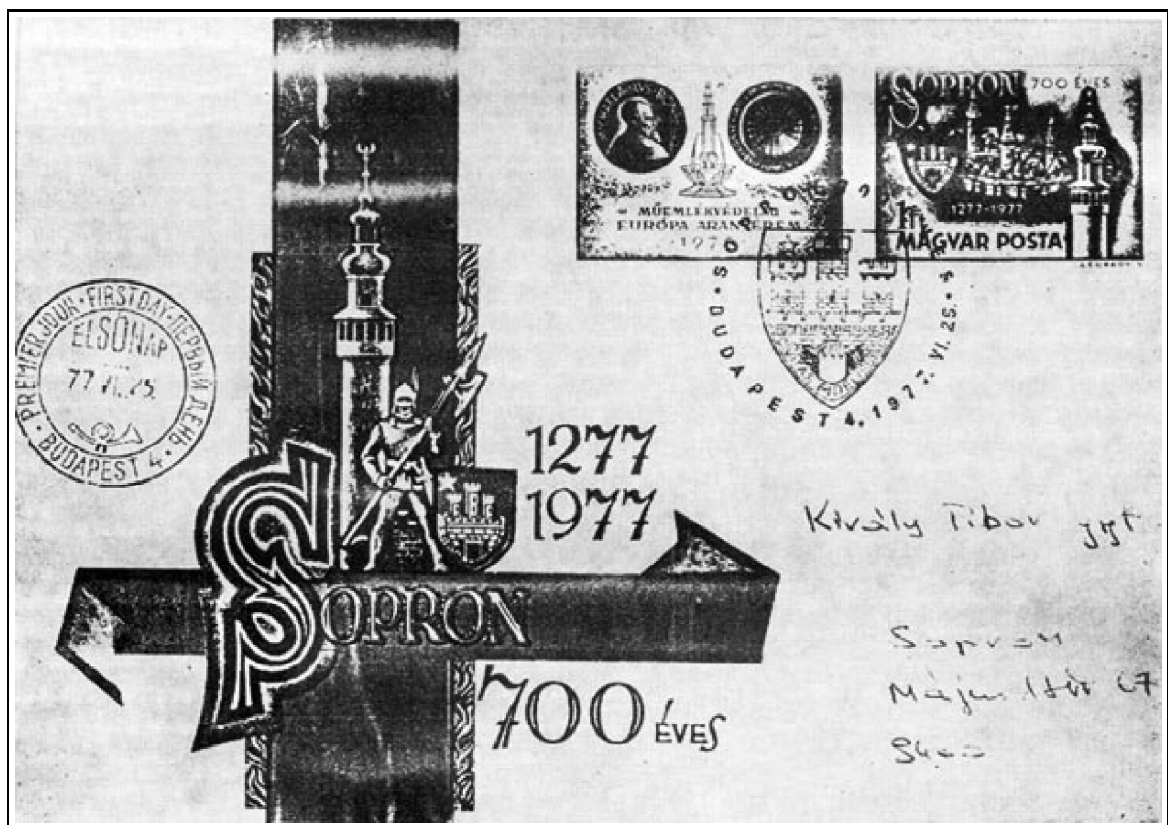
3463. kép

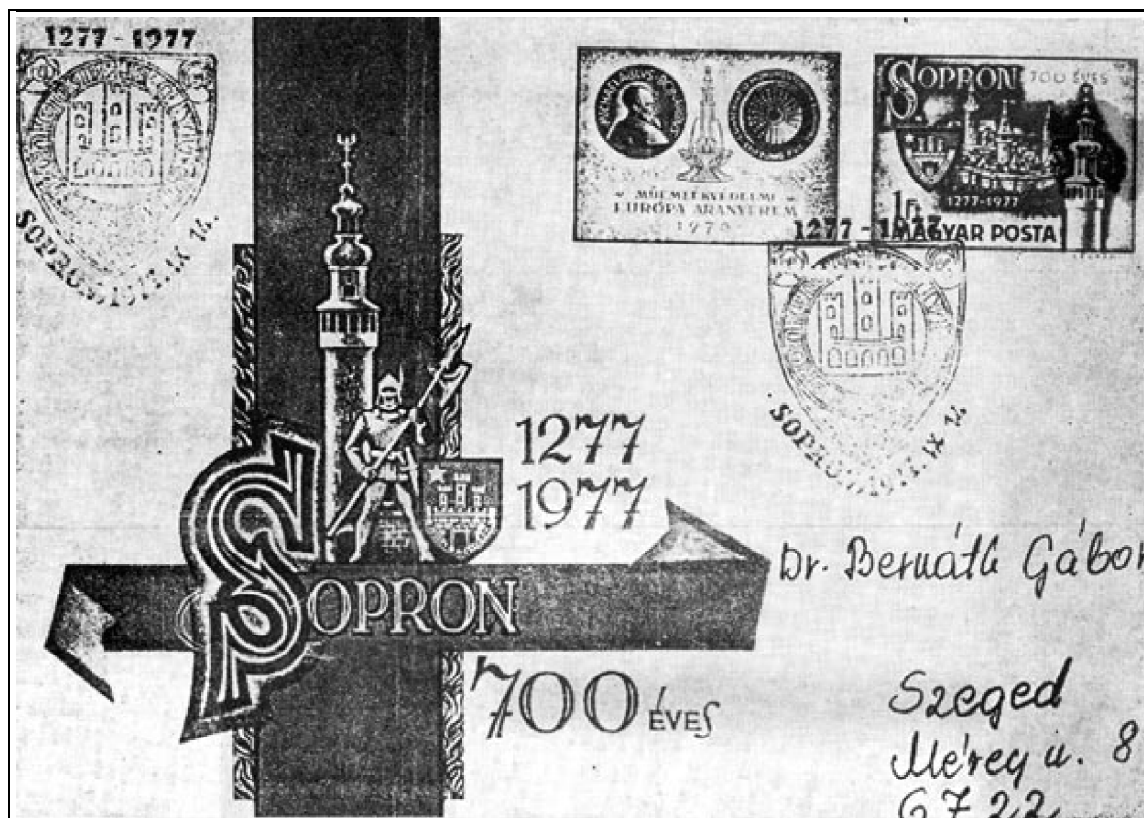
3474. kép

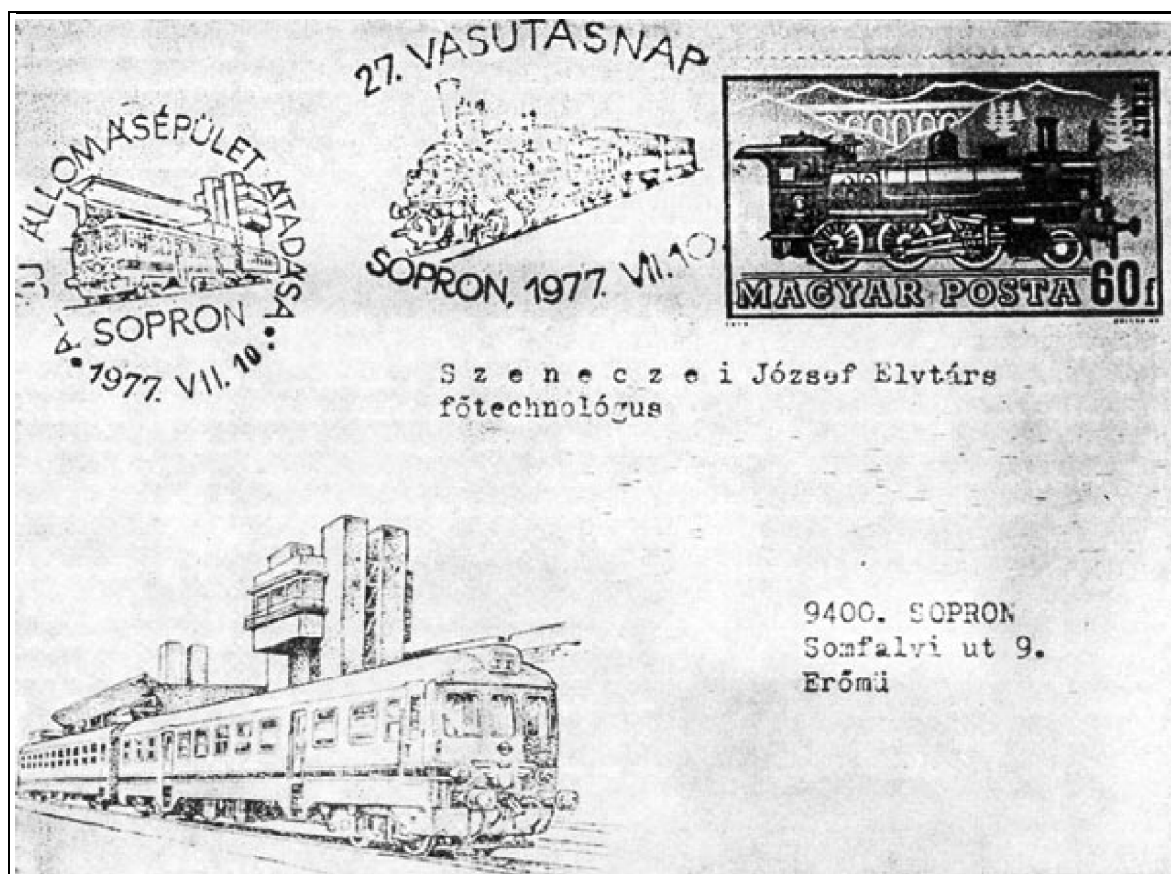
3485/a. kép

3495/b. kép

3505/c. kép

3515. kép

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Kőhegyi Mihály: Széchenyi István kinevezése Sopron vármegye vízügyi szakbizottságába

352 Kőhegyi Mihály: Széchenyi István kinevezése Sopron vármegye vízügyi szakbizottságába

A Magyar Tudományos Akadémia méltón kívánta ápolni alapítójának emlékét, és ezért 1875 és 1880 között megszerzi Széchenyi István kézirat-hagyatékának nagy részét. Az „összes-ülés” Szily Kálmán főtitkár előterjesztésére 1896. október 5-én a tárgyi emlékek összegyűjtését is elhatározta.¹⁽⁷⁰⁾ Majdnem egy évtizedes gyűjtőmunka után 1905. november 3-án megnyitották az Akadémia palotájában a Széchenyi-múzeumot az első emelet három helyiségében, ahol ma az elnöki és főtitkári szobák vannak, tehát az épületnek az Akadémia utcára és a Roosevelttérre néző sarkában.²⁽⁷¹⁾ A múzeum szervezője, lelke az a Viszota Gyula volt, aki a budapesti tudományegyetem elvégzése után 1893-ban Sopronban, az állami főreáliskolában kezdett tanítani helyettesként, majd csakhamar rendes tanárként.³⁽⁷²⁾ A város történelmi hagyományai a fiatal tanár érdeklődését csakhamar felkeltették, s míg Bella Lajos tanártársa a környék nevezetes helyein folytatott ásatást, addig Viszota Gyula a megyei és városi levéltárban kutatta fel a Széchenyi-emlékeket.⁴⁽⁷³⁾ Már a budapesti VI. kerületi főgimnáziumban tanított, amikor nyomtatásban

megjelent első tanulmánya a Budapesti Szemlében, melyben módszeresen gyűjtött anyagát tette közzé Gróf Széchenyi István és Sopron vármegye” címmel.⁵⁽⁷⁴⁾ Ez volt az első, tudományos igénnyel és módszerrel megírt Széchenyi-tanulmány, mely nem az akadémiai Széchenyi-bizottság valamely tagjától származott, s melyet hivatali kötelességből illett megcsinálni, s ez nyomban felhívta a fiatal szerzőre Szily Kálmán főtákar figyelmét. Magához kérte és megbízta a tervezett Széchenyi-múzeum megszervezésével. Vissza Gyula ettől kezdve minden idejét a nagy feladatnak szentelte. Aki bejáratos volt a II. világháború után az Akadémiai Könyvtárba, mindig a szokott helyén láthatta – igaz, csak rövid ideig – Széchenyi kéziratai fölé hajolva s munkájába tökéletesen elmerülve.

Széchenyi István munkásságának legjobb ismerője tehát évtizedeken át Vissza Gyula volt. Külön szerencse, hogy tanári pályáját Sopronban kezdte, és így alkalmat nyílt Széchenyi és a város kapcsolatainak felderítésére és az adatok összegyűjtésére. Természetesen nem került el a figyelmét az a jegyzőkönyvi bejegyzés, mely a Rába, Rábca és a Hanság szabályozásáról ad hírt, de erről egyetlen bekezdésben szól csak, és a jegyzőkönyvből mindössze hét szót idéz.⁶⁽⁷⁵⁾ Az ügy azonban ennél jelentősebb.

A kormány 1837-ben (Vissza szerint 1838-ban) gróf Zichy Ferencet, a kancellária titkárát küldte ki királyi biztosként a szabályozás lebonyolítására. Mihelyt Sopron vármegye e kinevezésről tudomást szerzett, többtagú választmányt rendelt ki ³⁵³a munkálatok és a királyi biztos segítségére. E választmánynak Széchenyi István nem volt tagja, és ez azonnal feltűnt Zichy Ferencnek. A fiatal, alig 25 éves és nyilván tapasztalatlan Zichy azonnal azt a kívánságát fejezte ki Hőgyész Pál első alispánnak, hogy a megye nevezze ki „a Vízi Munkálatok sikeres létesítésében mutatott jeles Tapasztalásai tekintetéből” Széchenyi Istvánt is a választmány tagjává.⁷⁽⁷⁶⁾ E javaslatot természetesen köztetszéssel fogadták a Karok és a Rendek, Széchenyit azonnal kinevezték a választmányba, és erről jegyzőkönyvi kivonattal értesítették.

A kivonatot a gróf megőrizte, s az irataival együtt a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárába került. Innen közöljük betűhűen:

T. N. Sopron Vármegyének 1837^{ik} év sz. Mihály hava 1^{so} napján Sopronban tartott kis Gyűlése Jegyzőkönyvéből

4160. Hőgyész Pál 1^{so} Ispány Ur a’ Rába, Rábca, és Hanság szabályozása érdekében Nagy Méltóságú Gróf Zichy Ferencz királyi Biztos Ur kívánsága szerint a’ mult köz Gyűlésből kirendelt megyebéli Választmányhoz Méltóságos Gróf Széchenyi István Urat, a’ vízi munkálatok sikeres létesítésében mutatott jeles tapasztalásai tekintetéből kinevezni ajánlotta.

Ezen javallat köz tetszéssel fogadtatván, kineveztetése felől a’ tisztelt Gróf Ur a’ jegyzőkönyvi kivonás’ kiadása mellett értesíttetni, és az összejövétel idejéről, és helyéről annak idejében első al Ispány Úr által tudósíttatni rendeltetik.

Kiadta Rohonczy Ignác

T. N. Sopron Vármegye fő Jegyzője.⁸⁽⁷⁷⁾

A dolog azonban elaludt, a szabályozásból alig valami valósult meg.⁹⁽⁷⁸⁾ Széchenyi István azonban megkedvelte a fiatal és szorgalmas Zichy Ferencet, és amikor 1848-ban a közlekedési minisztérium élére került, államtitkárnak ő vette maga mellé.¹⁰⁽⁷⁹⁾

354 **Hiller István: A legújabb soproni emléktábla története**

1. 1975-ben megjelent „A soproni egyetemi hallgatók mozgalmái a két világháború között 1919–1945” c. könyvemben (SSz. Kiadványai Új sorozat 8. sz.) azt írtam, hogy a soproni egyetemi hallgatók évekre visszanyúló harca a Volksbund és a nácik ellen sajnos mártírokat is követelt, közvetlenül a város felszabadulása előtt, a Mátyás király utca 5. számú házban elhelyezett „Erdélyi Diákotthon” lakói közül. Tompa Károly professzor feljegyzése alapján másutt is közöltem részletes leírást a tragikus eseményről. Öt évvel később (!) Szita Szabolcs tollából egy másik könyvem kapcsán igen éles hangú kritika jelent meg a SSz-ben (1980, 129–142.) Eszerint az egyetemi hallgatók 1945. március 30-i halálát tendenciózusan idealizáltam, ismételten megmásított beállításhoz közöltem írásaimban. Felsorolja az ide vonatkozó irodalmat is (i.h. 140). A kritika lényege az volt, hogy állításaimmal szemben a hallgatók kivégzésének nem fasisztaellenes magatartásuk volt az oka, hanem főleg pisztoly, katonai egyenruha megtalálása, értékes holmik, ékszerek és élelmiszerek megszerzése volt. A vita vihart kavart, nemcsak a cikkekben, hanem a színpalak mögött is. A cikkek közül csak a legfontosabbakat említem: Tompa Károly: „A soproni egyetem mártírjai emlékhelyének felavatása” (SSz. 1984, 172); Hiller István: „hozzászólás Tompa Károlynak ... cikkéhez”. (SSz. 1984, 261–266).

2. Amiről a közvélemény nem tudott és nem tud, ami a színpalak mögött történt, az helytörténet ma már. Tompa Károly professzor következetes és szívós harca, úgy látszott, hogy eredményt hoz: emléktábla kerül a hallgatók, ill. mártírok Mátyás király utca 5. számú egykori otthonának kapualjába. Elkészült a márvány emléktábla. Szövegét együtt fogalmaztuk Tompa professzorral (1. kép). Az ünnepélyes avatás azonban kényszerűen elmaradt. A Megyei Pártbizottság azonosította magát kritikusom álláspontjával, azaz, hogy ezek a hallgatók nem voltak mártírok, tehát új szövegezés kell. Elkészült hát az új szöveg a márványtábla másik oldalán (1. kép). A szervezők elküldték az avatásra a meghívókat, többek között a külföldön (Franciaországban) élő hozzátartozóknak is. Az új szövegezésű „kétoldalas” tábla felkerült végre a falra. Megérkeztek a rokonok is (Franciaországból is!), meg a vendégek is. Avatásra megint csak nem került sor, mert a Megyei Pártbizottság illetékese, Dr. Kreiter Mária ismét megtiltotta ezt sőt levetette helyéről a táblát, melyet azután elhelyeztettem a Központi Könyvtárban. A dolog pikantériája, hogy a megyei lap, a „Kisalföld”, beszámolt az ünnepélyes avatás részleteiről, amely meg sem történt! (3. kép).

3. Közben Tompa Károly elkészítette visszaemlékezését az Erdélyi Diákotthon történetéről, a hallgatók életéről, élményeiről, sorsáról. Ennek az írásnak elsődleges célja az volt, hogy alátámassza az emléktábla elhelyezésének jogosságát.

Ez sem jelenhetett meg, sőt ebből már „központi ügy” is lett! Izgalmas időszak, meg kellemetlenségek sora következett! Az illetékesek visszanyúltak régebbi dolgokhoz is. Közlöm az eseményeket rögzítő dokumentumok utolsóját (4. kép). A Tompa-féle kéziratot, az egyetem akkori vezetőségének javaslatára, a Központi Könyvtár megvásárolta, azaz „megértőbb idők elkövetkeztéig” megőrzésre átvette. Az emléktábla és a kézirat a könyvtárban kívárta a megértőbb időket, csendes és gondos őrzésben!

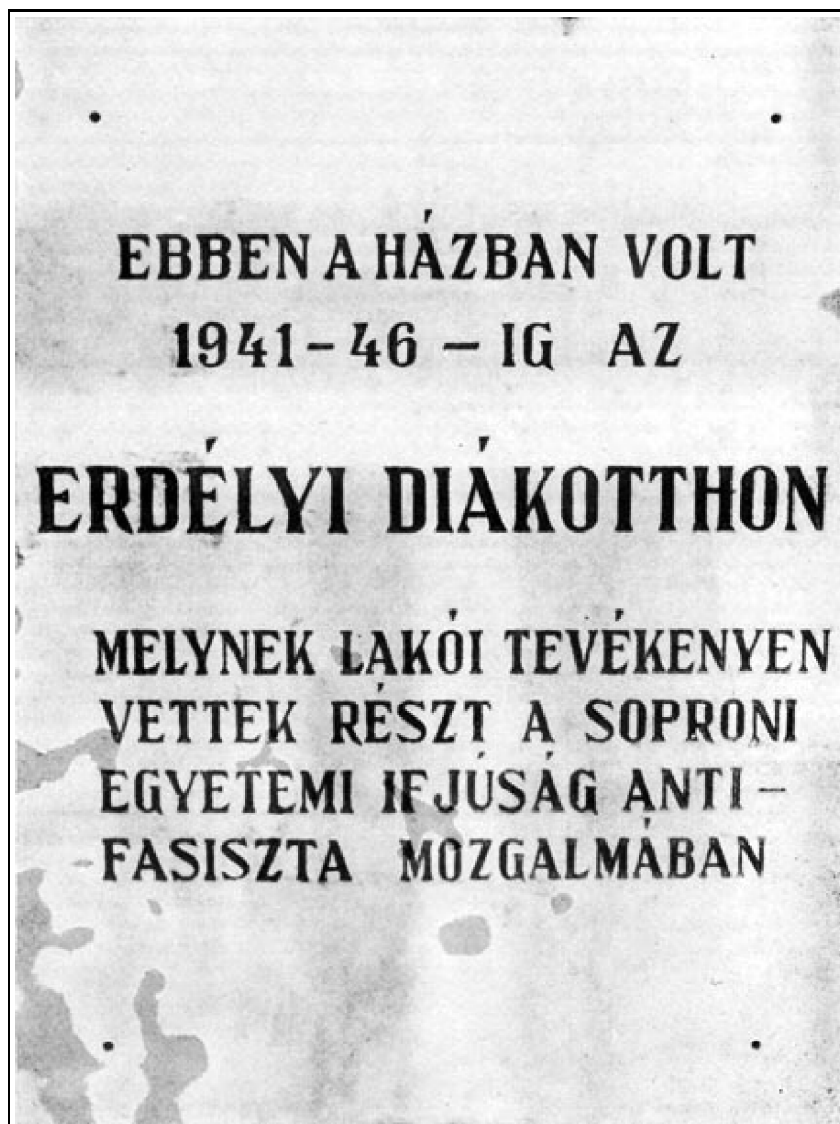
4. 1990-ben megjelent Tompa Károly munkája egy második előszóval:

Bevezető

Ez a második előszó dr. Tompa Károly ny. egyetemi tanár „Az Erdélyi Diákotthon története és a hallgatók élete Sopronban” című munkájához.

3551. kép

3562. kép

KISALFÖLD

AZ MSZMP GYŐR-SOPRON MEGYEI BIZOTTSÁGA ÉS A MEGYEI TANÁCS LAPJA
GYŐR, 1964. NOVEMBER 2., PÉNTEK
ÁRA: 1,40 FORINT
XL. ÉVFOLYAM, 216. SZÁM

Mártírok emlékére

Márványtáblát avatott tegnap a Soproni Erdészeti és Faipari Egyetem KISZ-szervezetének hagyomány bizottsága az intézmény 1945. március 30-án Brennbergben mártírhalt halt hallgatóinak és dolgozóinak emlékére. A Mátyás király útja 5. számú ház előtt tartott rövid ünnepségen a Soproni Városszépítő Egyesület támogatásával elkészített táblát dr. Tompa Károly egyetemi tanár. Jelezte le. Megemlékezést mondott rajta kívül dr. Bocsánczy János egyetemi tanár és Nádori Rezsőné.

3573. kép

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
Győr-Sopron megyei Bizottság
9021 Győr, Árpád út 2.
Telefon: 12-244

Győr. 1986. március 17.

Biz. szám

Kérjük a fenti számra hivatkozni.

ERDÉSZETI ÉS FAIPARI EGYETEM
Dr. BÉLDI FERENC Elvtárs
párttitkár

*Dr. Hiller et. - nek !
Bimbo ró leg !*

S o p r o n

*86.03.19.
lee*

Kedves Béli Elvtárs !

Mellékelten küldöm az MSZMP Központi Bizottság
Párttörténeti Intézetétől kapott válaszlevelet és mellék-
leteit, melyet Gál János rektor elvtársnak is megküldtem.

Egyetértve a levélben foglaltakkal; le kell venni
napirendről az emléktábla és a kiadvány ügyét. Sem történelmi
indokoltság, sem politikai, nevelési hatások nem adnak az
"Erdélyi" Kollégium emlékének az eddigieknél nagyobb jelen-
tőséget. A felszabadulás 40. évfordulójáról szóló politikai
határozat külön felhívta a figyelmünket arra, hogy ne en-
gedjünk felnagyítani, eltorzítani eseményeket, emberi maga-
tartásokat. /Ki az ellenálló ? ki a mártir?!

Elvtársi üdvözléssel

Kreiter Mária
/KREITER MÁRIA/
megyei titkár

3584. kép

3596. kép

360A könyvnek is megvan a maguk sorsa – akár olvasóiknak: kezdhettük e majdnem közhellyel. E munkának szinte szokványos sors jutott – jellemzően az elmúlt időkre.

A könyvhöz 1984-ben íródott az első előszó, amikor úgy volt, hogy azt az egyetem megjelenteti. Az ügyeletes cenzor, az MSZMP megyei pártbizottság ideológiai titkára Kreiter Mária, valamint Gál János – az akkori rektor – jóvoltából hat éves Csipkerózsika álomra kényszerült: mint ahogy a már elkészült emléktábla is lekényszerült egynapos fönnállás után az „örökké éberek” jóvoltából a hajdani Erdélyi Diákokotthon faláról.

No, de hol van már a tavalyi hó?

Ha nem is egy 56-os tisztító vihar, de a legutóbbi két év frissítő szele elvitte ezeket a megyei „tiltó-tűrő-támogató”-kat is, végre megjelenhet ez a kis munka, és az emléktábla visszakerül a maga helyére. Azután a már alig remélt romániai, erdélyországi változások fényében különösképp érdekes és fontos dr. Tompa Károly professzor munkája. Bár a szerző szerényen csak így ír: „Mélyenszántó elemzésekre nem vállalkozhattunk. Inkább csak mozaikokat, kis históriákat tart kezében az olvasó, amelyeket talán négy évtized távlatából megszépít az idő...”

Többet nyújt ez a munka – higgyék el –, mint üdítő, szórakoztató olvasmányt!

Erdély most a nagy romániai változások tükrében divat is lett mára. Ez jó is, de árnyéka is van. Azt kérem mindannyiunktól: szeressük jobban, okosabban és erősebb szeretettel Erdélyt, erdélyi magyar testvéreinket, mint tettük ezt régebben: kevesebb operettel, habbal, cigánymuzsikával, a Székely Himnusz alkoholos elzokogásával. Tettel, építő csendes szeretettel, sziklaszilárd hittel álljunk Erdély mellé. Hogy ország-világ előtt világos legyen: mi egyek vagyunk, egy test és vér.

Én mint a magyar Nyugat-Dunántúl szülötte kívánok erdélyi testvéreimnek minden jót, sikert új szabad életükhöz.

Dr. Tompa Károly professzornak (alias Borvíz) pedig jó egészséget, szép, hosszú életet kíván a „Soproni Egyetem” szerkesztősege, és megköszöni munkáját. Sopron, 1990. január 22.

Dr. Borbély József
felelős szerkesztő

És ünnepélyes külsőségek között felavatták Sopron legújabb emléktábláját is (5. kép). Borbély József bevezetőjéhez annyit fűzök hozzá – az igazság kedvéért – hogy Gál János akkori rektor támogatta Tompa professzor írásának megjelentetését. Miután ez felsőbb utasításra nem volt lehetséges, engedélyezte és szorgalmazta a kézirat megőrzését, megvásárlását egy későbbi megjelentetés érdekében.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Mikó Sándor: Az első világháború évei Nagylózson

361 Mikó Sándor: Az első világháború évei Nagylózson

A háborúra való készülődés első megrázkódtatása a nagylózsiakat is 1912 őszén érte, amikor a tartalékos katonák közül többet behívtak. A gyalogosokat a soproni cs. és kir. 76-os gyalogezredbe sorolták és Hercegovinában, a déli határok mentén állomásoztatták őket. Helyzetük – miként az onnan érkező leveleikből is tudjuk – katasztrofális volt, mert brutálisan bántak velük, ami életüket szinte megkeserítette és elviselhetetlenné tette. 1913-ban újabb háborús előkészületre került sor. Lajstromot készítettek a vármegye számára a lovakról és a szekerekről.¹⁽⁸⁰⁾

1914 nyarán a monarchia Ferenc Ferdinánd trónörökös Sarajevóban történt meggyilkolása miatt hadat üzent Szerbiának, amelyről a nagylózsiak a Soproni Napló 1914. július 28-án (kedden) megjelent „Esti különkiadásából” szereztek tudomást. Ugyanez az újság augusztus 1-jén pedig a következőket írta: „Ma délután – július 31-én – 4 órakor kaptuk a hírt a katonai állomásparancsnokságtól, hogy az általános

mozgósítás el lett rendelve Oroszország ellen. Bővebbet a falragaszok.”

A nagylózi hadbavonultakat az általános mozgósítást követő vasárnapon (aug. 2.) Major Gergely plébános, aki 1911-ben a királytól a „Ferenc József Rend Lovagkeresztje” kitüntetést kapta, „oly lelkes, szívig ható beszédben ecsetelte a hazafiú kötelességeket, a magyar katona világhírű bátorságát, hogy nem volt szem, mely könnybe ne lábadt volna. A bevonulók a szentségek ájtatos felvételével és a sors akaratában való megnyugvással hagyták itthon szeretteiket” – tudósít erről a Historia Domus. Többségük soproni kaszárnnyákba vonult be, ahol felszerelték őket és így indultak el Szerbia és Oroszország felé. Elsőként a 76-osok – Sopron háziezrede –, amelyben községünkben is többen szolgáltak, augusztus 10-én a kora esti órákban keltek útra észak felé.²⁽⁸¹⁾ Útjukat nem kísérte szerencse. Szerelvényük Lengyelországban egy ellenvonattal ütközött össze, melynek következtében sokan haltak meg és nagy volt a sebesültek száma is. Az épségben maradtak alig ocsúdtak fel a szörnyű katasztrófa hatása alól, augusztus 23-án (vasárnap) a galíciai Polichnánál hatalmas orosz túlerővel kerültek szembe és ütköztek meg. Ebben a csatában „nagy harci kedvtől fűtve Scharicz vezérőrnagy parancsnoksága alatt – olvassuk a Soproni Naplóban – dicsőséges fegyvertényt hajtottak végre, áttörték az ellenség vonalát”. Az ezrednek nagy volt a vesztesége. Az elesettek és sebesültek névsorát – amelyben nagylóziak is szerepeltek, köztük e sorok írójának édesapja is, Mikó Sándor – a Sopronvármegye c. lap közölte.

Hírek érkeztek arról is, hogy a bevonultak nem egyenlő elbánásban részesülnek. Ezzel kapcsolatban a Historia Domusban a következő olvasható: „Hadbavonultak közül sokan a menetszázadokból részben protekció, részben pénz által kivonják magukat”.

Nem érte meglepetésként a nagylóziakat az a hír sem, hogy októberben összeírják a 24–36 éves, katonailag ki nem képzett, népfelkelésre kötelezetteket és fegyveres szolgálatra való alkalmasság céljából megvizsgálják őket. Ha a szükség úgy kívánja, katonai kiképzést kapnak. Ezeknek az öreg-regrutáknak sorozása novemberben meg is történt és 1915 januárjában be is vonultak.

A soproni járás főszolgabírójának 4615/904. sz. leirata alapján Hadisegélyző Bizottság létesült, amelynek elnöke Major Gergely lett. Ez a bizottság állapította meg a községi előjáróság által összeállított névjegyzékből, mely családok jogosultak a 100.000/914. sz. utasítás értelmében a támogatásra. A hadisegélyezés céljára külön jövedelemadó is szolgált, melynek kivetésénél az 1914. évi XLVI. tc. volt irányadó.

³⁶²Azok a katonák, akik a háborúban „megsebesülés, megvakulás, külső rémülés stb. által tehetetlenné váltak”, nyugdíjat kaptak. Ennek havonkénti összege a közlegényeknél 6, az őrzetónél 8, a tizedesnél 10, a szakaszvezetónél 12, az őrmesternél 14 korona volt.³⁽⁸²⁾

Októberben kezdődtek meg a különböző gyűjtések, adakozások, novemberben pedig a hadikölcsön-jegyzések.

A sebesült katonák számára a lakosság adományából összegyűlt 66 férfiing, 9 meleg alsóruha, 2 alsónadrág, 21 törülköző, 5 zsebkendő, 5 szalvéta, 5 kötökendő, 4 különféle ruhadarab, 3 lepedő és 4 végvászón, továbbá az „Aranyat-vasért” mozgalom keretében az „Auguszt” (főherceg asszony) alapra 50 darab ezüst tárgy (óra- és nyaklánc, gyűrű, ezüstpénz).⁴⁽⁸³⁾

Hadviselés céljára az állam kölcsönt is kért, mely után 6% kamatot fizetett. Az ún. hadikölcsön jegyzésre („célja tisztán az ország, a nemzet életének biztosítása” volt) november 16–23 között került sor. A soproni járás községei 1 320 150 koronát jegyeztek, melyből a nagylóziak 95 ezer koronával vették ki

részüket.⁵⁽⁸⁴⁾

A hadügyminisztérium hadisegélyező hivatala még novemberben felszólította a nagyközönséget, hogy a harcban álló katonaság részére karácsonyi ajándékot gyűjtsön. Nagylózsón a gyűjtés a járási tanfelügyelő közreműködésével november 28-án volt: eredménye 14 korona volt.⁶⁽⁸⁵⁾

A pénzfelajánlásokra szóló felhívások 1915-ben is gyors egymásutánban ismétlődtek és ebbe a lakosság bele is törődött – írja a plébános – mert buzog bennük az adakozó készség. A Vöröskereszt Egyesület (megyei választmányának elnöke, a helybeli báró Solymossy Ödönné volt) javára még januárban 186 koronát, a Budapesten székelő Hadisegélyező Bizottságnak február 8-án 91,50 koronát, március 27-én pedig 54,50 koronát adott össze a község. Májusban és novemberben újabb hadikölcsönöket jegyeztek.⁷⁽⁸⁶⁾

1915 januárjában a gabonakészletek felmérésére is sor került az ezzel rendelkezők csak a házi és gazdasági szükségletet tarthatták meg. A felesleget, amely kevés volt, mert 1914 nyarán a búzarozsda, az egerek, az aratási esők, októberben pedig a hűvös időjárás nagy károkat okoztak, hatóságilag megszabott áron (1–1 mázsa búza 40, rozs 32, árpa 28, tengeri 23 korona) az Országos Gazdasági Bizottság részére át kellett engedni. Ezzel kezdődött az ún. állami rekvirálás, amely azt a célt szolgálta, hogy a hadsereg s a fogyasztó közönség élelmezésére biztosítsa a mindennapi kenyeret.⁸⁽⁸⁷⁾

A rekvirálással és a gazdasági élet irányításával kapcsolatos feladatok végrehajtására a járási főszolgabíró 640/1915. sz. leirata alapján a községben is alakult Gazdasági Bizottság: elnöke Major Gergely, tagjai Radiger Lajos gazdatiszt, Mihálicz József, Czetin Sándor és Horváth (daszti) István lakosok.⁹⁽⁸⁸⁾

A bizottság hatáskörébe tartozott a községbe telepített hadifoglyok elhelyezése is. Ezeket a hadügyminiszter mezőgazdasági és földmunkák végzésére az arra igényt tartó munkaadóknak szerződés mellett rendelkezésére bocsátotta. Legtöbbjük az uradalomban dolgozott, de több gazdacsalád is szerződtette őket, mert a munkaképes férfiak száma egyre inkább fogyott. Ugyanis 1915 márciusában a 37–42 éves népfelkelők, júniusban a 18 évesek, szeptemberben pedig a 43–50 éves népfelkelők álltak sorozó bizottságok elé. A katonai szolgálatra alkalmasak bevonulása pár hónap múlva meg is történt.

A mezei munkálatok elvégzése érdekében először 1915. május 15-e és szeptember 15-e közötti időtartamra, majd az ezt követő évek (1916, 1917, 1918) azonos időszakában ³⁶³is, napközi otthon létesült a kiskorú gyermekek elhelyezésére az iskolában. A személyi kiadásokról a közoktatási minisztérium, az élelmezésről pedig a szülők gondoskodtak.¹⁰⁽⁸⁹⁾

1915 májusában halt meg a község patronusa, báró Solymossy Ödön, aki a Sopronvármegye c. lap kommentátora szerint csak születésére nézve volt arisztokrata, gondolkodása és cselekedetei demokratikusak voltak. Mindez nagy szívóssággal, meleg emberszeretettel párosult. Egyébként Solymossy haláláig Sopron város követe is volt.

Az 1914 őszen kezdődött drágulás, inflálódás 1915-ben folytatódott. Erre vonatkozólag a plébános a Historia Domus-ban 1914 októberében az alábbi írt: „A búza métermázsája 40 korona, ez az ár horribilis, ilyen még Magyarországon sohasem volt és ez még emelkedni is fog”. 1915 decemberében ugyanitt rögzítette a gabona- és takarmánynövények akkori árát is: 1–1 métermázsája búza 40, 50, rozs 32, árpa 30, zab 30, tengeri 25, lóheremag 340, lucernamag 300, répmag 200 korona. Ugyanakkor 1 pár igásökör 4000–6000, 1916 júliusában 8000, 1917 júliusában pedig 10 000 koronába került. Egy métermázsája széna ára 24 koronáról 1916 júliusára 60–80 koronára rúgott.

Az 1915. évi termésből származó gabona- és lisztkészletek – búzaliszt kivonat, egyminőségű búzaliszt, rozsliszt, árpaliszt, tengeriliszt – beszolgáltatását a rendelet 1916 februárjában tette kötelezővé. A végrehajtásnál a rekvirálók már kíméletlenebbek voltak mint 1915-ben, mert kutattak az elrejtett készletek után is; ha ilyet találtak, elkobozták.

1916. február 27-én „Fiókvöröskereszt Egyesülettel” bővült a helyi szervezetek száma. Választmányi tagok lettek: Major Gergely, Rézbányai Béla (intéző), Bene István (káplán), Szalai (Torma) János, Czetin Sándor, Tóth (mező) István, Torma János, Torma Elek, Kardos József, Tóth György (kertész), Tóth (sanadér) Gyula. A névsor felsorolása azért is említésre méltó, mert agrárproletárok is szerepelnek benne. A tisztségviselők: Major Gergely elnök, Rézbányai Béláné női társelnök, Trifunác Milosné (postamester) női alelnöktárs, Bene István jegyző, Paulácska Aranka (tanítónő) női titkár, Major Gergely pénztáros, Dr. Rupf Adolf (Lövről) orvos. A helyi Vöröskeresztnek 73 rendes és 7 rendkívüli tagja volt. Az előbbiek évenként 2, az utóbbiak pedig 1 korona tagdíjat fizettek.¹¹⁽⁹⁰⁾

1916-ban a község vezetésében is változás állott be. Kardos József helyett, aki 1908-tól állt a falu élén, Mihálicz Józsefet választották meg bírónak. Az előjáróság pedig a következő tagokból tevődött össze: Vida Lajos jegyző, Rézbányai Béla, Major Gergely, Németh József, Haubner János, Czethoffer Antal, Mihálicz István, Szigeti János, Németh György, Mihálicz György.¹²⁽⁹¹⁾

A gyűjtések száma ebben az évben sem csökkent. Márciusban a rokkantalap, szeptemberben a Hadisegélyző, októberben pedig a székely menekültek javára 40–40 koronát szedtek össze.

Az erdélyi magyarok október elején érkeztek a községbe, „mert kénytelenek voltak otthagyni nyugodt, békés otthonukat – olvassuk a Sopronvármegye c. lap szeptember 7-i számában – és menekülni a magyarság legádázabb ellensége, az oláhok betörése elől”. A lakosság az élelmezésen kívül 20 gyermek és 4 asszony felruházását is magára vállalta.¹³⁽⁹²⁾

Júliusban – rendeletre – a fémtárgyakat kellett beszolgáltatni. Szeptember 15-én a plébániatemplom harangjai közül az 550, 150 és 50 kilogrammosokat szerelték le és szállították el a soproni öntödébe.¹⁴⁽⁹³⁾

A tavaszi hadikölcsön-jegyzésnél még nem, de az őszinél már nagy agitációra volt szükség. Ekkorra már kezdett alábbhagyni az 1914. évi nagy háborús lelkesedés. ³⁶⁴A 19–30 évesek augusztusi bevonulásából, a románok hadbalépéséről (aug. 27) a központi hatalmak ellen azt a következtetést vonták le, hogy a háború elhúzódik. A harctéren elesettek, megrokkantak és fogságba kerültek számának növekedése, az egyre nagyobb méreteket öltő nélkülözés, áruhiány is alaposan megváltoztatta a község hangulatát. A lakosság egy részénél erős negatív vonások kezdtek jelentkezni, elburjánzani. Ezzel kapcsolatban a plébános memoárjában ez áll: „A részegség ördöge tovább is dominál. A háború a népeket nem javította meg, sőt sokan istentelenebbek lettek. Mivel háborús pótlékot bőven kapnak, azért nem dolgoznak, a dologtól sokan irtóznak és az asszonyok egyrésze magáévá teszi az ún. »Hadisegély« dalt:

*Húzd rá cigány, kapom a segélyt,
Isten az uramat haza ne segítsd.
Ha az uramat haza segíted,
Hadisegélyt többet nem érek,
Mig az uram itthon volt,
Sárga cipőm soha se volt,
De mióta nincs itthon,*

*Sárga cipőm párosával van”.*¹⁵⁽⁹⁴⁾

A hadisegély havi összege 1917 januárjától, a rokkantak nyugdíja pedig júliustól nagyobbodott meg.

1917 januárjától a község képviselőtestületének ülésén az 1916. évi terméseredményekkel kapcsolatban megállapították, hogy a gyengülő munkaerő, a fogyó nyersanyag és az időjárás viszontagsága súlyos gondokat okozott a gazdáknak. A termés jóval a közepesen alul maradt.¹⁶⁽⁹⁵⁾ Búza- és rozsliszt hiánya miatt – elbeszélések szerint – egyes családok kemencéiben hadikenyér (fele búza- vagy rozs-, másik fele árpa- vagy kukoricaliszt) sült, de voltak olyan családok is, ahol a korpát szitálták meg, hogy vajmi kevés kenyeret tudjanak sütni. Az agrárproletároknál pedig az 1916-ban életbe lépett kenyérgyegyre kapott kenyér pótolta a lisztet. 1917 januárjától a petróleumot és a cukrot is jegyre lehetett kapni. Közfogyasztásra vágás már ebben az évben nem volt. A község a húshiányt 6 darab szarvasmarha kényszervágásával enyhítette (júliusban 1 kg marhahús 12, 1 kg borjúhús 15 korona).¹⁷⁽⁹⁶⁾

1917-ben – tudomásunk szerint – már nem jegyezték hadikölcsönt, gyűjtés is csak november 2-án volt, amikor a háborúban elesett hősök emlékére az iskolában gyászünnepelet rendeztek, melyből 80 korona folyt be. Szeptember 28-án a templom utolsó harangja is öntödébe került. A harangozást a temetői kápolna kis harangjával oldották meg.¹⁸⁽⁹⁷⁾

Az év utolsó negyedében a 17–18 éves legények is sorozás alá estek és a beváltakat rövid kiképzés után az olasz frontra (Doberdó) küldték. Ugyanis az orosz fronton a februári forradalom után (amelyről a Historia Domus-ban a plébános azt írta, hogy a „muszka cárt népe a trónról 1917 tavaszán az angolok felbízgatására letaszította”) a hadiállapot összeomlott. Az ezt követő polgári demokratikus rendszert pedig 1917. november 7-én a bolsevik párt döntötte meg. Az új rendszer azonnal békedekrétumot tett közzé, amit Nagylózs lakossága is meglelégedéssel fogadott.

1918 januárjától a hadisegély ismét emelkedett, mert a korona értéke – inflálódás következtében – nagyon csökkent (év elején 1 kg marhahús 20, 1 pár tehénbőrcsizma 260–460 korona, októberben pedig 24, ill. 800–1000 korona, öltöny ruha pedig 1300 korona). Az addigi Hadisegélyző Bizottság helyi vezetősége lemondott, helyébe a járási főszolgabíró 1918. február 13-án újat nevezett ki: Balogh Jenő ³⁶⁵kántortanító, aki 2 évi frontszolgálat után tért haza, Rézbányai Béla – akinek humanitása közismert volt – és Czetin Sándor személyében.¹⁹⁽⁹⁸⁾

A háborúellenesség Nagylózson is egyre nagyobb méreteket öltött, élét a község két vezetője, Major Gergely és Vida Lajos próbálták különböző szociális ígéretekkel, a Solymossy uradalom pedig különböző juttatásokkal (élelmiszer, bor, szegények és cselédek gyermekeinek felruházása, tűzifa stb.) tompítani.

A plébános április 27-én saját zsebéből 25,40 koronát is küldött Budapestre a „Hadifogoly-gyámoló Hivatalnak”. Ugyanebben a hónapban a templomi orgona orgona sípjai is olvasztóba kerültek.²⁰⁽⁹⁹⁾

1918 nyarának terméseredményei rosszak voltak, mivel a paraszti földek ekkorra már nagyon leromlottak, lesóványodtak. Az állatállomány számottevően megfogyatkozott. Ebből is július 31-ig 21 darab, október 31-ig újabb 13 darab szarvasmarhát, továbbá 60 darab sertést kellett leadni. Aratás után a rekvirálók sok szalmát (ez trágyahiányhoz is vezetett) és szénát foglaltak le és szállítottak el helybeli fogatokkal a hadsereg számára.²¹⁽¹⁰⁰⁾

A háború azonban nemcsak a gazdálkodást sorvasztotta, hanem az itthon élő lakosság természetes fogyasztát is siettetett. 1918-ra esik a század második évtizedében a legnagyobb halálozási arányszám (43 fő), amiben

benn foglaltatik az a 8 fő is, akik az októberi spanyolnátha járványának estek áldozatul.

Októberben fejeződött be a háború. Miután a képviselőház októberi ülésén elismerték a háború kudarcát, Wekerle miniszterelnök bejelentette a háborúból való kilépésünket.

Az összeomlás után a még falunkban maradt idegen foglyok elindultak hazájuk felé s helyettük községünk fiai kezdtek szállingózni haza. A mintegy 240 bevonulóból 65 ember hiányzott. Ezek közül 51-nek érkezett meg a halálhíre. A megmaradt 14-et eltűntnek nyilvánították. Később ezekből is kerültek haza (Horváth Szabó Gyula cipész).

A község a hősi halottak emlékét a templom mellett álló szoborral örökítette meg. Ennek felállítását a képviselőtestület 1923. május 6-i gyűlésén határozta el. „Az elesettek emlékét az utókor részére örökítsük meg – mondotta az előterjesztő – és adjuk meg legalább a kőbevésett emlékezés virágszálát”. A terv kivitelezésére bizottság alakult: Solymossy Ödönné díszelnök, Major Gergely elnök, Muraközy Károly, Trifunáczy Milos, Lencsés János, Czethoffer Antal, Pető Mihály, Pető István, Mihálicz György tagok. A költségek gyűjtéssel és nagyobb szabású mulatság bevételeiből teremthették meg.²²⁽¹⁰¹⁾

Az emlékmű (felirata: „Az 1914–18. évi hősi halált halt nagylózsi katonák dicső emlékére emeltetett Nagylózs község közönsége”) felavatása 1923. augusztus 19-én volt.

A rajta lévő névsor: Bán István, Berzai István, Bíró György, Both Ágoston, Both Kálmán, Deák János, Deák József, Farkas Géza, Farkas János tanító, Horváth Géza, Horváth István bakos, Horváth János kőműves, Horváth József, Horváth József dőri, Horváth Szabó Zsigmond, Dancsics Vendel, Haubner Lajos, Irmes Sándor, Kalló István, Kalló János, Kardos Gyula, Kardos Sándor, Kiss János, Kiss György, Kőműves János, Lintner László, Mikó István Sámson, Mikó József, Mikó Sándor, Nagy Antal, Nagy Mihály, Nagy Sándor, Németh János erős, Németh Ferenc, Németh János rosta, Németh Lajos, Párizs Géza, Peszlen István, Pető István, Pető Sándor, Rákóczi István, Rákóczi János, Rogács Mihály, Rug József, Szabó Lajos, Szalai János torma, Szalai Vendel, Szikora Antal, Torma János, Torma Lajos, Tóth József csiszár.

A háború 35 hadviseltet tett rokkanttá 100–75–50 és 25 százalékban.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

366 SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Kubinszky Mihály: A Soproni Városszépítő Egyesület tevékenysége (1989. jan. 1–1990. jún. 30.)

Kubinszky Mihály: A Soproni Városszépítő Egyesület tevékenysége (1989. jan. 1–1990. jún. 30.)

Az 1988. december 14-én tartott legutóbbi közgyűlés óta Egyesületünk az alapszabályban foglalt feladatainak ellátása körében, Sopron város társadalmának javára igyekezett munkálkodni. Erről az elnökség beszámolóját terjesztem elő.

A Nándor-magaslaton helyrehoztuk a második világháború bombázásai óta ott sérülten állt Braun Nándor-emlékművet és annak magyar nyelvű feliratát újravésettük. Jelentősebb összegekkel támogattuk a várkerületi Mária-szobor és a Washington-parkban álló Nepomuki Szent János-szobor kőfaragó munkáit. Helyreállítottuk a Széchenyi-szobor körüli díszlakatos-munkából készült kis kerítést. Hozzájárultunk a város társadalma által közadakozásból épülő Vörösmarty szobor költségeihez (40 000.– Ft-tal). A Várkerület 63. sz. ház falára Dukai Takách Judit költőnő, Berzsenyi Dániel ihletőjének egykori lakhelyét bronz portré domborművel jelöltük meg: Lesenyey Márta szobrászművész munkáját ez év április 7-én avattuk fel ünnepség keretében. A bánfalvi hősi temetőben rendre folytattuk az első világháború katonai sírjainak helyreállítását és a temetőben tisztítási munkákat végeztünk.

Kezdeményezésünkre a kirándulóknak menedékkül a Soproni Tanulmányi Állami Erdőgazdaság – a Szombathelyi Erdőfelügyelőség támogatásával – a Vashegyen helyreállította az egykori Gloriette-t. A munkákból jelentős anyagi részt is vállaltunk. Az erdők sétaútvonalain kívül mintegy 60 padot állítottunk helyre, ugyancsak a TÁÉG közreműködésével, ezeket emblémánkkal is elláttuk.

A Várkerületi korzó létesítését szorgalmaztuk, ennek érdekében – a Sopron-Kőszeghegyaljai Intézőbizottsággal karöltve – elkészítettük Jurcsik Károly Ybl-díjas és Állami-díjas építésszel a programtervet. Reméljük megvalósítását.

A Művészeti és Helytörténeti Szakbizottság összeállította a védendő utcanevet: jegyzékét, ugyancsak azokat, melyek neve véleményünk szerint nem kötődik városunkhoz és ezért igény esetében megváltoztathatók. Javaslataink alapján neveztek el utcát Sopronban Mende Gusztáv festőművészről, Handler Nándor építésről, véleményünkkel megegyezett az *Ív utca*, *Becht Rezső utca*, *Pálosok tere* stb. elnevezés is. Ugyanez a szakbizottságunk behatóan foglalkozott a Fő téri Szentháromság-szobor rehabilitációjával. Vizsgálódásainak eredményét az illetékesekhez eljuttattuk.

Zöldterületfejlesztési és Környezetvédelmi Szakbizottságunk több értékes vizsgálatot végzett, illetve kezdeményezett. Így a közműszelvények és jelzőtáblák elhelyezésével, a Fertő vízminőségének védelmével kapcsolatban, és legújabbban a Sopron és környéke környezeti állapotjellemzőinek kidolgozásával. Ezt a Duna Alapítvány ezévből anyagilag is támogatja. Levegőtisztasági méréseket is kezdeményeztünk. A Megyei Tanács segítségét kértük a városunk levegőtisztaságát veszélyeztető, a burgenlandi Cinfalván (Siegendorf) tervezett hulladékfeldolgozó létesítésének megakadályozásához. Szakvéleményt adtunk néhány olyan nagyszabású fakivágás előkészítése során, mely a városképet is befolyásolja (a József Attila-lakótelep mentén és az Ikva-parton, a Sportsarnoknál). A Városi Tanács mindkét esetben szakvéleményünk szerint járt el. Kezdeményezésünkre a Dunántúli Vízépítő Vállalat sövénysegélyt ültetett a Fenyő téri Ikva-partra. A városkörnyéki kertekben ültetett szelídgesztenyefákhoz a tájjelleg védelme érdekében anyagi támogatást adtunk a kerttulajdonosoknak.

367Támogattuk az egyetem Kaán Károly Ökoklubja 1990. évi nyári ifjúsági táborát, mely a brennbergi völgy és a Hidegvízvölgy ökoszisztémáit kutatta és forrásfoglalatokat hozott helyre.

A Soproni Szemle kiadási és terjesztési költségeinek deficitjét egyharmad arányban vállaltuk magunkra. Sarkady Sándor soproni író „Igazság pajzsával” c. kötetét szerény mértékben támogattuk.

Sopron építészeti problémáival kapcsolatban a Városi Tanács illetékes elnökhelyetteséhez beadványt intéztünk, ő ezzel kapcsolatban értekezletet hívott össze. Főként a várost immár sújtó közúti forgalom lehető elterelését szorgalmaztuk. Ez ügyben az országos sajtóban a miniszterhez nyílt levelet is intéztünk, kérve a nemzet segítségét annak a városnak a részére, mely hajdan kiérdemelte ragaszkodásával a „Civitas fidelissima” rangos jelzőt, ma pedig határhelyzetéért lakóinak egészségével fizet. (Derzsi András miniszter nem méltatott válaszra.) Emlékeztető feljegyzést készítettünk ez évben is a város átfogó építészeti problémáiról, főként annak szükségességét hangsúlyozva, hogy a város jövő életében egészséges építészeti szemlélet is érvényesüljön, hiszen az építőmunka eredményei a lakosok életét közvetlenül érintik és évszázadokra határozhatják meg városunk arculatát. Ezért a városi vezetés ilyen irányú képzettségét és érdeklődését a jövőben elengedhetetlennek tartjuk. Ezt az anyagot országgyűlési képviselőnknek nyújtottuk át.

Képviseltettük magunkat számos ülésen, rendezvényen, megbeszélésen, ezek közül csak néhányat sorolunk fel: a Városi Tanács ülésein, a Soproni Tavaszi Napok megnyitásán, a nagycenki Széchenyi népőiskolán, a Sopron Baráti Kör budapesti összejövetelén.

Kisebbségi támogatásokkal Harka község központjának szépítését és a Petőfi téri iskola ablakainak virágdíszét segítettük. A Tóth Antal utcai iskola névadását, Fogarassy László, pozsonyi történész „Pro Urbe” kitüntetésének elnyerését állásfoglalásokkal támogattuk.

Számtalan közreműködő érdektelensége, illetve időközben előtérbe helyezett és fontosabbnak ítélt feladatok miatt sajnos elhúzódik Becht Rezső és Soproni Horváth József szobrának emelése, az alsólőveri kiránduló-pihenő építése. Sajnálatos kár érte eszközállományunkat a Deák téri meteorológiai állomás vandál rongálásával (1990. május 25), a rendőrségi nyomozás nem járt eredménnyel.

Beszámolóim végén köszönettel kell adóznunk minden tagunknak, aki tagdíjának pontos befizetésével támogatja közös munkánkat, azoknak különösen, akik jelentősebb adományokat szolgáltatnak és szerénységből nevük említése elől kitérnek. Köszönjük a jogi tagok, a vállalatok, a szervezetek segítségét. Igyekszünk a nekünk juttatott összegekből célszerűen gazdálkodni.

Közügyülésünkön az elnöki beszámoló a jövő terveket is vázolja, ezekhez kérjük minden tagunk támogatását és segítségét.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Kubinszky Mihály: Gondolatok Szarka Árpád festőművész 75. születésnapja alkalmából rendezett kiállítás megnyitásán (1990. június 24.)

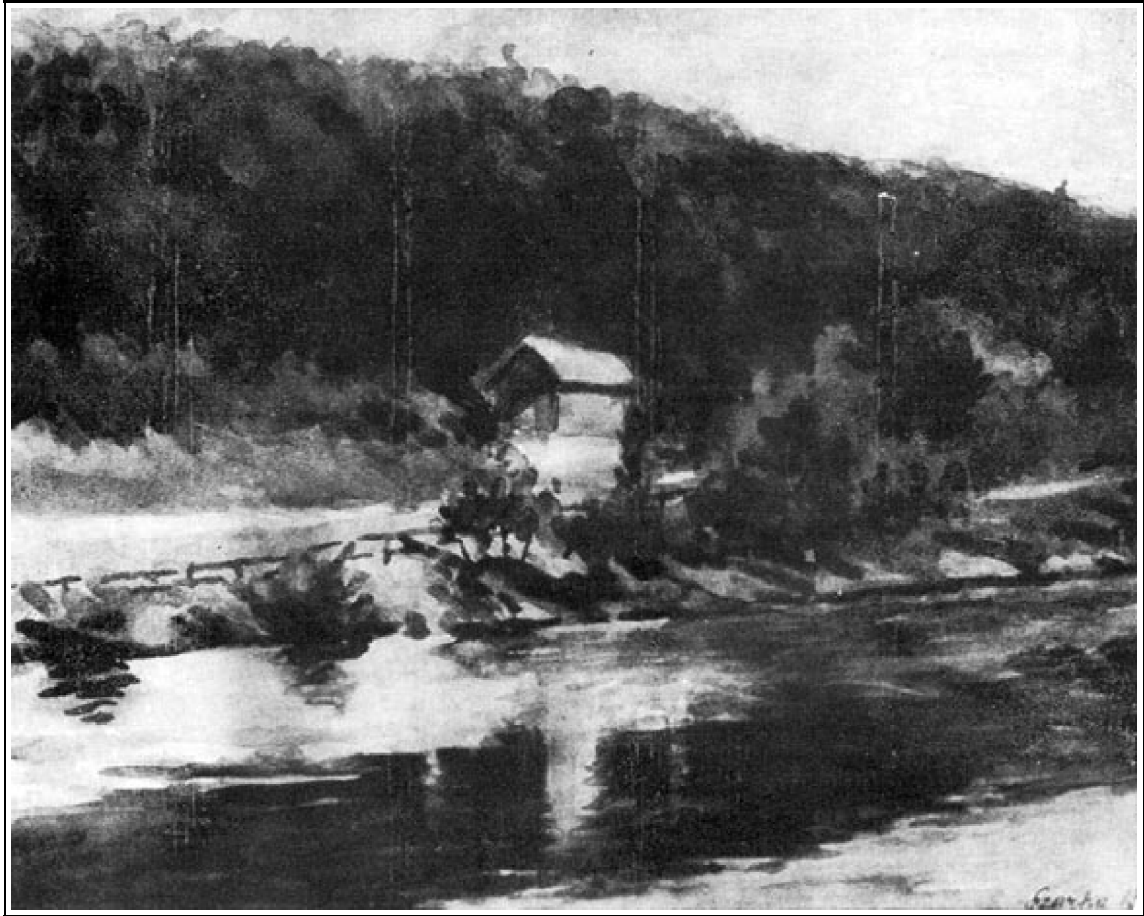
Kubinszky Mihály: Gondolatok Szarka Árpád festőművész 75. születésnapja alkalmából rendezett kiállítás megnyitásán

(1990. június 24.)

Szarka Árpád festőművész betöltötte 75. születésnapját: kiállítással köszönti szeretett városának képzőművészeket iránt érdeklődő lakosait, kiállításának megtekintésével köszöntik őt Sopron polgárai.

SZARKA ÁRPÁD: Tavasz az Ikva-közben (1986)

3682. kép. Szarka Árpád: Ezoki tó

3693. kép. Szarka Árpád: Cáki borospincék

3704. kép. Szarka Árpád: Balatoni vitorláskikötő

Pályafutását korábbi kiállításainak katalógusai részletezték, munkássága, személye, közéleti tevékenysége ismertek. Ennek a 75. születésnap alkalmából rendezett kiállításnak a kapcsán inkább azt emelem ki, hogy Szarka Árpád ma a soproni [371](#) festőművészek nesztörává emelkedett, nemcsak korban, hanem kvalitásban is. Horváth József egykori tanítványa biztosítja ma azt a kontinuitást, amely a múlt századi jeles festőinktől a mesteren át a jövőbe mutat.

A soproniak kötődnek városukhoz. Hozzájuk szól az a művész, aki azokat az utcákat festi, melyeken járnak, azokat az épületeket, melyek között mozognak, azokat az erdőket, melyekbe kirándulnak. Aki ugyanúgy ismeri a környéket, mint a soproniak. Brennberget, Köszeget, mindazt, ami a kiállítás képein megjelenik. Ebből fakad a művész és a közönség nálunk hagyományosan jó kapcsolata. Közös életplatform ez.

A kiállított képek valóban környezetünket ábrázolják. Várost és falut, utcákat, erdőket. A realitást. A természet táji szépségének és az ember nemes építőtevékenységének kapcsolatát. Nem nosztalgikusak Szarka Árpád képei és nem is absztraktak. Nem szeretem a nosztalgiát: szerintem az menekül oda, aki nem tud megbirkózni a jelennel. S nem szeretem az absztrakciót sem, mert aki ebben a műfajban dolgozik, annak ködös elképzelései lehetnek a jövőről. Szarka Árpád képei a jelent ábrázolják. Amit élénk tár, itt van, és most látható. Így válik majd egykor történeti értéké is.

Az akvarell virtuozitást kíván. Fény-árnyék hatását, játékát vetíti élénk, ezzel kapcsolja egymáshoz az ábrázolt épületeket és a tájat, ezzel növeli a képek térbeliségét, eleveníti meg az évszakokat, ezzel a háttérrel jelenik meg az ember. Műfajban és technikában néhány kivételt is mutat a kiállítás: olajfestményt,

portrét. A mester széleskörű képességeit bizonyítják. Minden képen a művész higgadt és kiegyensúlyozott szemlélete, technikában pedig tapasztalata látszik. Kiállításán ez vesz minket körül.

75. születésnapján az ember és a művész iránti tisztelettel, a kiállításon nyújtott élményért köszönettel köszöntjük Szarka Árpád soproni festőművészt.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

SOPRONI KÖNYVESPOLC

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Keszei Dénes: Nagycenk és társközségei múltjából, jelenéből. Sopron, 1990, 56 lap.

**Keszei Dénes: Nagycenk és társközségei múltjából, jelenéből.
Sopron, 1990, 56 lap.**

A könyv szerzője 42 évig pedagógusként működött Nagycenken és ma is ott él. Így jól megismerte ezt a községet, melynek monográfiáját is megírta (ismertetése Mollay Károly: SSz. 1984, 287).

A szerző a néhány soros előszóban a munka megírásának célját abban jelölte meg, hogy a társközségek e könyvön keresztül jobban megismerjék egymást és az adatok ismeretében összehasonlításokra így lehetőség is nyílik. Szerinte Fertőboz, Pereszteg és Sopronkövesd múltja sok azonosságot mutat a cenkivel, mivel földesuraik azonosak voltak.

Pereszteg és Sopronkövesd vonatkozásában a megállapítást csak annyiban fogadhatom el, hogy csak hűbéri kötelezettségeik voltak azonosak. Az Országos Levéltárban végzett kutatásaim során ugyanis sok olyan forrásra bukkantam (főleg az Esterházy és Széchenyi család anyagában), amelyek e két helység múltját Nagycenkétől eltérően örökítik meg.

Ugyancsak vitatható a szerző azon állítása, hogy „Cenk anyagának részletesebb kifejtése eligazítást adhat a társközségek múltjának és jelének jobb megértéséhez”. Nagycenk múltja ugyanis nem tud eligazítást adni pl. Nagylózs múltjának megismeréséhez. Nagylózs a Lózsi, majd a Viczay család révén a XV–XVII. században a megye egyik legnagyobb és legismertebb települése volt. 1431-től mezőváros (oppidum), 372 földesura pedig vásártartási joggal rendelkezett. Nagycenk ezeket csak 1797-ben kapta meg. A tények viszont azt igazolják, hogy Nagycenk a XIX. század közepétől erős fejlődésnek (lakossága 1785-ben 933, Lózsé 950, 1855-ben 1032, Lózsé 1187; 1870-ben 1773, Lózsé 1291) indult, Nagylózs fejlődése viszont kisebb ütemű volt.

Ebben a könyvben csak Nagycenk és Nagylózs múltjáról olvashatunk bővebben, a többiéről csak vázlatosan néhány irodalmi alkotásból és kevés levéltári dokumentumból vett adat alapján.

Az 1945 utáni évek eseményeiről, eredményeiről már bővebben, az esetleges hiányosságokról (lakosság

fogyása, a helyi iskolai oktatás részleges vagy teljes megszűnése, a kulturális és sport tevékenység hanyatlása, magán kisiparosok gyér száma) árnyaltan ír Fertőboz kivételével. Ismerteti a politikai, közigazgatási, gazdasági és társadalmi élet vezető, ill. meghatározó egyéniségeit, sőt érinti a falu vallási életének irányítóit is.

A könyvben több téves megállapítással, általánosítással találkozunk. Pl. Lózson a földesúr új templomot nem 1402 körül (27), hanem az 1400-as évek végén építtetett. Ennek kereteit, sokszögzáródású szentélye, továbbá alaprajzi elrendezése is megfelel a XV. század végén az egész országban kedvelt templomtípusnak. 1454-ben a cseh husziták feldúltak és felgyújtottak 16 falut, a szerző szerint köztük Lózszt (28). Ez nem felel meg a valóságnak, mert Lózs neve a 16 falu (*Iwan, Zenthmiklos, Seyther, Kogkew* (így), *Komok* (így), *Hydegseeg, Zeplak, Perezleg, Lewe, Wykeer, Fyles, Kerezthur, Cenk, Pwla, Rewth et Kewhalom*) között nem szerepel. Ezek a falvak a Kanizsaiaké voltak (Nagy Imre Sopron vármegye története. II. Sopron, 1891, 382–383). Nagycenken a két világháború között „a parasztság csak állami segítséggel (boletta) tudta a gabonaárakat tartani” (13. l.). Közismert viszont, hogy a boletta csak a 30-as évek elején létezett, nem pedig az egész Horthy-korszak folyamán.

Találkozunk egyéb pontatlanságokkal is: Peresztég „legelső írásos említése egy 1291-beli, Nagycenkekkel kapcsolatos oklevélben” szerepel (38. l.). Elkerülte a szerző figyelmét a 27. lapon említett „lózsi–peresztégi csata”, amely 1273-ban volt. Az oklevélben a két helység említése: „in quodam Lus vocato” és „apud uillam Perezteg” (Hazai Okmánytár I, 61). Sopronkövesden a szerző szerint az 1946–47. évben került felosztásra a Magyar Élet Pártja és a Nyilaskeresztes Párt. E szerint Sopronkövesden a két párt 1945. március 30-a után is működött. volna?

Az idézetek sem eredetiek minden esetben. Drinóczytól így idéz: „körüljárták a család földjét, s a szomszéd határoktul, jelesen Loostul halmokkal elkülönítették” (27. l.), holott hitelesen ez áll: „Körüljárták a három család földjét, s azt a szomszéd határoktul, jelesen Loosont is, halmokkal elkülönítsék”.

Az évszámok közlése is több esetben pontatlan. Pl. A törökök először 1532-ben (ekkor volt Kőszeg ostroma), másodszer pedig nem 1663-ban (29. l.), hanem 1683-ban dúlták fel Lövőt. Lósi Imre esztergomi érsek halálát 1661-re datálja (29. l.) pedig ez 1642-ben volt, továbbá Major Gergely sem „e század elejétől”, hanem a múlt század végétől (1893–1928) volt plébános Nagylózson (31. l.); Solymossy család sem 1881-ben vásárolta meg a Viczay birtokot (31. l.), hanem 1869 őszén, Nagylózson a front nem „1945. ápr. 30-án” (32. l.), hanem március 30-án vonult át.

A fenti és egyéb pontatlanságok onnan is erednek, hogy a mű lektora, szerkesztője és felelős kiadója, aki egyébként a Nagylózsról szóló adatszolgáltatásban, ill. gyűjtésben is közreműködött, igénytelenek voltak az adatok pontossága tekintetében.

Hiányzik több forrásmunka megjelölése is (pl. Mikó Sándor: Lózs mezőváros története a XVI–XVII. században, SSz. 1989, 3. sz; uő: A lózsi parasztság a XVIII. században, SSz. 1966, 3. sz.).

A cél, amelyből „íródott e kis könyvecske”, a fentiek miatt csak részben valósulhatott meg. Ugyanis az tűnik ki, hogy a szerző főként Nagycenk történetét ismeri, kevésbé a társközségeket, különösen Nagylózsát.

Mikó Sándor

**373 Györffy György: A magyarság keleti elemei
Gondolat. Budapest, 1990, 326 lap**

Az Árpád-kori magyarság élettörténetét impozáns szintézisekben bemutató Györffy György kötetbe gyűjtötte össze azokat a szétszórtan közzétett, s ezért nehezen hozzáférhető tanulmányait, amelyeket 1939 óta jelentetett meg a Kárpát-medencében a magyarságba olvadt keleti népelemekről. Több tanulmányát e gyűjteményes kötet számára jelentékenyen módosította és tökéletesítette, elhagyva belőlük a meghaladottá vált nézeteket és értékesítve bennük mindazt, amit a tanulmány első ízben való publikálása óta a tárgyra vonatkozó új kutatási eredményként jórészt maga Györffy György halmozott fel.

„A Nagykuság és Karcag a középkorban” című, először 1974-ben közölt tanulmányának bevezetése voltaképpen a szerző mostani gyűjteményes kötetének vezérszólamául is szolgálhat: „A Nagykuság az eurázsiai steppeországot végso nyugati állomásán, a magyar Alföldön terül el. Ameddig csak az emberi emlékezet visszanyúl, lovas nomád népek nyomultak ezen az úton keletről nyugatra, s alig akadt közülük egy-kettő, amely el nem érte a Kárpát-medencét és meg nem telepedett benne. A legendába vesző kimméri nép után iráni nyelvű szkiták, szarmaták, alánok, majd török nyelvű hunok, avarok, türkök, onogurok, besenyők, úzok, kunok üzték egymást, hogy a legtávolabbról jött mongolok zárják le a sort” (A magyarság keleti elemei 305.).

A kötetbe foglalt tizenöt tanulmány zöme a székelyek eredetét, a besenyők beköltözését, a magyarországi kunok történetét és a jászoknak a Jászságba való betelepődését tárgyalja, de szót kap a kabar kérdés, a palóc etnikum kialakulása stb. is. Haladjunk sorjában, kiemelve a szerző általánosabb érdekű megállapításait és hangsúlyozva a Sopron vármegyei vonatkozásokat.

A székelyekről tudósító két legkorábbi hiteles adatból Györffy György azt szűrte le, hogy a székelység – a besenyőkhöz hasonlóan – a magyaroktól eltérő eredetű csatlakozott népelem volt, amely csatában előcsapatként harcolt a magyar sereg előtt abban a jellegzetes nomád harcmodorban (gyors előrelovaglás, majd színlelt megfutamodás, hirtelen visszafordulás és a közrevett üldözők megsemmisítése), amelyet a magyarság nagy tömege nem alkalmazott. A székelység és a besenyőség tiszta nomád életmódot folytató nép volt a magyarsággal szemben. Mai hazájába, Erdély délkeleti részébe a székelység nyugatról költözött be. Az Árpád-korban az ország legkülönbözőbb pontjain voltak székely telepek, de különösen gyakoriak voltak az országhatáron, a feltehető egykori gyeplínia mellett. A korai magyar birodalomban a székelységnek határvédő szerepe volt. Egy 1314-ben kelt oklevél szerint a Fertő mögötti *Baradanben* (ma: *Lajtapordány/Leithaprodersdorf*) lakói hajdan székelyek voltak: „Baradanbe ... quam olim Siculi inhabitabant et colebant” (UrkBurg. 3: 79). Ez a székely telep beilleszkedik a vidéken levő határőrző besenyő telepek sorába. Lásd különösen a Kismartontól (Eisenstadt) délnyugatra fekvő, ma *Pecsenyéd/Pötsching* nevű helység legkorábbi adatait: 1223: villa *Beseneu* (UrkBurg. 1: 91); 1265: ville *Besenev* (UrkBurg. 1: 316); stb. De ha figyelembe vesszük azt is, hogy a székelyek többször latin *sagittarius* ’íjász’, magyarul *lövő*, *lövér(d)* megjelöléssel szerepeltek, akkor „székely-gyanús”-nak kell tartanunk a következő Sopron vármegyei helységneveket is: *Felsőlövő* (ma: *Sérc/Schützen am Gebirge* Kismartontól keletre): 1317: possessionem *Fulseuluew* (UrkBurg. 3: 95); *Lövő* ’elenyészett helység a Fertőtől délre’: 1211/1252: *Lvev* de parrochia Suproniensi (UrkBurg. 1: 61); *Lövérek* ’Sopron városközpontjától délnyugatra levő kertes terület’: 1265: terre *Luer* (UrkBurg. 1: 317); 1277: *sagittariorum*

de villa *Luer* (UrkBurg. 2: 95).

374Jó okunk van tehát annak feltevésére, hogy a korai Árpád-korban Sopron és vidéke lakosai számára nem volt ritka látvány a székely vagy besenyő határőrző íjászok kisebb-nagyobb csoportja. Györffy György megfigyelései szerint a magyarországi *székely ~ lövő ~ sagittarius* (*Schützen ~ Sztrelec*) telepek általában beljebb helyezkedtek el, mint az *őr ~ speculator* vagy *explorator* (*Wart ~ Strázs*) faluk, s az utóbbiakat a gyepeülve lakatlan térsége választotta el az ország határától, amely Dévénytől Orsovaig általában a Kárpátok vízválasztó gerincén futott. Györffy megfigyeléseinek helyességét bizonyítja, hogy az *Őr*-féle települések a középkori Nyugat-Magyarországon (tehát a mai Burgenland területén) is kijebb helyezkedtek el, mint a *Lövő*-félék; vö.: *Alsó- és Felsőőr* (*Ober- és Unterwart* (FNESz.⁴ 1: 461); *Alsó- és Felsőstrázs* (ma: *Rábaőr/Drosen*: FNESz.⁴ 2: 389), *Őr* (ma: *Rábort/Rauchwart*: FNESz.⁴ 2: 390). – A *székely* népnevet Györffy György – elvetve a bármiféle magyar vagy török köznévből való származtatás ötletét – a Volga melléki bolgárok egyik, az etelközi magyarokkal észak felől szomszédos törzsének *’s.k.l* nevével egyezteteti. Az arab betűkkel feljegyzett bolgár törzsnév többféleképpen olvasható: *eszekel, eszkil, iszikil, iszkil* stb. Kínai források tanúbizonysága szerint az *iszkil* névnek 660 körül már *szikil* változata is volt. Ez a hangátvetéses névalak válhatott a székelyek nevévé (Harmatta: MTud. 1990, 259–60 is). Következésképpen maguk a székelyek sem lehetnek mások, mint a magyarsághoz még a honfoglalás előtt csatlakozott eszkil-bolgárok utódai. 893-ban alighanem elsőként a székelyeket érte a besenyő csapás, és elsőként ők nyomultak a Kárpát-medencébe. 950 táján már a magyarok nyelvét is beszélték, noha etnikai különállásukat sokáig megőrizték. Am a székelyek nem tekinthetők a magyarsághoz csatlakozott három kabar törzs egyikének. A kabarok három törzsét minden valószínűség szerint a *Berény, Őrs* és *Varsány*, illetőleg *Oszlár* nevű települések névadóiban kell keresnünk. Györffy szerint a kabarok egy részét a Bécsi-medencébe és Délkelet-Morvaországba telepíthették le, ahol a Thaya (Dyje) torkolata közelében levő Břeclavnak 1054-ben feljegyzett német *Laventenburg* (utóbb *Lundenburg*) neve alighanem Árpád fejedelem feltehetően legidősebb fiának, Levente hercegnek a nevét őrzi. Csakhogy *Lauentenburch* (1056: Hosák–Šrámek 1: 118) előtagjában más személynév is rejtőzhet, mégpedig a jól adatolt cseh *Lovata* személynév nazális *Loveta* előzménye. A középkori német névalak még a közelmúltban is élt a jiddisben *Lümpembork*-ként.

A besenyők, a középkori Magyarország egyik sajátos etnikai csoportjának maradványai 1500 táján javarészt a magyarságban enyésztek el. Népi különállásukat, úgy látszik, a bánsági Nagyszentmiklóstól nyugat-délnyugatra fekvő óbesenyőn őrizték meg, amelyet 1502 óta igazolhatóan *Bottalütőbesenyő*-nek neveztek bizonyára azért, mert az ott élő besenyők régi módon, azaz jóformán csak bunkóval, buzogánnyal, bottal harcoltak. E nemesi besenyő csoport kiváltságait 1495-ben újították meg utoljára. Alighanem láttukon jellemezte Bonfini 1495-ben befejezett „*Rerum Ungaricarum Decades*” című művében a besenyőket azzal, hogy mindegyikük zászlót hord magával, nyírják szakállukat, hosszúra növesztik bajuszukat, lósörényes süvegük van, a perzsák módjára bő selyemköpenyt viselnek, s odavannak a gyors lovakért. A IX. században a besenyők nyolc, lószínnévvel) megkülönböztetett törzse még a Kaszpi-tenger fölötti térségen lakott. 893-ban az Aral-tó felett lakó úz (más néven oguz vagy tork) törzsek rátámadtak a besenyőkre, és kiűzték őket a Kaszpi-tenger és Baskíria közötti hazájukból. A besenyők átkeltek a Volgán és a Donon, s a magyarokra rontottak, elfoglalva lakóterületüket feltehetőleg a Dnyeperig (Első besenyő támadás). A nyolc besenyő törzs ugyanott szállt meg, ahol 838 és 893 között a hét magyar és a három kabar törzs lakott, azzal a különbséggel, hogy a besenyők nem tudták adóztatni a felettük lakó keleti szláv törzseket, miként a magyarok tették, mert a szláv adóztató központokat, Kijevvel az élén, a normann rúszok foglalták el. (A normann rúszok neve él tovább a *ruszskij, ruszin, orosz* stb. népnévben). 895 nyarán következett be a második besenyő támadás. Amikor Árpád átvonult seregével a Vereckei-hágón, besenyők

keltek át a Dnyeperen. A magyar haderő távollétében az otthon maradtak nem is gondolhattak ellenállásra, csak menekülésre. De az 375idők során a besenyők ereje is fokozatosan gyengült attól függően, hogy mind jobban megszilárdult a kijevi orosz állam. A besenyő törzsszövetség bomlani kezdett. A steppeországu ton újonnan nyugat felé húzóód úzok már 1055-ben elérték a Dnyeper vonalát, ellenük pedig az oroszok a Volgán túlról előnyomuló kipcak-kunokat hívták segítségül. Az úzok zöme 1064-ben átmenekült az Al-Dunán, az egykori Besenyőország nagy részét pedig a kunok vették birtokukba. A besenyők nagy része határörként települt le a környező országokba: Oroszországba, Bulgária területére és Magyarországra. Már Taksony vezér idejében (955–970) egy besenyő fejedelem, Tonuzoba fiával, Urkunddal és népes kíséretével Magyarországra költözött. Tonuzoba maga nem volt hajlandó megkeresztelkedni, de fia, Urkund keresztény lett; tőle származik a Tomaj-nemzetség. Taksony idejében a nyugati magyar határ a Bécsi-erdőnél is nyugatabbra húzóódott, és határvédő népek Alsó-Ausztria és Morvaország területén lakhattak. A tatárjárás után megszűnt a kunok steppei uralma, az évszázadokon át rettegett, harcias besenyőség felének-harmadának csoportjai pedig végleg szétszóródtak Magyarországon úgy, hogy a királyi hatalom az ország minden megyéjébe telepített belőlük, többnyire őrzéssel kapcsolatos udvari szolgálatra, ugyanakkor a szétszórt, de zömükben a nádor alá rendelt fegyverforgató besenyőknek szabadságot biztosított, ami népiségük megőrzését is elősegítette. Ispánságuk központja, gyűléshelye a Fejér és Tolna megyei Sárvidéken volt. – A besenyők nyelvéről meglehetősen gyér ismereteink vannak. Teljes bizonyossággal besenyő nyelvű szövegeink eddig nem kerültek elő. Ám az egykorú írók megjegyzéseiből, egy glosszaértékű nyelvmaradványból, a megfajtott besenyő törzsnevekből, méltóságnevekből, színelnevezésekből, személynevekből és helynevekből megtudható, hogy a besenyők – a kunokhoz hasonlóan – kipcak típusú török nyelven beszéltek. (A ma is élő kipcak nyelvek közül nevezetesebb a krími és kazanyi batár, a baskír, a kazah vagy kazak és a kirgiz). A helynevek fejezetében Györffy György újszerű magyarázatot ajánl az Azovi-tengernek 1144–1170 között feljegyzett *Karmpaluk* nevére. Nézete szerint a név második eleme a Kásgari fenntartotta *baliq ~ balq* 'agyag, sár' főnévvel azonosítható. (A Heves megye egykor besenyő lakta vidékén található *Balogh-fertő-féle* helynevek is talán ide kapcsolhatók). *Karmpaluk* első elemét illetően Györffy György nem tartja lehetetlennek, hogy Krím félsziget török *Kyrym* neve rejlik mögötte, amely a XIII. században Krím fő kereskedelmi központjának, Krími-hegység északkéleti lejtővidékén települt Szolhatnak (ma: Sztarij Krím) a neve is volt, s amelynek etimónja talán nem is a török *qaram ~ qarym* 'gödör, árok, sír' főnévben keresendő (amint ez ma már szinte általánosan elfogadott), hanem a szkítákat megelőző ókori nomád *kimmer* nép nevében. A Krím vidékét egy időben a kimmerek hazájának tudták: vö. latin Bosphorus *Cimmerius* 'Kercsi-szoros' (tkp. 'Kimmer-Bosporusz', l. FNEsz.⁴ 1: 245). Az ókori *kimmer* népnévtől azonban még hosszú az út a középkori *Kyrym* helynévig, miközben hangátvétellel, iráni és török közvetítéssel is kell számolni, hogy besenyő nyelvi elem legyen belőle. Túl sok a feltevés. (Egyébként arra, hogy Krím a kimmerekről kaphatta nevét, már Zsoldos Benő sárospataki tanár, az Ókori Lexikon egyik szócikkírója is gondolt, bizonyára német szakmunkáktól indítva: ÓkoriLex. 1: 417). – Györffy György a Fertő-vidékről (Moson és Sopron vármegye), a Rába-vidékről (Győr, Kelet-Sopron, Nyugat-Veszprém, Vas vármegye), a Balaton-vidékről (Somogy, Zala, Kelet-Veszprém vármegye), a Sárvidékről (Fejér és Tolna vármegye), a Duna–Dráva–Száva vidékről (Baranya, Bács-Bodrog, Valkó, Szerém vármegye), Buda-vidékről (Pest-Pilis és Esztergom vármegye), a Nyugati-Felvidékről (Pozsony, Nyitra, Trencsén, Bars, Hont, Liptó, Árva vármegye), a Tisza-vidékről és a Keleti-Felvidékről (Csongrád, Szolnok, Heves, Nógrád, Gömör, Borsod, Szabolcs, Szatmár vármegye), a Körös-vidékről (Békés, Bihar, Szilág, Zaránd vármegye), a Maros-vidékről (Csanád, Arad, Temes, Krassó-Szörény vármegye) és Erdélyből összesen 159, besenyőket említő oklevélkivonatot és 190, besenyőkre utaló helynevet gyűjtött össze. A Fertő-vidékről az oklevélkivonatok száma 13, a besenyőkre utaló helyneveké 8, a Rába-vidékről pedig 9, illetőleg 10. Ezek az

adatok nem támogatják azt a sokáig közkeletű vélekedést, hogy Nyugat-Magyarország, nevezetesen Moson, Sopron és Vas vármegye besenyők által különösen ³⁷⁶sűrűn lakott vidék lett volna. A legnagyobb besenyő településlánc – mint már említettem – a Fejér és Tolna megyei Sárvíz bal partján húzódott, Abától le Kajdacsig. A besenyők valószínűleg a népeket összekavaró tatárjárás évszázadáig őrizték meg török nyelvüket. Zömmel a XIII. század folyamán hagyták el a török személynéveket, és tértek át általánosan a keresztény nevek használatára. – A besenyő személynévek sorában Györffy György szerepelteti a Bodrog megyei Aranyánról ismert *Uturbur*-t (1340: *Uthurbur*: Györffy 1: 706). Az *Uturbur* személynév és az aranyáni *Koturman* határrésznév (1347) törökös hangzása már Karácsonyi Jánosnak (MNemz. 1: 375) feltűnt, s maga Györffy (1: 707) is lehetségesnek vélte, hogy itt laktak azok a besenyők, akikről Aranyánt *Besenyő*-nek is nevezték. Ennek ellenre a török-, sőt besenyő-gyanús *Kotorman* (1255: HazaiOkm. 7: 49; vö. R. Nagy: NyK. 46: 137; Hasan Eren: MNy. 40: 366; FNESz.⁴ 1: 785) személynévet Györffy nem iktatta be a besenyő személynévek közé. S minden bizonnyal helyesen járt el. Nem szabad ugyanis elmellőznünk a szerbhórvát *Kotroman* (1163/1397: *Cotroman*: Sztp. KritJ. 1: 34) személynévet sem mint a magyar *Kotorman* lehetséges, mi több: valószínű etimonját. A *Kotroman* nevet viselte Stepan Kotroman, az első boszniai bán (ur. 1272–1298), a később másfél századon át Bosznia felett uralkodó *Kotromanić*-dinasztia megalapítója is, akit sokáig német származásának gyanítottak, de bizonyára tévesen, csupán nevének „németes” csengésű *-man* végződésétől félrevezetve. Újabban a *Kotorman*-ban az ószláv *kotera* ~ *kotora* 'harc, vita' (EtSISJaz. 11: 200) tövet keresik, és 'in pugna (vagy: ad pugnam) incitamentum habens'-féle jelentést tulajdonítanak neki (Maretić: Rad JAZU. 81. sz. 120).

Az a nép, amelyet mi *kun* néven ismerünk, a IX. században tűnt fel a nyugat-szibériai steppéken *kipcsak* néven. A XI. század közepén átkeltek a Volgán, és az úzokat nyugat felé szorították. A XI. század végére elérték az Al-Duna vonalát. A Volgától az Al-Dunáig széjjelterült törzsszövetségüknek a mongolok előnyomulása vetett véget. Zömük Havasalföld és Moldva vidékére szorult össze, s egy részük 1227-ben felvette a keresztény hitet. A mongolok 1239-i újabb támadását követően Magyarországra menekültek, de királyuk, Küten megölése miatt az országot rövidesen elhagyták. A tatárjárás lezajlása után IV. Béla visszahívta őket és az Alföld lakatlanul maradt vidékére telepítette őket, s itt néhány évszázad leforgása alatt megmagyarosodtak. A Magyarországon megtelepedett kunok a társadalmi fejlődésnek körülbelül azon a fokán állottak, mint a honfoglaló magyarok jelentékeny része. Fő foglalkozásuk a nomád állattenyésztés volt. A kunoknak juttatott földek legnagyobb része, a Duna–Tisza közti homok nem is igen volt alkalmas földművelésre. Mohács után a Kecskemét és Halas környéki kun szállások hamarosan elnéptelenedtek, a tiszántúli kun szállások viszont még egy évszázadig virágoztak. Az 1558-i és 1572-i összeírásokból kitűnik, hogy a tiszántúli kun terület ekkor sokkal több helyséből állott, sokkal népesebb volt, mint a nagyobb kiterjedésű Duna–Tisza közti kun terület. Ezért kaphatta az előbbi a *Nagykunság*, az utóbbi pedig a *Kiskunság* nevet. – A kun nép legjelentősebb nyelvi és művelődéstörténeti emléke a Codex Cumanicus néven ismert kódex, amely egy latin–perzsa–kun szókönyvet, kun nyelvre fordított egyházi szövegeket, latin–kun szójegyzéket, kun–német szójegyzéket stb. foglal magában. A szókönyv legvalószínűbben a Krím félszigeti Szolhat (ma: Sztarii Krim) városban keletkezett 1294–95-ben, a krími olasz telepesek általános helyi használatára. A ma ismeretes példány az 1330-as évekből származik. A latinról kunra fordított egyházi szövegeket a XIV. század negyvenes éveiben német franciskánus szerzetesek írták valamelyik dél-oroszországi térítő kolostorban. A század közepe táján német szerzetesek egyesítették a két könyvet. Velencébe – ahol ma is őrzik – 1350 és 1450 között jutott el. A Codex Cumanicus kun szóanyaga részletesen megismerteti velünk a kunok állattenyésztését, és – fogalmi csoportokba osztva – néprajzileírás-szerűen eleveníti meg a nomád kunok életét. Györffy György a következő fogalmi csoportokat állította fel: állattenyésztés állatában; lótényésztés, lovaglás; juhtenyésztés; szarvasmarhatenyésztés; tevetartás: kisállattartás; gabonatermesztés; kertinövény-termesztés; halászat;

vadászat; gyűjtögetés; bőrmegmunkálás; fémművesség; fafaragás; fonás, szövés, posztó- és nemezgyártás, kötélverés, 377varrás; textilfestés; fegyverzet és harcmodor; kereskedelmi fogalmak és foglalkozások; áruszállítás; táplálkozás; ruházat; hajviselet; településmód, szállások, sátrak, lakószekerek; rokonsági viszonyok; tulajdonlás; fogoly- és rabszolgaréteg; nagycsalád, nemzetség, törzs; méltóságnevek; uralmi berendezés; bíraskodás; írás, olvasás; külfölddel való érintkezés; hitvilág, őstisztelet; temetkezés; pihenés, felüdülés. – A szétszóródott kun néprészek az idők során beolvadtak más török népekbe. Csupán azok maradtak meg belőlük, akik számos viszontagság után a magyar Alföldön megtelepedtek, és ha nyelvükben nem is de tudtukban megőrizték a kunságtól való leszármazásukat.

Az iráni nyelvű jászok sorsa hasonló a kunokéhoz, mert mindkét népet a mongol támadás mozdította ki lakóhelyéről, a Kaukázus és a Fekete-tenger fölött elterülő pusztákról, mindkettő eljutott Moldvába (1412: *Jaswasarhel* 'Jasi': FNEsz.⁴ 1: 619) és Havasalföldre, majd Magyarországra, itt a XV. századtól igazolhatóan azonos szervezeti keretben jelentek meg, amely etnikumukat is megőrizte, de végül is mindkét nép beolvadt a magyarságba. A jászok a kunokkal együtt, de tőlük függetlenül költöztek és költöztek Magyarországra. Kerülhettek be kisebb számban a kunok beköltözésekor (1239, 1243), idetelepülhetett egy részük Moldva és Havasalföld területéről 1283 körül, s költözhetek ide ezt követően az Al-Duna bulgáriai oldaláról is. Oklevélben először 1318-ban tűnik fel a *jász* népnév (natione *Jazonice*). Rövidesen rá biztos adatok igazolják tömeges megtelepedésüket. Az első hely szerint megjelölt jász telepek Esztergom és Pilis vármegye határvidékén, Csaba és Keszthely körül, Jászfalunál találhatók. Mikor történt a jászok áttelepítése a mai Jászságba, azaz Heves megye Zagyva parti részére, erre nézve csupán egyetlen közvetett adattal rendelkezünk. 1350-ben Becsei Töttös pilisi ispán és ajtónállómester mint a „jászok bírása” (*iudex Philisteorum*), át akarván venni a Heves megyei Iva és Hacak birtokot, amely utóbb Jászberény határába olvadt, átvette e földeket telepítésre a sági apátságtól. A Jászságba való telepítés előtt a jászok – Pilis tágabb környékén kívül – Temes és az Al-Duna vidékén élhettek nagyobb számban. Erre látszik mutatni az a körülmény is, hogy az 1323-ban kiváltságolt jászok egyikének sajátos *Mokzun* (ÓMoly. 142) neve az Alibunár és Deliblat környéki *Makszond* (1370: *Moxond*: Doc Val. 227) helység és kerület nevében ismétlődik meg magyar -d képzővel megtoldva. A *Mokzun* személynév talán az indoeurópai *mozgho* 'velő, agy' főnév oszét *magz* 'ua.' folytatásának származékát rejt magában (Vö. Gombocz: ÖM. 1: 82). – A Pilis környékén lakó jászok nyelvéből a XV. században szójegyzék készült. Ezt a becses jász nyelvemléket 1958-ban Németh Gyula adta ki (I. OK. 12: 213–59 + 2 hasonmás). Györffy Györgynek kifogásai támadtak Németh Gyula számos olvasatát illetően. Ezért saját olvasatában most újra kiadta a szójegyzéket. A vitás kérdéseket iranistáknak kell megvizsgálniuk.

A szláv eredetű *palóc* etnikai elnevezés a szláv nyelvekből származik (vö. ócseh *plavci* 'kunok', orosz *polovcy* 'ua.'), de mindeddig nem volt tisztázva az, hogyan vonódhatott át egy magyar néprajzi csoportra a kunok szláv neve. Györffy György újszerűen kísérli meg a rejtély megfejtését. Abból a feltevésből indul ki, hogy a XII. században a ma Palócföldnek hívott területen lakhatott egy legalábbis több faluból álló, keleties megjelenésű etnikum: kazár, székely, káliz, alán, besenyő, úz vagy kun. Ezt az etnikumot mondhatták beköltözött szlávok *palóc*-nak, hiszen keleties külső megjelenésében (és talán nyelvében is) elütött a magyaroktól és hasonló volt a kunokhoz. Analóg folyamat ment végbe a Morva folyó és a Kis-Kárpátok közötti sasvári székely ispánság területén. Az ott épült Detrekővárat (FNEsz.⁴ 1: 368) a csehek, szlovákok *Plavecký Zámek*-nak, 'Kunvár'-nak, 'Palócvár'-nak mondják, és azt a négy községet, amelyet magyarul a *Detrekő*- előtaggal különböztetnek meg, ők a *Plavecký 'Kun*-, *Palóc*-' jelzővel jelölik: *Detrekőcsütörtök* ~ *Plavecký štvrtok*, *Detrekőszentmiklós* ~ *Plavecký Mikuláš*, *Detrekőszentpéter* ~ *Plavecký Peter*, *Detrekővár* ~ *Plavecký Podhradie* (i.h.). Mivel a Morva völgyét, kivált pedig Morvaországot a kunok a XIII. század második felében csapataikkal gyakran felkeresték, Morvaországból a sasvári székely

ispánság területére beköltözött szlávok [378](#)nevezhették el a hasonló, keleties megjelenésű székelyeket *plavec*, azaz 'kun', 'palóc' néven.

Az ízléses kiállítású, rendkívül gazdag tartalmú tanulmánykötet nemcsak a tudományok művelőinek szól, hanem haszonnal forgatható az érdeklődő nagyközönség által is. Csupán egyet hiányolok, mégpedig a kötet végéről: egy afféle kimerítő tárgy- és névmutatót, mint amilyen az illusztris szerző „István király és műve” című hatalmas monográfiáját könnyen kezelhető kézikönyvvé teszi. Ugyanakkor viszont örömmel hozom szóba a tanulmánykötetet remekül kiegészítő térképvázlatokat: a belső előzéklapon a „Székelyek, lövők a régi Magyarországon” címűt, a 199. lapon „A besenyő törzsek elhelyezkedése” címűt, a 300–301. lapon „A kunok és jászok magyarországi elterjedése” címűt (bizonyos fókig pótolja a jászság és kunság földrajzi elhelyezkedése térképi ábrázolásának hiányát „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” III. kötetében), valamint a külső előzéklapon a „Besenyők Magyarországon” címűt.

Kiss Lajos

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Ormos Mária: Civitas Fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921. Győr, Gordiusz Kiadó 1990, 220 lap.

**Ormos Mária: Civitas Fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921.
Győr, Gordiusz Kiadó 1990, 220 lap.**

Ormos Mária akadémikus, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem rektora az első világháború utáni időszaknak elsősorban diplomáciatörténeti szakértője. Jelen munkája a „Padovától Trianonig” c. könyvének a folytatása, ebből a témából tartotta akadémiai székfoglalóját is és ezt egészíti ki a „Soha amíg élek” (Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben) c. könyve, nem is szólva folyóiratokban megjelent tanulmányairól. A korabeli magyar–osztrák határpörrel Soós Katalin ugyancsak diplomáciatörténeti vonalon foglalkozott.

Ormos Mária azon megállapítását, hogy kb. két évtizede hiába kísérletezett azzal, hogy közlétegyen egy dolgozatot a soproni népszavazásról, kiegészíthetem azzal, hogy ugyanabban az időben a „Valóság” nekem is visszadobta idevágó tanulmányomat, de a Soproni Szemlének a gondolat és a tudományos kutatás szabadságának elvét megőrző főszerkesztője közölte. (A müncheni Südostforschungen pedig ennek a kibővített változatát). Ormos Mária könyvének, amely a népszavazás hetvenedik évfordulója előtt jelent meg, az az előnye, hogy az olasz külügyi és a francia diplomáciai, valamint katonai levéltárban kutathatott és eddig ismeretlen adatokat tárt fel. Ezek részben új megvilágításba helyezik az akkori eseményeket. A részletes irodalomjegyzék bizonyítja, hogy a fontosabb irodalmat nemcsak ismeri, de figyelembe is vette.

A győri kiadónak a hibája: nem említette meg, hogy a kötet képanyagát Horváth Zoltán, a soproni levéltár igazgatója válogatta és bocsátotta a kötet rendelkezésére. Bővebb illusztráció nem ártott volna, pl. Sigray és Ostenburg képét jó lett [379](#) volna beiktatni. (Utóbbi nem volt gróf, mint a szerző véli, hanem gratteni nemes Ostenburg-Moravek.)

A kötet maga két elválasztható részből áll. Az első addig terjed, amíg Sopron az események középpontjába nem került. Az első részben leírja, hogyan került a Burgenland átcsatolásáról szóló döntés a saint-germaini, majd a trianoni békeszerződésbe; majd ismerteti a magyar–osztrák tárgyalásokat a trianoni békeszerződés aláírása után, beleértve Bánffy Miklós külügyminiszter kompromisszum-javaslatát. Egy elírást a második

kiadásban ki kell javítani: a trianoni békeszerződést a magyar kormány képviselőjében Drasche-Lázár Alfréd mellett nem Bernolák Nándor, hanem Benárd Ágoston írta alá! Én azt javasolnám, hogy a szerző a második kiadásban futólag térjen ki nemcsak a karintiai népszavazás, hanem a Németország peremterületein tartott népszavazások lefolyására is. Horváth Jenőnek a trianoni békeszerződésről szóló könyvéből tudjuk, hogy amikor Apponyi Albert a béketárgyalások alkalmával népszavazást kért az elcsatolandó területeken, erre az érdekelt (későbbi kisantant) államok közös jegyzékben válaszoltak, amelyet a békekonferencia elnöksége még betekintésre sem adott át a magyar békedelegációnak. Tény az, hogy ennek a következménye volt az ismert Millerand-féle kísérőlevél, amely Apponyinak a népszavazási kérelmét elutasította. (Francia praxis: Dreyfust is olyan irat alapján ítélték el, amelyet sem neki, sem az ügyvédjének nem volt szabad látni. Erről Párizsban megfélemezett Clemenceau és Millerand is.) Ausztriának is az általa kért népszavazás nélkül adták oda Dunántúl németlakta peremét, túltéve magukat a ne plus ultra petitum elvén (ezt szégyenletes módon az amerikai delegáció is támogatta). A népszavazást ellenőrző kisantant-jegyzék ma már nem titkos, miért nem teszik közzé? Az a kisantantnak is érdeke volt, hogy Ausztria fogadja el Burgenlandot népszavazás nélkül, mert ez precedensnek számított volna.

Lehangoló a kép, amelyet Ormos Mária a nagyhatalmak diplomáciájáról fest. Torretta külügyminiszter is sokáig Sforza nyomdokain haladt, amíg rá nem eszmélt, hogy magyarellenes magatartásával az Adria-tengeri rivális szekerét tolja. Eleinte még a Baranya-bácskai kérdésben sem volt hajlandó Magyarország mellé állni.

Amikor azonban Sopron, illetve Dunántúl nyugati pereme kerül az események középpontjába – ez a könyv második része – az olasz diplomáciát is foglalkoztatni kezdi a korridor veszélye. Nem érdeke, hogy a vitás területre csehszlovák csapatok nyomuljanak be, főleg nem az osztrák kormány esetleges hívására, mert aztán kérdés, mikor fognak onnan távozni. Kirobban a nyugat-magyarországi felkelés. Az erről szóló fejezetet néhány ponton helyesbítenni kellene, ami inkább lektori feladat volna. Így téves a Héjjas-testvérekre vonatkozó közlés. Iván tényleg a különítmény vezetője volt, Jenő öccse azonban csak középiskolás, felkelő-közlegény, aki évek múltán Kecskeméten kiadta a szabadcsapatok harcainak a krónikáját. (Héjjas Aurél és Endre viszont tartalékos tisztek voltak)

Viszont jól sikerültek a további fejezetek. Igen fontos a közlés, hogy Schober kancellár ragaszkodott a népszavazáshoz, noha tudta, hogy az Magyarország javára dől majd el. Csak azért kötötte magát a soproni népszavazáshoz, hogy igazolni tudja Ausztria lemondását az Ausztriának ítélt terület egy részéről. (Az osztrák kormánynak voltak bizalmi emberei a soproni rendőrkapitányságon, akik a lakosság hangulatáról informáltak.)

380A szerző által felhasznált olasz és francia akták Prónayval szemben Bethlen István és Bánffy Miklós magatartásának a helyességét bizonyítják, akik elmentek Velencébe tárgyalni. A felkelés nélkül nem került volna erre sor, ennek az érdeme, hogy a magyarok népszavazás révén megmentették Sopront és környékét, valamint a határkiigazítások folyamán tíz további községet. Amikor Schober Velencében tárgyalt, Torretta hivatkozhatott rá, s ha Schober Sopron feláldozásának tudatában jött tárgyalni, ő arra hivatkozhat, hogy az olaszoknak is le kellett mondaniuk Fiuméről és Dalmáciáról.

Itt megemlíthjük, hogy a velencei tárgyalások jegyzőkönyvét már közölte Eduard Hohenbichler „Republik im Schatten der Monarchia” (Wien, 1971) c. könyvében.

Aránylag kevés újat mond a soproni népszavazás előkészületeivel és magával a népszavazással foglalkozó fejezet. Érdeemes volna átkutatni a soproni levéltárban a korabeli soproni magyar királyi

rendőrfőkapitányság iratanyagát, amelyből ki lehetne deríteni a Hans Steinacher-ügy hátterét. A szerző éppen hogy megemlíti, azért hozzáteszem: Steinacher, mint az Ödenburger Heimatdienst tagja, 1920-ban a Kärntner Heimatdienstben dolgozott és Sopronban is élénk agitációs tevékenységet fejtett ki Ausztria mellett. Néhai dr. Házi Jenő nekem tett közlése szerint sem a magyarok, sem az osztrákok nem respektálták a propagandatilalmat, az egyes Buschenschankokban az ingyen bort az Ödenburger Heimatdienst kontójára ingyen mérték. Tehát az egyik félnek sincs mit a másiknak a szemére vetnie. Viszont nagy megrökönyödéssel olvastam, hogy „az elszánt csehszlovákbárát Weygand (francia) tábornok ... azt ajánlotta, hogy a népszavazás tisztaságát megóvandó, küldjenek az övezetbe 3 csehszlovák hadosztályt. Mivel ez a terület (értsd: Burgenland) elfoglalására is sok lett volna, a tábornokok előbb elaléltek (helyesebben: megrökönyödtek), majd a francia kollegára, Hamelinre bízta, hogy az ötletet Párizsban elhárítsa”.

Szeretném látni az eredeti okmány francia szövegét, vajon tényleg hadosztályról (division) van-e szó, vagy pedig osztályról. Egy lovasosztály 1921-ben 2–3 századot, egy tüzérosztály pedig 2–3 üteget jelentett, gyalogsági viszonylatban zászlóaljjal (esetleg félzászlóaljjal) egyenrangú. Egy csehszlovák hadosztály az akkori sematizmusuk szerint négy gyalog- és két tüzérezred volt. Valószínűbbnek tartom, hogy 6–12 csehszlovák század kiküldéséről lett volna szó, nem pedig egy egész hadtestről, amely az egész Dunántúl megszállására is elegendő lett volna. Amikor Hamelin tábornok ez ellen Párizsban fellépett, ahhoz nem is kellett túlzottan magyarbarátnak lennie: angol és olasz kollégájával egyetértésben jelentett Párizsba és józan politikai megfontolásból sem volt rá oka, hogy különvéleményt nyilvánítson. Weygand és klikkjének bosszúja finom volt: sem Hamelin, sem más, magyarbarátság gyanújába került tisztje nem került vissza diplomáciai kiküldetésben Magyarországra. (Hasonló okból kellett visszatérnie Hennocque tábornoknak is Ruszka Krajnából Franciaországba.)

Ha a könyvből hiányzik a népszavazás eredményének a részletezése, talán az az oka, hogy ezek a korábbi kiadványokban megtalálhatók, ezért a szerző ez alkalommal eltekintett tőle. Második kiadás esetén javasolnám közzétenni az egyes községek 1920. évi anyanyelvi és vallási megoszlásának közlésével együtt.

Fogarassy László

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Patay Pál: Corpus campanorum antiquarum Hungariae. Magyarország régi harangjai és harangöntői 1711 előtt. Budapest, 1990, 144 lap + 88 kép

381 Patay Pál: Corpus campanorum antiquarum Hungariae. Magyarország régi harangjai és harangöntői 1711 előtt. Budapest, 1990, 144 lap + 88 kép

Magyarország régi harangjairól, néhány adatismertető tanulmánytól eltekintve, nagyobb, átfogó jellegű monográfia nem jelent meg. Annál feltűnőbb ez, mert a múlt század derekán Rómer Flóris, a magyar régészet megalapítója és fáradhatatlan munkása vidéki utazásai során – főként a Bakonyban és Zala megyében – nagyobb anyaggyűjtésbe kezdett. A századforduló körül még Kassáról és környékéről Myskovszky Victor, Mihalik József, a Szepességről Pajdussák Mihály jelentetett meg számottevő anyagot, de aztán az utóbbi két évtizedig senki sem foglalkozott e kérdéssel. A szerző sorozatos közleményei már sejtették, hogy készülöben van hazai harangjaink corpora: ennek összeállítására szükség volt, mert csak

ennek birtokában képes hathatós segítséget nyújtani a magyar műemlékvédelem hivatalos szerve a még meglévő harangok megmentéséhez. Vidéki parókiák e lista birtokában óvhatják meg régi harangjaikat az újraöntéstől. Más kérdés természetesen, hogy legalább száz évvel előbb kellett volna elvégezni ezt a munkát, mert így csak a mai Magyarország területére terjedhetett ki az anyaggyűjtés.

A katalógusból kiderül, hogy működő középkori harang alig néhány van csak az országban, de a XVI–XVII. századiak száma sem túlságosan sok. Történelmünk ismeretében ez természetesnek tűnik, hiszen a terület legnagyobb része másfél századig török uralom alatt állott. A pusztulás mértékéről valamelyest fogalmat alkothatunk, ha a történelmi Magyarország olyan területével vetjük össze a harangállományt, amely nem volt török kézen. A Szepesség megyéni földjén több harang maradt meg (79 db), mint amennyi a mai 19 megyénkből összesen (69 db).

A jegyzékbe minden fellelhető, 1711 előtt öntött harangot felvett a szerző, de – helyesen – a listára került olyan évszám nélküli harang is, melynek mestere már ez idő előtt is dolgozott. A 153 regisztrált harang őrzési helyét, alakját, méretét, súlyát, díszítését, feliratát és esetleges korábbi szakirodalmát is megadja. A harangokat időrendben sorolja fel, a szöveg végén helynévtárat is közöl, hogy az azonosítást megkönnyítse. A feliratokat, tekintet nélkül a betű típusára, nagy betűkkel, betűhíven írja le, a rövidítések feloldását és az idegen szövegek fordítását a jegyzetek tartalmazzák. A minden egyes harangról készült fényképek, és a feliratok hű rajzolata teszi teljessé a kötetet.

Győr-Moson-Sopron megye számos községében van még régi harang (Ásvány, Bogyoszló, Dunaszeg, Felpéc, Fertőd, Fertőszéplak, Gyóró, Harka, Kapuvár, Kópháza, Lövő, Mérges, Nemeskér, Püski, Répceszemere, Sopronkövesd), sőt magában Sopronban is többről van irodalmi említés. Az 1498-ban öntött s a Szent Mihály-templomba került harangnak még német nyelvű feliratát is feljegyezték: IN DEN ERN GOTTES UND UNSER LIEBEN FRAWEN UND DES HEILIGEN ENGEL SAND MICHEL IST DIE GLOKEN GOSSEN. A Szent János-templom tornyában is volt egy [382](#)1529-es évszámú harang. Az ugyancsak ott függő két másik (1639), melyet a város a protestánsoknak vett, az 1679-es tűzvészben pusztult el. Talán akkor semmisült meg a Szentlélek-templom két harangja (1666–1673) is. Sajnálatos, hogy ma Sopronban egyetlen 1711 előtti sincs. A megmaradt anyag alapján úgy tűnik, hogy elsősorban német mesterek dolgoztak a középkorban Magyarországon, de volt köztük néhány magyar is. Az utóbbiak főleg Erdély területén működtek. A Dunántúl töröktől meg nem szállt részén rendszerint Bécsben vagy Pozsonyban szerezték be a harangokat. Megyénk megmaradt harangjai is ezt bizonyítják. Anyagi tekintetben a város legelső polgárainak sorában találjuk a harangöntőket. Legtöbbjük egyben a város ágyúöntője is volt.

Kőhegyi Mihály

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Szalayné Pókay Marietta: A hőveji csipkekészítés szakszóincse. Budapest, 1990, 33 lap (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 45. sz. Szerkeszti: Hajdú Mihály)

Szalayné Pókey Marietta: A höveji csipkekészítés szakszókincse.
Budapest, 1990, 33 lap (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 45. sz. Szerkeszti:
Hajdú Mihály)

Hövej, ez a félezer lakost sem számláló, Kapuvár melletti kis rábaközi falu hímzéséről nevezetes. Olyannyira, hogy híre ment külföldre is: az angol királynő koronázására készülő párnát itt készítették egyebek mellett. A Magyar Néprajzi Lexikon külön szócikket szentelt a höveji hímzésnek (Bp., 1979. II, 595). Kósa László és Filep Antal is megemlíti a Rábaközről szólván (A magyar nép táji-történeti tagolódása. Bp., 1975. 162). Idézzük a lexikonból a következőket: „a Nagyszombat vidéki hímzescsoport egyik ága, fehér batiszkendő díszítése fehér varrással. A höveji szegény asszonyok a századfordulótól háziiparszerűen készítették a környék, elsősorban Kapuvár számára. Igen gondosan kivitelezett aprólékos munka, ritkás alapon könnyű pamutszállal varrva ... Mintakincse rozettákból, leveles ágakból áll, melyeket néha csokorrá fognak össze. A tömött, vékony laposöltéses elemek és finom pókolások váltakozása teszi változatossá a munkát”.

A höveji hímzés szakszavait gyűjtötte össze s jelentette meg Szalayné Pókey Marietta. A kis kötetben egészen vázaltszerű falutörténetet is olvashatunk. A szerző a höveji hímzés eredetéről, alapanyagairól, munkaeszközeiről és technikájáról: a munkadarab előkészítéséről, a kifércelelésről, a kivarrásról, a pókozásról, továbbá a motívumokról, a hímzés alkalmazásáról, felhasználásáról, értékesítéséről s külön a höveji csipkekészítés jelenéről ír. Aki Hövejen jár, az a kultúrház két termében, az ún. csipkeházban megtekintheti a legjobb csipkékből összeállított gyűjteményt s persze rendelhet is magának, ha valóban értékes, eredeti hímzésre vágyik. A höveji csipkekészítés szakszókincsét a szerző elsősorban Pócza Margittól (1909), a népművészet mesterétől gyűjtötte, aki annak idején édesanyjától tanulta a mesterséget (ő szintén híres hímző és tervező volt). A szójegyzék hitelességét növeli, hogy a szócikkeket az adatközlő testvére lektorálta. A szótári rész 15 oldalas. Betűrendben olvashatók a szócikkek: a köznyelvi címszót követi a helyi (nyelvjárási) ejtésű, tehát höveji szó, majd bizonyos, a szóhoz járuló jelek és ragok, a szófaji minősítés, a jelentés magyarázata és a példamondatok. Az adatokban viszonylag gyakoriak a sajtóhibák (ezért hangtani szempontból fokozott óvatosság szükséges), ezek azonban nem befolyásolják a szójegyzék lexikológiai használhatóságát. Valódi tájszót alig találunk: ilyen a *kalinkós*, amely a Rábaközben ismert lakodalmi fonott kalács rábaközi elnevezésének, a *kalinkó*-nak a származéka.

Jó lenne, ha a szűkebb pátriánkat jellemző néprajzi és nyelvi hagyományok, kismesterségek, helytörténeti emlékek hozzáértő gyűjtőkre és leírókra találnának. Ezért üdvözlünk örömmel a rábaközi pereckészítést és szókincsét megörökítő kis kötetet (SSz. 1990, 58), s tesszük ezt most a höveji hímzést bemutató leírással is.

Kiss Jenő

Dávidházy István írja: Hárs József a SSz. 1990/2. számában cikkének 78. lábjegyzetében egy közlésemet idézi: „Édesapja visszaemlékezése szerint 1912-ben még tartottak itt (t.i. a Nyúl u. a mai Hunyadi u. helyén) hajtóvadászatot, amely a vasúttól indult déli irányba”. Az időpont helyes, mert édesapám ebben az évben lett a honvédfőreáliskola (Alpár Ignác által tervezett épületeiben ma az Erdészeti és Faipari Egyetem működik) növendéke és az intézetből a városba menet alkalmá nyílt a közöltek megfigyelésére. A szerző által idézett helyszín már csak azért sem lehet helyes, mert ekkor már létezett az Alsólőver utca, a Nyúl utca, a honvédfőreáliskola és az Alsólőver utca között kertek voltak, tehát lakott terület lévén, itt vadászatot nem lehetett tartani. Édesapám szerint a vadászat kezdete és a gyülekezőhely a Déli Vasút Alsólőver utcai átjárójánál volt, maga a vadászat az Alsólőver utcától keletre fekvő szántóföldeken tartott, nem hajtó-, hanem körvadászat volt.

Mollay Károly írja: A Soproni Szemle fenntartóit is sújtják az áremelések. Vásárlóink és előfizetőink szíves megértését és támogatását kérjük, bár 1991. január 1-től a Soproni Szemle egyes példányainak árát is, az előfizetés díját is fel kell emelnünk. Kérjük, segítsenek, hogy a Soproni Szemle küldetését teljesíthesse.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MUNKATÁRSAINK

MUNKATÁRSAINK

Dr. Fogarassy László ny. könyvtáros, 1990. évi Pro Urbe Sopron-díjas, ČS-851 01 Bratislava, Jakubovského ul. 121/II/4

Hollósné Elek Mária ny. szerkesztő, 1101 Budapest, Pongrácz u. 17, MN-épület, III. lépcsőház I/36

Dr. Horváth Zoltán levéltárigazgató, 9401 Sopron, Pf. 82

Dr. Gömöri János régész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68

Dr. Mollay Károly ny. egyetemi tanár, 1118 Budapest, Köbölkút u. 11/I/3

Király Tibor GYSEV-főtanácsos, 9401 Sopron, Pf. 104

Dr. Kőhegyi Mihály muzeológus, 6501 Baja, Pf. 55

Dr. Hiller István egyetemi könyvtári főigazgató, 9401 Sopron, Pf. 132

Dr. Mikó Sándor ny. főiskolai docens, 1071 Budapest, Dembinszky u. 38.

Dr. Kubinszky Mihály tszv. egyetemi tanár, 9401 Sopron, Pf. 132

Kiss Lajos tud. főmunkatárs, 1114 Budapest, Kemenes u. 6.

Dr. Kiss Jenő egyetemi docens, 1052 Budapest, Pesti B. u. 1.

Dávidházy István műszaki tanácsadó, Soproni Szőnyeggyár, 9400 Sopron, Kossuth Lajos u. 14.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI SZEMLE

384 SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Fogarassy, Ladislaus: Krieg ohne Kriegserklärung (Kriegsoperationen auf dem Gebiet Ungarns vom Waffenstillstand von Padua bis zur Volksabstimmung in Ödenburg) II. Teil

H. Elek, Marie: Wandorf 1944–1945 nach dem Tagebuch des Lehrers Josef Sümeghy II. Teil

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Horváth, Zoltán: Antwort auf den Artikel „Die Polemie über das Wappen“ von Károly Mollay

Gömöri, Johann: Das Stadtwappen von Ödenburg aus dem Jahre 1340: ikonographische Bestimmung der Schutzheiligen

Kleine Mitteilungen

Mollay, Karl: Der österreichische Dichter Peter Suchenwirt (14. Jahrhundert) über Westungarn

Király, Tiburtius: Ödenburg in der Philatelie. Zwanzigste Mitteilung

Kőhegyi, Michael: Stefan Széchenyis Ernennung in die Fachkommission für Wasserwesen des Ödenburger Komitates

Hiller, Stefan: Geschichte der neuesten Ödenburger Gedenktafel

Mikó, Alexander: Die Jahre des Ersten Weltkrieges in Losen

Kulturelles Leben in Ödenburg

Kubinszky, Michael: Die Tätigkeit des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines (1. Jan. 1989–30. Juni 1990)

Kubinszky, Michael: Gedanken über die Ausstellung des Kunstmalers Árpád Szarka zu seinem 75. Geburtstag (24. Juni 1990)

Bücherschau

Mikó, Alexander: Keszei, Dionysius: Grosszinkendorf und die Filialgemeinden i Vergangenheit und Gegenwart. Ödenburg, 1990 (ung.)

Kiss, Ludwig: Györffy, Georg: Das orientalische Erbe des Ungariuns. Budapest, 1990 (ung.)

Fogarassy, Ladislaus: Ormos, Maria: Civitas Fidelissima. Volksabstimmung in Ödenburg. Raab, 1990 (ung.)

Kőhegyi, Michael: Patay, Paul: Corpus campanorum antiquarum Hungariae. Alte Glocken Ungarns und Glockengiesser vor 1711. Budapest, 1990 (ung.)

Kiss, Jenő: Szalay-Pókay, Marietta: Fachwortschatz der Spitzenstickerei in Hövej. Budapest, 1990 (ung.)

Briefkasten

Unsere Mitarbeiter

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

A júliusi hadjárat és az 1919. augusztus végéig lezajlott katonai események részletesen dokumentált leírása Fogarassy L.: „A Magyarországi Tanácsköztársaság katonai összeomlása.” (Bp., 1988, 78 l. + 2 térkép.)

2 (Megjegyzés - Popup)

Nagyiványi Zoltán: Idegenlégiótól a Szovjetunióig. (Bp., 1935) 61–63 és A Peidl-kormány tárgyalásai a románokkal. Kézirat, Párttörténeti Intézet Archívuma BP., TK 56.

3 (Megjegyzés - Popup)

Veszteségek a harcok folyamán: Julier emlékiratai, Magyarság 1927. július 16, a román hadsereg által végrehajtott kivégzések: Rumänien und der Bolschewismus in Ungarn (Bp., 1943) 31.

4 (Megjegyzés - Popup)

Gen. Mardarescu: Campania pentru descrobirea Ardealului si ocuparea Budapestes. (Bucuresti, 1920) 160–162. Téves Mardarescu állítása, hogy csapatai a Duna–Tisza közében fogták el a 6. hadosztályt, mert az Budapesten érte meg a románok bevonulását.

5 (Megjegyzés - Popup)

Verbőczy Kálmán ny. ezredes kéziratos visszaemlékezése, másolat a szerző birtokában. Lásd még Koréh Endre: Erdélyért. A székely hadosztály és dandár története (Bp., 1929) II, 177–194.

6 (Megjegyzés - Popup)

Kiritescu III. kötet 488.

7 (Megjegyzés - Popup)

A félbemaradt hadműveletek a korridor megszállására: részletesen Fogarassy i.m. 70–72.

8 (Megjegyzés - Popup)

Pilch Jenő: Horthy Miklós (Bp., 1929²) 169–170; Kozma Miklós: Az összeomlás 1918–1919. (Bp., é.n.) 389–395.

9 (Megjegyzés - Popup)

A hadműveletek dokumentált feldolgozása Fogarassy L.: A Horthy-hadsereg bevonulása Tiszántúlra. Déri Múzeum 1973. évi évkönyve (Debrecen, 1974) 221–241, 2 térkép. Lásd még Anton Lehar: Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn 1918–1921. (Wien–München, 1973) 103–108.

10 (Megjegyzés - Popup)

Rudolf Kalhous: Budováni armády (Praha, 1936) 151–152. Az egyezmény szövegének közzétételétől el

kellett állnia a csehszlovák hadügyminisztérium parancsára.

11 (Megjegyzés - Popup)

Hadtörténelmi Intézet Levéltára: Vezérkari főnökség iratai, 2. doboz, 2467, 2519, 2537 és 2565 sz.

12 (Megjegyzés - Popup)

Lásd szerzőnek a 34. sz. jegyzetben említett tanulmányát és Lehár 150–157.

13 (Megjegyzés - Popup)

Pataki István: Az ellenforradalom hadserege 1919/1921. A hadsereg szerepe az ellenforradalmi rendszer kialakításában és megszilárdításában Magyarországon. (1919. augusztus – 1921. július). Bp., 1973, 82–83, 103.

14 (Megjegyzés - Popup)

HIL: Honvédelmi Minisztérium irattára, 968. csomó, 162. és 3626/el. titkos 1. sz. – 1921.

15 (Megjegyzés - Popup)

Bánffy Miklós: Huszonöt év. (Befejezetlen kézirat, Ráday Levéltár 59). Bővebben Gergely Ferenc–Kőhegyi Mihály: Pécs–Baranya–Baja háromszög történelmi problémái 1918–1921 között. Baja, 1974.

16 (Megjegyzés - Popup)

Palló János alezredes: Csapatunk bevonulása a jugoszlávok által kiürített Délvidékre. Magyar Katonai Közlöny IX, 1921, 739–758 és melléklet a folyóirat 10–11. sz. füzetéhez. A dobrovoljácokra vonatkozólag: dr. Horváth Kázmér (Pécs) közlése.

17 (Megjegyzés - Popup)

Prokopy Imre: Egy jugoszláv határrevízió története. Magyar Szemle 1941, 2, 83–88. Voltaképpen a Marko Protic: Zlatni dani Subotice (Subotica, 1930) c. könyv tartalmi ismertetése. A korabeli események legújabb feldolgozása a szerzőtől: A magyar–délszláv kapcsolatok katonai története (1918–1921). Baranyai Helytörténetírás 1985–1986 (Pécs, 1986) 556–568. Soós altábornagy csapatainak hadrendje javítva uo. 573.

18 (Megjegyzés - Popup)

Maderspach Viktor felkelőparancsnok emlékiratai. SSz. 1978, 225–244; Missuray-Krúg Lajos: A nyugat-magyarországi felkelés (Sopron, 1938⁴) 169–175.

19 (Megjegyzés - Popup)

Etelközi Szövetségről bővebben: Péter Zadravec titkos naplója (Bp., 1967) és Prónay Pál memoárjai. Utóbbiból két válogatás jelent meg: „A határban a Halál kaszál ...” (Bp. 1963) és Prónay Pál emlékezései az 1921. évi nyugat-magyarországi eseményekről (SSz. 1986, 24–46, 118–138, 208–228, 304–323).

20 (Megjegyzés - Popup)

A gerillaharcokról Gerald Schlag: Die Kämpfe um das Burgenland 1921 (Wien, 1970) és Fogarassy L.: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története II.–III. (SSz. 1972, 23–39, 115–229, mindkét közlemény térképekkel).

21 (Megjegyzés - Popup)

Lásd az 1986. évi válogatást Prónay emlékezéseiből és Fogarassy L.: A nyugat-magyarországi kérdés diplomáciai története. (SSz. 1982, 1–19, 97–115, 193–211).

22 (Megjegyzés - Popup)

Fogarassy L.: IV. Károly második restaurációs kísérletének katonai története. A „budaörsi csata.” (Hadtörténelmi Közlemények 1971, 2, 314–341). A Bengyel-Folkusházy féle titkos kiadvány figyelembevételével.

23 (Megjegyzés - Popup)

Bánffy 109–111.

24 (Megjegyzés - Popup)

Erwin Steinböck: Die Angliederung des Burgenlandes 1921. (In: Die Nachkriegszeit 1918–1922. Kämpfe, Staaten und Armeen nach dem ersten Weltkrieg. Wien, 1973). A szerző 40 magyar halottról tud, én csak 28-ról, de nem tartom kizártnak, hogy Steinböcknek van igaza.

25 (Megjegyzés - Popup)

A népszavazásról több publikáció ismeretes. E sorok írójától: A soproni népszavazás (SSz. 1971, 335–347): a Bundesheer burgenlandi bevonulásáról és a karácsfai ütközetéről (1922. július 19.) tőlem: Határmenti események Burgenland megalakulásától az új határvonal megállapításáig (SSz. 1975, 139–157). Vö. még: Die Volksabstimmung in Ödenburg (Sopron) und die Festsetzung der österreichisch–ungarischen Grenze im Lichte der ungarischen Quellen und Literatur. (Südostforschungen 1976, 150–182).

26 (Megjegyzés - Popup)

Egy amerikai repülőgépről ledobott röpirat így figyelmeztette a magyar lakosságot az ország egyes körzeteiben várható bombázásokra: „Ha vasúti csomópont vagy ipari központ közelében van lakásod – a fontosabbakat a térkép is feltünteti –, haladéktalanul költözzél falura!...” A röpirat hátlapján Magyarország térképe volt látható a fontosabb városok feltüntetésével. A feltüntetett városok között volt Sopron is. A röplap soproniakhoz is eljutott. A légitámadások a front nyugatra húzódásával egyre jobban megközelítették Sopront. Céljuk az volt, hogy meggátolják az utánpótlás szállítását a hátszóról az arcvonalra.

1944. december 6-án, szerdán súlyos angolszász légitámadás érte Sopront, valamint Hegyeshalmot, bombázták Nagycenket és Sopronbátfalvát. A korabeli hivatalos közlés szerint a soproni légitámadás 11 óra 25 perckor kezdődött és 12 óra 14 perckor ért véget. A soproni légtérben tartózkodó amerikai

légierődök hét hullámban, 49 percen át bombázták a nagyrészt védtelen várost. Minden egyes hullám 89–89 gépből állt. Ez a légitámadás nagyságában csak az 1944. július 2-i bombatámadással hasonlítható össze, amelynek során angolszász bombázók hat hullámban, 1200 géppel támadták a fővárost és környékét, továbbá Kecskemétet, Szolnokot, Győrt és Almásfüzitőt. (Az 1944. július 2-i bombázásokról Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez, 3; 1944. május 26–1944. október 15. A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Karsai Elek. Bp., 1967, XIV). Az 1944. december 6-i, Sopront ért légitámadás ennél is súlyosabbnak ítéltető meg, hiszen a hét hullám 89–89 gépe összesen 623 volt, és a viszonylag kis városra zúdította bombaterhét. Sopront 1944. december 6-áig elkerülték a halált hordozó és szóró repülőerődök, még 1944. július 2-án is. Csakhogy a német főparancsnokság 1944. szeptember 25-én Nyugat-Magyarországot, a magyar vezérkar főnöke pedig 1944. október 30-án a 4800/1944. sz. rendelettel az egész ország területét hadműveleti területté nyilvánította. 1944. október 13-án amerikai légifelvétel készült Sopronról. 1944 végén, 1945 elején Sopron térsége már hídfőállásnak számított. Sopront – mint az Ausztriába és a Dél-Németországba vezető főútvonal térségében fekvő közlekedési és vasúti csomópontot – elsősorban földrajzi helyzete folytán megnőtt stratégiai jelentősége miatt bombázták, lévén, hogy a város a Kelet-Ausztria területén működő hadiipari vállalatok közelében feküdt. Ezzel is az „alpesi erőd” kiépítésének megbénítására törekedtek a szövetségesek. A német hadigazdaság számára itt szállították ugyanis a bauxitot, kőolajat, olajszármazékokat, fontos nyersanyagokat és ipari termékeket. Mind a német páncélos csapatok, mind a légierő üzemeltetése számára ezek létfontosságúak voltak.

Az 1944. december 6-i iszonyú légitámadás legfőbb célja a vasúti hadiforgalom megakasztása volt, amit Sopron és vele egy időben Hegyeshalom bombázásával el is értek, de a Várkerület úttestjének, vagyis a Bécs–Budapest műút, a német közúti hadiforgalom Sopronon át vivő szakaszának is szántak bombákat.

A bombázás során kb. 150 polgári és 170 katonai személy vesztette életét. A Vágóhídnál két német autó azonnal kigyulladt. A GYSEV-állomás berendezését 78 db 500 és 1000 kg-os bombával zúzták szét. A vágányzat 16 helyen felszakadt. Találatot kapott a GYSEV igazgatósági épülete, raktára, műhelye, a motorszín és a fűtőház. Az égő szerelvények lőszerszállítmánya még másnap is robbant. A bombazápor elérte a Csengery utcát, a Felsőbüki Nagy Pál, a Vasúti sor családi házait. Foghíjassá vált a Várkerület üzletsora, a romok mögül előbújtak Sopron régi városfalai. Lángtenger, por- és füstfelhő borította a várost.

1944. dec. 6.: 11,40–14 között bombatámadás! Világítás, telefon hiányzik (meteorológiai észlelési feljegyzés). Az 1944. december 6-i súlyos bombázást követően még nyolc további légitámadás csorbította Sopron szépségét és növelte az itt élők szenvedését. (A nyolc további légitámadás: 1944. december 18., 1945. február 13., február 21., február 26., március 4. [angolszász], március 18. [szovjet vadászgépek gépfegyveres légitámadása mélyrepülésből], március 28-áról 29-ére virradó éjszakán [szovjet], április 2-áról 3-ára virradó éjszakán [német].)

(Soproni Hírlap 1944. dec. 9. Közli Horváth Zoltán: Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében. Sopron, 1964, 190–91; Lovas Gyula: Sopron vasútjai a második világháborúban. SSz. 1965, 14–31 [Vázlatos térkép a GYSEV-pályaudvart ért bombatalálatokról 15.]; Kubinszky Mihály soproni helytörténészekkel 1982. október 12-én ismertetett visszaemlékezésében [jegyzőkönyv a LFM kéziratárában]; Várkúti János: Meteorológiai megfigyelések és észlelések Sopronban. Soproni légiriadók bejegyzése az időjárás-észlelési naplóba. SSz. 1973, 62. A két német autó meggyulladásáról 1025/1944. főisp. sz. Storno Miksa javaslata a bombatámadásokkal kapcsolatos intézkedések megtételére, 1944. december 14-i keltezéssel: V. 40/944 SL; Szita Szabolcs: Észrevételek SSz. 1980, Sopron bombázásairól 136–137; Sopron lángokban, Kisalföld 1984. dec. 6; Hárs József: 1944-ben készült légifelvételek

Sopronról. SSz. 1983, 327–29; Bezzegh László: Hozzászólás Hárs József 1944-ben készült légifelvételek Sopronról c. cikkéhez. SSz. 1984, 170–72; Németh Alajos: Sopron könnyes-véres dátumai. SSz. 1979. A figyelmeztető röpiratról és a röpirat szövegét idézi: A meggyalázott karácsony. SSz. 1985, 330–34).

A Sopron környékén az állásépítésen dolgoztatott kényszermunkás foglyok azon az iszonyatos szerdai napon, 1944. december 6-án a légitámadás folyamata alatt a sárban hasalva úgy érezték, hogy velük együtt robban fel és hal meg a város.

A légitámadás után az állásépítés, illetve az erődítő táborok egyes Sopron környéki parancsnokai, építésvezetői, őrei még kegyetlenebbek lettek, bár ezt más hadiesemények is kiválthatták ezekben a decemberi napokban.

Sopronbánfalva 1944. december 6-i bombázásról 1944. december 17-i dátummal Kalbantner János bíró és Kiss jegyző Sopron vármegye alispánjához írt jelentésében beszámolt a községet ért légitámadásról, és gépkocsi-kiutalást kért légoltalmi célokra; 1944. december 6-án Sopronbánfalvát légitámadás miatt súlyos személyi és anyagi kár érte, a hegyoldalba épített légvédelmi (:helyesen: légoltalmi:) pincékbe sok soproni lakos menekült (százszámra); a katonaság a községet körülvevő erdőségekben keres búvóhelyet; az egyes pincék előtt a december 6-i támadás óta „tumultuózus jelenetek játszódnak le, a gyengébb idegzetűek jeleneteket rendeznek és a december 9-i riasztás alkalmával a csendőrségi épület alatt levő pincében egy soproni asszony rosszul lett és meg is halt anélkül, hogy orvosi segítségben részesíthettük volna.” (SL Sopronbánfalva 1944–3100. Közli Sorsforduló I. 307–08).

Az 1944. december 18-i légitámadás során a Pócsi-domb aljától a Lövérékig szórványosan hullottak bombák.

1945. február 13-án déli 13 óra előtt a Bécset támadó amerikai 15. légi egység több négymotoros B–24. „Liberator” és B–17. „Flying Fortress” mintájú köteléke jelent meg Veszprém megye nyugati légterében. A visszatérő amerikai kötelékek bombázták Sopront és a celldömölki pályaudvart.

1945. február 21-én kisebb méretű légitámadás érte Sopront, ennek során a GYSEV-pályaudvart is bombázták. Bár csak kilenc bomba esett az állomásra, ezek pontosan célba találtak, szétrombolták az állomás Ebenfurt és Sopron Déli pályaudvar felé vezető kijáratí váltóit, összedöntötték a mozdonysereldét, s hét mozdony vált használhatatlanná. A Csengery utca és Wälder (ma: Batsányi) utca kereszteződésénél mind a négy sarokház telitalálatot kapott.

(Sopron város légoltalmi parancsnoksága 76/1945. sz. 1945. II. 22-i keltezéssel a többi között kihirdette, hogy a kitelepüléseket a Volksdeutsche Mittelstelle [V. M.] intézi; a V. M. megbízottja Sopronban SS-Obersturmführer Krause.)

1945. február 26-án is egy viszonylag kisebb méretű légitámadás érte Sopront. „1945. február 26-án ismét kifutottunk az erdőbe. Ködös idő volt, de 11 órakor hatalmas zúgással vonultak felett az amerikai repülőgépek. A köd miatt látni nem lehetett őket. Azután süvítést hallottam. Elkiáltottam magam, »feküdj«, mindenki hasra vágódott a fák tövében, azután elszabadult a pokol. Az Ojtozi fásor fölött fekiúdtunk a hegyoldalon 200 méterre. A fásor tele volt német gépjárművekkel. A bombák pontosan közöttük robbantak. A szilánkok sípolva röködtek mellettünk, felettünk. Azután végigvonult a bombázószőnyeg a Lövéri üdülőkön” (Lovas Gyula: Sopron vasútjai i. h.; Veress D. Csaba: A balatoni csata. Veszprém megye felszabadításának katonai története [1944. december 1. – 1945. március 30.]. Veszprém, é.n., 143.; Németh Alajos: Sopron könnyes-véres dátumai. SSz. 1979, Sopron 1945. február 21-i bombázásáról

23–24, A meggyalázott karácsony i. h.; Szita Szabolcs: Egy hírszerző emlékeiből. Reuter Jenő: Emlékeimből. Részletek. Soproni Füzetek 1985, Szerkesztette Sarkady Sándor, 226–46. Sopron 1945. február 26-i bombázásáról 243).

27 (Megjegyzés - Popup)

Az élelmezés napi három deci feketekávénak nevezett barnaléből és négy és fél deci marharépa- vagy krumplilevesből állott, ami vízbe dobott pár szem takarmányrépát vagy hámozatlan krumplit jelentett, illetve korán reggel osztottak egy majdnem üres marharépa-levest, munkavégzés után bablevest, kenyeret pedig háromnaponként, később ritkábban. Február végén és március elején már poshadt fehérbabot adtak (OZSM Kesztenbaum-jkv., OZSM 2851., 2894. sz. jkv.: Szita: Holocaust 84).

A túlélésre az egyik esélyt a bármilyen uzsoraáron, életveszélyben beszerzett élelmiszer-kiegészítés biztosította. Az életet jelentő kenyér, kenyérdarab ellenében az éheztetett, az éhhalál peremén szédelő kényszermunkások vámszedői a kiszolgáltatott foglyok értéknek számító utolsó holmijait szereztek meg (SL Vincze Bertalan honvéd naplója. 1945. február 6-i bejegyzés: „1 komiszkenyérért arany karikagyűrűt lehetett kapni. Kenyeret pénzért nem is igen lehetett venni, ha van, 30–40 pengő 1 kg kenyér.” Február 13.: „Két 1 kg-os komiszkenyér ára 110 P volt.” Utal rá és idézi Szita: Holocaust 85, 125). Részlet egy ágfalvi kihallgatási jegyzőkönyvből: „Elismerem azt, hogy a zsidó munkaszolgálatosoktól aranygyűrűket vásároltam nevetségesen alacsony áron, továbbá egy-két falat kenyérért több inget, pijamát, atléta trikót adtak. Egy órát is cseréltem, ezért azonban csak egy kenyeret adtam” (SL Nb 320/1945; idézi Szita: Holocaust 85, 125). Előfordult, hogy lakosok a kényszermunkás foglyoktól csekély élelemért kialakultak egy lehetetlen ellenértéket, a megállapodást azonban végül megszegték (OZSM 2894. sz. jkv.).

Volt kényszermunkás fogoly, aki – alkalmasint egyebe nem lévén – munkaerejét ajánlotta fel élelemért: „Engem is elfogtak egyszer, mert észrevették, hogy a pajtatulajdonos háziasszonnyal beszéltem, akitől megkérdeztem, hogy nincs-e valami ház körüli munka, amiért élelmet kaphatnék. A kb. 16 éves parasztyerek, aki már falhoz állított és revolvért vett elő, észrevett még valakit hasonló bűnbe esni, azt is odahozta. De kettőnket már nem lőtt le, hanem elvitt az Arrest (fogda) felé. Útközben találkoztunk az ún. Polizeichef SA-val, aki megállított bennünket, megkérdezte, hogy mi a bűnünk, és végül azzal, hogy ha ez még egyszer előfordul, ő fog bennünket agyonlőni, elengedett” (OZSM Kesztenbaum-jkv.; idézi Szita: Holocaust 85, 125).

A túlélés másik esélye a szökés sikerében rejtőzött. Erre azonban csak kevés fogoly tette fel életét. A mintegy ötven sikeres szökésben nagy szerepet játszott a külső támogatás: ruházat, igazolvány, pénz (Szita: Holocaust 85, Halálérőd 168).

Pintér György sopronbánfalvi asztalos, az illegális KP tagja zsidó deportáltaknak szerzett élelmet pénzükért; zsírt, kenyeret szerzett a pajtákban sýnlődőknek. Pintér György jóvoltából a deportált kényszermunkások az asztalosműhelyben melegedtek, és titokban ott ettek (LFM-magnófelvétel. Pintér György visszaemlékezése, többoldalú fogolysegítő tevékenységéről ld. még Szita: Halálérőd 168, 261).

A végső soron halálra szánt kényszermunkás foglyok bánfalvi pártfogója volt a közismerten németellenes Sümeghy József néptanító, kinek magatartását, tevékenységét naplóbejegyzéseinek jelen feldolgozásában méltatjuk.

28 (Megjegyzés - Popup)

A győri püspökség fennhatósága alatt működött kolostordombi karmelita zárda nemcsak a bombázások elől adott százaknak menedéket, hanem lehetőséget nyújtott a kapcsolatteremtéshez, egyes foglyok menekítéséhez is. (Soproni Füzetek. Szerkesztette Sarkady Sándor. Sopron, 1985, 210–11; Fischl Tibor zsidó foglyot Sümeghy József tanítónak sikerült bejuttatnia a kolostorba, mint naplójában [94.] rögzítette.; Szita: Halálérőd 168).

Hetényi Varga Károly írásában (Kelemen Krizosztom és a pannonhalmi menedék. Vigilia, 1985/4. 299–305) is értékes adatot találunk az embermentési törekvésekről. Várszegi Asztrik bencés tanár, a főapát életrajzírója szerezte be Jávör Egon rendtársától a következő adatot, mely hitelesen világítja meg, mennyire szíven viselte Krizosztom főapát az üldözöttek sorsát a monostor falain túl is: „A háború végén a fél kormány a soproni bencés rendházban lett elszállásolva több hónapon át: Hómanék, Reményi-Schnellerék, Imrédyék és mások. Több esetben jött főapát úrtól kérés, hogy zsidó munkaszolgálatosokon segítsünk. A nevekre már nem emlékszem, de ilyenkor én mentem ki civilben kerékpáron a közeli faluba, hol a falusi istállóknak voltak elszállásolva a zsidók, kik nappal utakat, erődítéseket építettek. Ilyen istállóknak beszélve azokkal, akiknek nevét megkaptuk, vittünk ki rendes ruhát, adtunk utasítást, hogy lépjenek le, és jöjjenek a rendházba, s ott előbb a sekrestyébe bújtattuk őket, majd elhelyeztük munkába. Jól emlékszem, jót mulattunk, mert egy zsidó munkaszolgálatost Reményi-Schneller pénzügyminiszter protekciójával a nyilas étkezdébe tettünk be pincérnek. Ott nem gyanúsítottak senkit zsidósággal.” Az említett közeli falu feltehetően Sopronbánfalva (Szita: Halálérőd 168–69, 261).

29 (Megjegyzés - Popup)

A foglyok tisztálkodást, pihenést és a vitaminhiánytól üszkösödő sebeik ellátását nélkülözve egymás után dőltek ki. Aki a betegpajtába került, onnét többé élve ki nem jött: vagy megfagyott, vagy a tetvek falták fel (OZSM 2919. sz. jkv.; Szita: Holocaust 85, Halálérőd 167). Többen éjszakai „szállásukon”, nyitott pajtákban, az istállók, ólak puszta földjén fagytak meg (SL Vincze Bertalan honvéd naplója. 1945. január 30-i bejegyzés; Szita: Holocaust 85, Halálérőd 167, 260).

30 (Megjegyzés - Popup)

A kárpátaljai kommunisták egy csoportja internáltként került 1944 december végén Sopronbánfalvára. Közöttük volt a kárpátukrajnai kommunista vezető, Dmitro Popovics. Ponori Bálint, Hodán László, Rusznyák László, Rusznyák György voltak a többi között Popovics társai. Hodán László közöttük halt meg a pincében: a sok verés, éhezés megtörte a testét. Kálváriája során Popovics találkozott Bognár Dezső soproni kommunistával. Fegyház, toloncház és internálótábor után vagonokban vitték Popovics fogolycsoportját két napig étlen-szomjan, bezártan Szentkirályszabadjára, ahol repülőtér-építési kényszermunkára fogták őket. Robotoltak látástól vakulásig, esőben, hideg szélben, enni jóformán nem adtak nekik, pihenni nem hagyták őket. Új fegyőreik, akik nyilaskeresztes karszalagot viseltek, kíméletlenül ütöttek mindenkit, aki csak egy pillanatra is megállt pihenni. Sok ember odaveszett. Majd gyalog hajtották a csoportot őreik a nyugati határszélre. A foglyok száma kétezer volt, közülük mintegy 150 kommunista volt, a többi zsidó. Popovics visszaemlékezése szerint a sopronkőhidai börtön parancsnoka az őket kísérő őrség parancsnokához így szólt: „Hová tegyem őket, így is túl van zsúfolva a fegyház. Vedd a géppuskát és lödd agyon őket! ...” Ezek után: „Kísérőink elhajtottak minket a börtön mellől. Az útszélien maradt holttestek szerint nyomon lehetett volna követni útunkat Sopronbánfalvára. Ott Koszorús, a fegyveres kíséret főnöke átadott minket az SS-nek. Düledező pajtákba tereltek minket. Az egyikben már zsidók tartózkodtak” (Dmitro Popovics: Küzdve küzdöttünk Bp.–Uzgorod, Kossuth Könyvkiadó – Kárpáti Kiadó 1980, 188–91). Dmitro Popovics így emlékezett a bánfalvi internáltságra: „Szögesdrótkerítéssel volt

körülvéve a tábor. (...) Meztőláb voltunk, éhezünk, fáztunk. Nem volt olyan nap, hogy a pajtánkból ne vittek volna ki holttesteket. Földijeim összetartottak. (...) szóba elegyedünk a táborhoz közeledő soproniakkal. Ezek a próbálkozások nem jártak sikerrel. Az SS-ek annyira őriztek, hogy senki sem tudott bejutni a táborba. (...) Az egész január, február, március fagyoskodás, éhezés, szörnyű kínzások közepette telt el. Nappal, munka közben a földhöz lapulva hallgatóztunk, hátha meghalljuk az ágyúdörejt, mert tudtuk, hogy közeleg a szabadulásunk (...)” (Popovics i.m. 191–94., idézi Szita: Holocaust 86–87, Halálérőd 169).

1945. április elsején szabadultak fel a sopronbánfalvi, illetve ágfalvi csendőrlaktanya pincéjébe zárt kommunisták (Kisalföld 1967. nov. 1).

Mint dr. Magyar Zoltánné soproni születésű budapesti lakos 1989. március 9-én kelt leveléből kiderül, olasz hadifogoly katonák is sánylődtek Bánfalván.

31 (Megjegyzés - Popup)

„Sok a beteg, tetves zsidó, azon kívül munkaszolgálatos, internált” – jegyezte be naplójába Sümeghy tanító (129.). – Olyan zsidókról van itt szó, akik azelőtt honvéd kiségitő munkásszázadokban (ezek erre az időre már megszűntek), és olyanokról is, akik ún. munkaszolgálatra alkalmasnak talált zsidóként, illetve „kölcsonzsidókként” sánylődtek és robotoltak; a nyilaskeresztes kormányzat „kölcsonadta” őket a náci Németországnak, vagyis átadta őket a hitleri német hatóságoknak. Ezek a zsidók tehát internáltként őrizetben tartott deportált erődítő kényszermunkás (sáncmunkás) foglyok voltak. Kívülük a Szentkirályszabadjáról Sopronbánfalvára hajtott és ott az SS-nek átadott internáltak sánylődtek ugyanolyan bánásmód alatt Sopronbánfalván deportált kényszermunkás foglyokként. Erről a bánásmódról ld. még OZSM 2919. sz. jkv.

32 (Megjegyzés - Popup)

A csűrökben a foglyok megtetvesedtek, kitört a flekktífuszjárvány, orvosi kezelés és főleg gyógyszer híján halomra pusztultak a foglyok. Volt olyan szakasz, amelynek 57 tagjából március végéig hatan maradtak élve. Ilyen volt általában a pusztulási arány (OZSM 2851. sz. jkv.; Szita: Halálérőd 167).

Az aggasztóan terjedő járvány miatt Sopronbánfalva község a sáncmunkások elkülönítését, e községből való kihelyezését kérte. Czillinger József, Sopron vármegye alispánja 1945. február 22-i leiratában elismerte: a helyzet minden érintett községben nehéz”. A német katonai hatóságok intézkedéseként tetvetlenítést és „barakkszerű” elhelyezést ígértek. Ugyanakkor kénytelen volt elismerni, hogy a zsidó munkásszázadoknak a Sopron vidéki községekből való kitelepítése „általában nemigen lehetséges” (SL Sopronbánfalva község iratai 1945–433, közli Fegyvertelen II. 683; Szita: Halálérőd 169, 261).

33 (Megjegyzés - Popup)

Szita: Halálérőd 167–67, 260.

34 (Megjegyzés - Popup)

Az új tábor – Sopronbánfalva – „a lehető legrosszabb hely volt. Őreink fiatal, 14–15–16 éves sváb kölykök, ütöttek-verték bennünket, minden alkalmat felhasználtak kínzásunkra. Ennek következtében nagyon sok a halott. Őreink legnagyobb része csornai gyerek volt, vezérük Schreiner, egy szudétanémet (SA-legény). Különösen rosszul bánt velünk három tanító. Intelligens, finom embernek vallották magukat,

ezzel szemben ütöttek-verték bennünket.” (OZSM 2894. sz. jkv.)

Kreisleiter Winterer felügyelő Politischer Leiter volt (LFM-magnófelvétel; Pintér György sopronbánfalvi asztalos, az illegális KP tagja visszaemlékezése; Szita: Halálerőd 169, 261).

A sok szenvedéstől a sopronbánfalvi kényszermunkás foglyok között igen jó bajtársi szellem alakult ki. „A nehéz munkánál a foglyok segítettek egymásnak, szakmai fogásaikat megosztották. A kitartóbbak könnyítették a gyengébbek terhein, sőt, az életveszélyben szerzett, ritka kincsnek számító élelmiszerkiegészítést is megosztották egymással” (OZSM 2894. sz. jkv.; Szita: Holocaust 85–86, Halálerőd 167, 260).

1945. január 16-án a Malomhegy utca 10. sz. alatti Poropatich-féle hengermalomban a fagyásokba pusztult bele Venetianer (művésznevén: Vándor) Sándor 43 éves zenészerző, a szocialista zenekultúra kiválósága. 1936-ban kapcsolódott be a magyar munkáskórus-mozgalomba. A következő nyolc évben a nevét viselő, általa vezetett kórus, művészetével a fasisztaellenes nemzeti összefogást erősítette. Vándor Sándor 1940-ben Kárpátalján, 1944. június 4-étől a IX. kmsz. zászlóalj pótkereténél Szentendrén, majd Vácott és a nyár végétől a fővárosban volt munkaszolgálatos. November végén szállították Budapestről Sopronbánfalvára. A Vándor-kórus tagjai a zenei tevékenységet politikai munkával ötvözték, ezért is csapott le rájuk Magyarország német megszállása után a náci terror. A kórus tagjait, vezetőit elhurcolták, közülük negyvenheten, és maga Vándor Sándor is fasiszta fogságban vesztették életüket (SL Sopronbánfalva halotti anyakönyv 1945/14. sz.; „S két szó között a hallgatás ...” II. 549. Itt a halálozás időpontját tévesen adták meg. Vágó Ernő: Vándor Sándor tanítványai. A Vándor-kórus története. Bp., 1978, 96–97. Hasonló sors érte Kuti Sándort, a kórus egyik zenészerzőjét, akit századával Németországba szállítottak. A magyar népdalkórus-mozgalom szervezőjét, Justus György zeneesztétát 1943-ban hívták be munkaszolgálatra. 1945-ben a nyilasok foglyaként eltűnt. Szita: Halálerőd 168, 260).

1945. február 12-én Reiter László, az Amicus Könyvkiadó alapítója, 49 éves grafikus és író, majd 22-én Jób Jenő 49 éves író következett a sopronbánfalvi kényszermunkás halottak sorában, őket az ún. Kolostordomb oldalán ásott árokba temették (Szita: Holocaust 86, Halálerőd 168). Reiter Lászlóról: Könyvtáros 1964. dec. 742–44; Élet és Irodalom 1984. okt. 12, 1985. jan. 11. A Budapest környéki sáncásásra 1944. október 20-án történt elhurcolásáról Szép Ernő: Emberszag. Bp., 1984, 56; Szita: Holocaust 125, Halálerőd 260. Jób Jenőről: SL Sopronbánfalva halotti anyakönyv 1945/198. sz. Lábfagyás és vérmérgezés következtében pusztult el (Szita: Holocaust 125, Halálerőd 260).

Az SS eszköztárába, rabszolgatartó-népirtó módszereinek együttesébe, egészébe szervesen illeszkedett a megsemmisítés munkával (Ausrottung durch Arbeit) koncepcióján keresztül az iszonyú végkifejlet: a kényszermunkások, a deportált foglyok életerejének felemésztődése, élniakarásuk, sőt életösztönük lángjának kihunyása (Munkával való megsemmisítés a koncentrációs táborokban. Vö. Schumann, Wolfgang und Groehler, Olaf: Deutschland im zweiten Weltkrieg. 6. Akademie Verlag, Berlin, 1985, S. 269. Tihanyi József fordítása. Kézirat az MSZMP KB Politikai Főiskolájának Könyvtárának tulajdonában). Szomorú példát szolgáltatott erre Radó Árpád, a Magyar Rádió egyik első bemondója, aki ugyancsak a sopronbánfalvi erődítő táborban sínylődött. Radó egy napon kijelentette: „Fiúk, én képtelen vagyok és nem is akarok már tovább élni.” S bár lábfagyásán kívül szervi betegsége nem volt, egy hét múltán meg is halt (OZSM 2894. sz. jkv.).

35 (Megjegyzés - Popup)

A tifusz az állásépítésnél megjelent betegségek között a legkiterjedtebb veszélyt hordta magában.

Sopronban először 1944. december 12-én észlelték. A Stellungsbau a ragály terjedését titkolni igyekezett, s csak 1945. január 27-én jelezte a hatóságoknak (SL III. 100/942.; 15/1945. Polgármesteri biz.; Szita: Holocaust 52–53, Halálérőd 163, 259). Január végétől a német állomásparancsnokság hetenként kényszerült arra, hogy „tifuszerkezeteken” áttekintse a megyei helyzetet. A soproni Rozália úti Szt. István iskolában az SS-Sonderkommando Südost alárendeltségében német hadikórház működött, amelynek közelében „flekktifuszkezelő állomást” („Fleckfieberstation”) állítottak fel (Szita: Holocaust 53, Halálérőd 163). Ám a ragályt sem feltartóztatni és megszüntetni, sem pedig eltitkolni nem lehetett. 1945. március elején a soproni Steiner-téglagyárban „a magyar katonai vonal hatáskörébe tartozó” 210 zsidó munkaszolgálatost őriztek (SL 4482/945. Polgármesteri iratok. Közli Fegyvertelen II. 679.; Szita: Holocaust 54, Halálérőd 166, 260). Ismeretlen számú (zömmel volt fővárosi munkaszolgálatos) fogoly volt a Lenk-téglagyárban is (SL III. 100/942.; Szita: Halálérőd 166, 260). 1945. január 9-én Győrből 113 munkaszolgálatos került Sopronba, őket leromlott állapotuk miatt a németek az erődítési munkákra nem vették át (Közli Fegyvertelen II. 674–75, 680; SL III. 100/942.; 585/1945. Polgármesteri iratok. Szita: Holocaust 51, 113, Halálérőd 162, 259).

Mind a győri, mind a két téglagyári csoport ügyében állandósult a levelezés Sopron vármegye és a város katonai, valamint polgári közigazgatási vezetői között (Közli Fegyvertelen II. 670–80). A levélváltás azonban nem változtatott a mindenükből kiforgatott, továbbdeportálásra szánt emberek sorsán, ellátásán. A levélírók célja nem is ez volt, hanem a közelgő vég előtt a felelősség elhárítása, az, hogy a csupán egészséges, munkaképes foglyokra pályázó német hatóságok kezére a kitesztelt élőhalottakat is átjuttassák (Szita: Holocaust 54, Halálérőd 166, 260).

Harkán 1945. január közepére a kiütéses tifusz olyan méreteket öltött, hogy a községet zár alá kellett helyezni. A Sopron megyei alispánhoz érkezett főszolgabírói jelentés arról adott számot, hogy január 22-én a munkatáborban 1733 férfi és 108 női munkaszolgálatost őriztek, s hogy közülük 119 tifusztól volt (SL Alispáni iratok 1945–845. Közli Sorsforduló II. 49–51; Szita: Holocaust 72, Halálérőd 152, 256). 1945. február 12-én a Sopron vidéki táborokból összesen 1068 tifuszos megbetegedést jeleztek. Ebből Harkáról 343 munkaszolgálatosét és két polgári lakosét (SL Alispáni iratok 1945–845. [1070]. Közli Sorsforduló II. 232). Február 14-én 1700 harkai fogolyból 265 volt beteg, 125 pedig lábadozó. A haláleseteket nem hozták nyilvánosságra (SL III. 100/942; Szita: Holocaust 72, 121, Halálérőd 152, 256).

Ágfalvát 1945. február 24-én kellett ugyancsak teljes zár alá helyezni. A flekktifusz még március 2-án is tartott (SL III. 100/942.; Szita: Holocaust 57, Halálérőd 147, 255).

36 (Megjegyzés - Popup)

„Az agyonlövés nagyon gyakori halálnem volt. Ha valaki például lemaradt a sorból és nem tudta behozni a távolságot, agyonlőtték. Ha valaki kivonulás idején bennmaradt a pajtában, mert beteg volt, és az ellenőrző – aki esetleg nem is volt SA, hanem falubeli megbízott sváb – nem találta az illetőt elég betegnek, akkor elvitte az Arrestbe, és esetleg »csak« nagyon megverte, de ha úgy tartotta kedve, agyonlőtte. Ha valakit civil lakosokkal beszédben találtak, vagy olyan élelmiszert találtak valakinél, amit bizonyára civil lakosoktól szerzett – agyonlőtték” (OZSM 2894. sz. jkv.; idézi Szita: Holocaust 85, Halálérőd 168, 260).

A Poropatic-malom trágyadombján gyilkoló Wintereren, a volksbundista örökön is túltett az az ifjú nyilas fegyveres, aki három hét alatt 25 foglyával sajátkezűleg végzett (OZSM 2894. sz. jkv.; Szita: Holocaust 125, Halálérőd 169, 261).

A tábor fennállásának második hónapjától naponta 2–6 embert végeztek ki különböző eszközökkel:

revolverrel, puskatussal, doronggal (OZSM 2919. sz. jkv.; Szita: Holocaust 85, Halálérőd 167).

Az 1896. X. 21-én született 20. sz. vádlottat (:feltehetően Bollmann SS-Hauptsturmführer [Sümeghy-napló XVII., 78.] :), a tett idején sopronbánfalvi állomásparancsnok (Ortskommandant) és NSDAP-Blockleiter, polgári foglalkozása raktári munkás volt, a bécsi népbíróság 1946. I. 23-i Vg 1 b Vr 1432/45. sz. ítéletével, gyilkosság büntette miatt az StGB. 134., 135., Z. 4. alapján, és háborús büntett miatt a KVG 1. szakasza 1. bekezdése alapján, tekintettel az StGB. 34. és a KVG 12. szakaszára, kötél általi halálra és vagyonelkobzásra ítélte. A halálos ítéletet 1946. május 10-én végrehajtották (Leopold Banny: Quellensammlung, III. Judenmorde bei Ödenburg [Sopron/Ungarn], 78–79; Szita: Halálérőd 169, 261).

37 (Megjegyzés - Popup)

Brennbergbányán csak Szálasi és közvetlen környezete tartózkodott bizonytalan ideig (Soproni Füzetek 1985, 244).

38 (Megjegyzés - Popup)

1945. február végén, március elején vonult át az Ardennekből a Balaton körzetébe vezényelt 6. SS-páncéloshadserg a Bécsújhely (Wiener Neustadt)–Sopron vonalon. Ezzel az elithadsereggel kísérelték meg a hitleristák utoljára, hogy Magyarországon nagyobb szabású támadó hadművelettel megragadják a hadászati kezdeményezést. Az ehhez folytatott felvonulást akadályozták meg eredményesen március 4-én a vasúti és közúti berendezések bombázásával a Földközi-tengeri Szövetséges Stratégiai Légierőnek (MASAF) alárendelt amerikai 15. légihadsereg bombázó és vadászpilóta kötelékei.

1945. március 4-én 11 óra 56 perckor „nagyriadót” rendeltek el Veszprém megye és Nyugat-Magyarország térségében. A Dunántúl nyugati légterében a Földközi-tengeri Szövetséges Stratégiai Légierőnek (MASAF) alárendelt amerikai 15. légihadsereg bombázó- és vadászpilóta-kötelékei jelentek meg. A három hullámban támadó kötelékek pusztító bombatámadást hajtottak végre a német 6. SS-páncéloshadserg felvonulási csomópontjait képező Szombathely és Sopron ellen. A légiriadót csak 14 óra 05 perckor fűjták le.

Az első támadóhullám 12 óra 10 perckor jelent meg Sopron felett, s pusztító csapást mért a város pályaudvaraira, a városon átvezető utakra és a városba települt katonai létesítményekre. A vasútállomás épületeit 92, a vasúti berendezéseket 280 bombatalálat érte, a Déli pályaudvaron 8 db mozdony, 2 db motorkocsi, 200 db vagon és 4000 vágányfolyóméter pusztult el. Több polgári tömegóvóhely kapott telitalálatot: a Zita-otthon óvóhelyén 29 ember, a Zachs-féle ház óvóhelyén 25 ember, a Kőfaragó tér 6–7. sz. házak óvóhelyén 68 ember halt meg a romok alatt. A tüzer- és huszárlaktanyákat teljesen elpusztították a bombák, s az itt elszállásolt magyar 7. törzspótüteg, 6/4. légvédelmi tüzerüteg, a 300/113. levente lövészszázad, a 215/I. katonai munkásszázad, a 3/II. csendőrzászlóalj s a 103. útkarbantartó-század mintegy száz katonája vesztette életét. A légitámadásnak mintegy 220 halottja volt. Az USA 15. légihadseregének ez volt a legnagyobb támadása; 1945. március 4-én, vasárnap, minden addiginál súlyosabb légitámadás érte Sopront. Az ügyeletes eseménynapló (Lakits-napló) szerint: 1945. március 4. 12.10 nagyriadó, 13.50 bombázás kezdete, 11.25 bombázás vége, 15.10 riadó lefűjtása.

Az 1945. március 4-i bombazápor szinte zsinóregyenesen verte végig a Vágóhídnál lévő hídtól Sopron Déli pályaudvar ágfalvi oldalának kijárataig az összes vasúti berendezéseket. Az 1945. március 4-i légitámadás elérte katonai célját: a vasúti forgalom Sopron csomóponton keresztül öt napig megakadt, s az állomások átbocsátóképesége is csökkent.

1945. márc. 4.: Bombatámadás miatt a megfigyelés lehetetlen. Világítás nincs. Út járhatatlan (meteorológiai észlelési feljegyzés).

Az 1944. december 6-ánál is iszonyúbb légitámadás folytán a Felsőbüki Nagy Pál utca és a Vasúti sor megsemmisült. (Lovas Gyula: Sopron vasútjai i. h.; Várkúti János: Meteorológiai megfigyelések. Soproni légiriadók bejegyzése az időjárás-észlelési naplóba i. h.; Veress D. Csaba: A balatoni csata 173, A Dunántúl hadi krónikája 1944–1945. Bp., 1984, 213; Szita Szabolcs: Észrevételek i. h.; Németh Alajos: A meggyalázott karácsony i. h.).

1945. március 18-án, vasárnap délelőtt két szovjet vadászgép mélyrepülésből gépfegyveres légitámadást intézett egy vonat ellen a Sopron–Ebenfurt vonalon, valamint a Déli pályaudvar ellen (Németh Alajos: Sopron könnyes-véres dátumai. SSz. 1979, az 1945. március 18-i támadásról 100, A meggyalázott karácsony i. h.).

Az 1945. március 28-áról 29-ére virradó éjszakán kisebb méretű szovjet légitámadás érte Sopront és Sopronbámfalvát is (SSz. 1980, 295; Németh Zoltán: A II. világháború Győr–Sopron megyei hadműveletei [1945. március 26–április 4.]. SSz. 1980, 289–302 [térkép 296–297.]; Lovas Gyula: Sopron vasútjai i. h.; Németh Alajos: A meggyalázott karácsony i. h.)

1945. március 29-én „kb. 14 órakor egy szovjet Rata vadászgép alacsony támadást hajtott végre a GYSEV vasútállomás ellen. Végigrepült a sínek felett és közben géppuskázta a vonatokat. Majd a város nyugati végén megfordult és visszarepült a sínek felett. Én a Lövérekől (az Egeredi domb kilátójáról) jól láttam, hogy az ott álló légvédelmi gépágyú a visszarepülő gépet útvonalán végig lövi. Hűen több évi hagyományukhoz, eltalálni a Ratát most sem tudták, pedig ilyen jó célt sem kaptak többet. De ahogyan az alacsonyan szálló gépet a dombról lötték, gránátjaik átrepültek az állomás fölé és városban robbantak. Így pusztítottak az Ikva-hídnál, a Kőfaragó téren a menekülő civilek oszlopai között, akik azt hitték, hogy a Rata lövi őket. Pedig magam láttam, hogy a gépágyú meggondolatlan vezénylő tiszte okozta sok ember halálát” (Szita Szabolcs: Egy hírszerző emlékeiből. Reuter Jenő: Emlékeimből. Részletek. Soproni Füzetek 1985, 226–246, az 1945. március 29-i 1 Rata vadászgép alacsony támadásáról és a légvédelmi gépágyú gránátvetéséről 244).

Az 1945. április 2-áról 3-ára virradó éjszakán kisebb méretű német légitámadás érte Sopront, pl. ekkor rongálódott meg a színház tetőzete. Ez volt Sopron utolsó bombázása.

A soproni polgármester 1946 novemberi tiszoldalas, részletes jelentése (melléklet a 12. 768/1946. számhoz) szerint a várost kilenc légitámadás érte, a földi harci cselekmények 1945. március 29-étől 31-éig folytak (3 nap). A felszabadulás időpontja: 1945. április 1. A háborús cselekmények következtében életét veszítette: 2200 fő. 1946. augusztus 1-én élelmezési létszám: 29 644 fő. A főváros irányában a vasúti forgalom 1945. március 26-án szűnt meg.

III. 91/944 SL. 5 vaskos dossziében a bombázási károk bejelentése 1944. december 6-ától 1945. március végéig (felmérések, helyreállítási tervezetek is). 30 utcában rongálódott meg a városi csatornahálózat; 1745 m esővízcsatorna, 2070 m szennyvízcsatorna ment tönkre. Domonkos Ottó közlése: két légónapló van a soproni múzeumban is.

39 (Megjegyzés - Popup)

Az 1945. március 7-i keltezéssel rögzített naplóbejegyzésnél Sümeghy József feltehetően elírta az

évszámot; 1946 helyett írt 1945-öt. Az Új Sopron 1946. márc. 7-i számában olvashatjuk ugyanis, hogy Sopron környékén legalább 30 000 munkaszolgálatos van tömegsírban.

A tanító naplóbejegyzésében felsorolt Sopron környéki hat község munkaszolgálatos, pontosabban deportált kényszerszolgálatos fogoly halottainak száma a rendelkezésünkre álló adatok szerint községenként (táboronként) a következő:

Ágfalva: Az exhumálások során 820 fogoly holttestére találtak, közülük 224 áldozat személyazonossága ismeretlen maradt (10 000 hazahozott hősi halott. Bp., 1948, A munkaszolgálatosok exhumációs és síremlék-bizottságai kiadása; SL Alispáni iratok 5555/1948. Dr. Alstödter [:lehetőséges, hogy helyesen Altstädter:] László és 722 munkaszolgálatos társa exhumálásáról és Budapestre szállításáról.; Új Élet 1947. máj. 1.; Soproni Izraelita Hitközség iratai, 581 elhalálozott névsora.; Szita: Holocaust 58, 115, Halálérőd 148, 255).

Sopronbánfalva: Az állásépítés „Sopronbánfalvi erődszakaszának” négyhónapos építése a helyszínen 532 fogoly életébe került (SL XV. 53/945. 31. A fővárosban eltemetett foglyok közül 66 sopronbánfalvi áldozat neve ismeretlen. Szita: Holocaust 126, Halálérőd 170, 261).

Harka: A harkai áldozatokról az első jelentés (SL Kópháza 105/1945): „Harkán, a községtől nyugatra, kb. 2 km-re az erdő szélén van a tömegsír, a sírok számozva vannak. A deportáltak vezettek névjegyzéket.” A harkai mártírok száma 650, közülük azonban csak 350 áldozat neve ismert, mivel Weimann-Várkonyi István fő„Jupo” megsemmisítette a veszteséglistát (Új Élet 1947. júl. 31.). Az exhumálásról és a fővárosi temetésről: 10 000 hazahozott hősi halott; SL Alispáni iratok 5555/1948.; Új Élet 1946. dec. 19; Szita: Holocaust 121, Halálérőd 152, 256).

Kópháza és Balf: Egy 1945. május 2-án kelt iratanyagban a következőket rögzítették: A munkaszolgálatosok egy része temető mellett árkokban és a falut környező jeltelen sírban fekszik. Fontos adatokat az alantiakról sikerült a halotti anyakönyvi kivonat alapján megállapítani: Az adatokat 1944. november 21-étől december 31-éig lehetett felvenni. Az irat 67 kópházi és balfi halott listáját tartalmazza; elszámolás folytán az iratban regisztrált halottak száma 77, a 44-es sorszám után ugyanis az 55-ös sorszámot írták le s így tovább. A ténylegesen 67 regisztrált halottból 1 fő levante, 1 fő karp. örv. s még 1 fő honvédegyén, a többi halott deportált kényszerszolgálatos fogoly (Új Magyar Központi Levéltár XXXII-6, 53., 54., 55. sz. irat.)

1944. december végéig 32 kópházi halottat (18 férfit és 14 nőt) regisztráltak (Soproni Izraelita Hitközség iratai, Soproni Zsidók Bizottsága által készített kimutatás Kópháza községben elhunyt és ugyanott eltemetett zsidó munkaszolgálatosokról).

1945. május 18-i kelezéssel (Kópháza. Csz: 11 ikt. sz.: 105/1945) a jegyző Sopronba jelenti az alispánnak, hogy Kópházán a községi temető mellett, a községtől D-re, 1 km-re az erdő szélén van a deportáltak tömegsírja. 32 személy neve maradt fenn. Kópházán és Balfon először bejelentették a haláleseteket, de a német parancsnokság ezt betiltotta. Balfon a temető mellett, és a községtől ÉK-re, a Fertőrákos felé vezető út mellett a községtől kb. 100 m-re van 180 elhantolva, ezek közül 37 név ismert. 1945. december 4-i kelezéssel (SL Soproni járás főszolgabíró 2358/1945) a kópházi körjegyző jelenti: deportált halottak vannak Sopron város határában, Balf község szomszédságában egy sáncárokban (178 fő). A balfi tömegsírok felkutatásáról és az exhumálásokról Új Élet 1980. ápr. 15. Kópházán nehéz volt feltalálni a munkaszolgálatos-sírokat, mivel azok felszínét – mint az Új Élet 1946. febr. 28-i és az Új Sopron 1946. márc. 7-i számának tudósításaiból kiderül – felszántották (mintegy 400 munkaszolgálatos

tömegsírjáról van szó. A kópházi áldozatokról még SL Alispáni iratok 5555/1948). A balfi temetőn kívüli munkaszolgálatos-sírokat is részben felszántották (Új Sopron 1946. márc. 29). Az Új Sopron 1946. ápr. 3-i számában az egyik balfi tömegsír kihantolásáról olvashatunk. Kópházán a járóképtelen, beteg sáncmunkások egyes pajtáit felgyújtották. Az állásépítés 620 fogoly életét követelte Kópházán (Szita: Holocaust 80, 123, Halálérőd 156, 257). Közülük 338 kényszermunkás neve ismeretlen (SL Alispáni iratok 5555/1948.; Új Élet 1946. febr. 28, 1948. júl. 1). A Sopron és Kópháza közötti Kőhegy Balf felé eső oldalán ma is látható árok, amelyet a nép zsidóároknak nevez, helymeghatározásként használva a kifejezést, őrzi a sáncmunkás foglyok emlékezetét (Lovasné Szabó Ágnes szíves közlése).

1945. március 31-én az egyik SS táboricsendőr-egység a betegpajtákban visszamaradt férfi és női foglyok közül a járóképeseket, mintegy 185 embert a község széli ún. Teknő útra hajtotta, és egy páncélosárokban halomra lőtte. A járóképteleneket sorsukra hagyták. Nincs adatunk arról, hogy a balfi állásépítésnek összesen hány kényszermunkás esett áldozatul; a balfi foglyok egy részét Ilona-majorban gyilkolták meg. 1946. október 27-én temették a fővárosban a sopronbánfalvi áldozatokat. 707 halottat temettek ekkor, közöttük voltak balfi mártírok is (Szita: Holocaust 64, 117–18, Halálérőd 134, 251).

Nagycenk: „1945. március harmincadikán délután Nagycenken SS-katonák a gyalogmenetre képtelen foglyokat beteretltek szállásaikra, és sötétedéskor a barakkokat rájuk gyújtották. A foglyok egy része kitört, velük az SS-ek fegyverei végeztek. A továbbjutott, de elfogott menekülőket a volt répamosó gödröknél tarkón lötték. Az öldöklés 244 emberéletet követelt” (Kivégzésükről, ideiglenes elföldelésükről a nagycenki jegyző jelentése SL Nagycenki körjegyzőség 1945–103; közli Fegyvertelen II. 702). A fasizmus Nagycenken összesen 1180 áldozatot szedett. közülük 195 kényszermunkás neve nem volt megállapítható (10 000 hazahozott hősi halott; Szita: Holocaust 83, 124, Halálérőd 158, 258).

Összegezve: A náci kényszermunka Sopron környéki stációin 1944 novemberétől 1945 március végéig 22–25 000 kényszermunkás foglyot őriztek és dolgoztattak tartósan. Közülük 7,5–8000-en estek az éhhalál, a fagyhalál, a brutalitások, a kivégzések, valamint a nácik által természetes halálnak minősített tábori betegségek áldozatul. (Az 1946. augusztus 25-én kelt tisztiorvosi kimutatás csupán 3164 áldozatról adott számot: SL Kimutatás az 5428/1946. alispáni rendelet szerint a járás területén eltemetett és exhumált munkaszolgálatosokról; Szita: Holocaust 93, 127).

Így hát a Sopron környéki állásépítés áldozatainak száma erődítő táboronként:

Niederdonau Nord:	
Engerau (Petrzalka, Pozsonyligetfalu):	460 vagy 497
Niederdonau Mitte:	
Balf: az összes áldozatok számáról nincs adatunk, egy részüket Ilona-majorban gyilkolták meg (vö. az Ilona-majori áldozatoknak a tábor méretéhez képest magas számával); 1945. március 31-én mintegy 185 foglyot löttek agyon.	
Donnerskirchen (Fertőféhéregyháza) és Purbach (Feketeváros):	több mint 500

Fertőrákos:	kb. 400
Hidegség és Ilona-major:	1286
Niederdonau Süd:	
Ágfalva:	820
Deutschkreutz (Sopronkeresztúr, Németkeresztúr):	650
Harka:	650
Kópháza:	620
Nagycenk:	1180
Siegenderf (Cinfalva): nincs adatunk	
Sopron: nincs adatunk	
Sopronbánfalva:	532

(10 000 hazahozott hősi halott.; SL Alispáni iratok 5555/1948.; Szita: Holocaust 58, 115; 64, 117–18; 69, 120; 73, 121; 80, 123; 83, 124; 86, 126; 89; 127; Halálérőd 126, 250; 134, 251; 136, 252; 141, 253; 142–43, 254; 145, 254; 148, 255; 149, 255; 152, 256; 156, 257; 158, 258; 170, 261).

40 (Megjegyzés - Popup)

„Amikor 1945. március 28-án továbbmentünk, az örök kínzásai folytán az 1001 emberből már csak 345 volt menetképes. 220 főt kórházba vittek, 50 fő megszökött, a többi a sopronbánfalvi tömegsírba jutott” (OZSM 2894. sz. jkv.). „A felügyelők szadizmusa következtében március 28-án 1000 fős csoportunkból már csak 371-en indultunk tovább. Kb. 50 beteg maradt vissza, akiknek a további sorsáról nem tudok” (OZSM 2919. sz. jkv.). A két jegyzőkönyv egymástól eltérő adatokat tartalmaz: 1001 fő – 1000 fő; 345 menetképes – 371-en indultunk tovább; 220 főt kórházba vittek – kb. 50 beteg maradt vissza; 50 fő megszökött, a többi a sopronbánfalvi tömegsírba jutott.

Az erdő mögött levő tömegsírról, halott bajtársaikat vivő foglyokról dr. Magyar Zoltánné soproni születésű budapesti lakos Bp., 1989. március 9-én kelt levele; Szita Szabolcs alapján (Holocaust 86, 126, Halálérőd 170, 261) megállapíthatjuk: 1945. március 16-áig 287 fogoly vesztette életét Sopronbánfalván (SL XV. 53/945. Lakits-anyag, valamint dr. Mollay János anyagában található a Sopronbánfalván 1945. január 15-e és március 14-e között eltemetett munkaszolgálatosok [160 fő] névjegyzéke. A sopronbánfalvi hősi temető melletti erdőrészen feltárt munkaszolgálatos-sírokról SSz. 1979, 113. Az első tömegsír felfedezéséről: Új Sopron 1945. júl. 29.) Majd a tifusz és az őrség szadizmusa a felszabadulásig további 245 kényszermunkás elhalálózásával járt. (Összesen 532 fogoly pusztult el (SL Alispáni iratok 5555/1948. Weinberger Márton és 341 társa exhumálásáról [meghaltak 1944. december 12. és 1945. március 29.

között]. 1946. augusztus 14-én újabb 190 fő tetemének feltárásáról. A fővárosi temetésről Új Élet 1946. okt. 24, 31. A Kozma utcai izraelita temetőben végső nyugalomra helyezett munkaszolgálatosok közül 66 sopronbánfalvi áldozat neve ismeretlen).

1945. március 28-án Sopronbánfalván még építették a védvonalat. Kivonultatták az árokásástól mindinkább vonakodó polgári lakosságot is (Süsmeghy-napló 116; SSz. 1982, 217). Este viszont a munkatábort felsorakoztatták és a mintegy 350 főnyi menetképes állományt elindították nyugat felé. A beteg foglyokat az SA-őrök a kirendelt szekerekre rakatták és a lábadozónak kinevezett soproni téglagyárba vitették. Itt szabadultak fel március 31-éről április elsejére virradó éjjel (OZSM Kesztenbaum-jkv.; Szita: Halálérőd 170, 261).

1945. március 29-én a német haderő aláaknázza a település egyes útjait, torlaszokat emeltetett és légvédelmi ütegeket állított fel. A Vörös Hadsereg azonban Sopront nagyrészt körülzárta, az ellenállás emiatt is értelmetlenné vált. A német és a magyar egységek rövid idő alatt elhagyták a Birodalmi Védőállás „sopronbánfalvi erődszakaszát”, amelynek négyhónapos építése a helyszínen 532 fogoly életébe került (SL XV. 53/945. Lakits-anyag: Alispáni iratok 5555/1948.: Új Élet 1946. okt. 24, 31). Sopronbánfalva község 1945. április elsején hajnalban felszabadult (Szita: Holocaust 87, 126, Halálérőd 170, 261).

Ámde volt olyan kényszermunkás fogoly is, aki a felszabadulás után halt bele az erődítő táborban szerzett betegségébe (Smilovits Adolf munkaszolgálatosról felvett kórtörténet: Smilovits Adolf Sopronbánfalván teljesített munkaszolgálatot. Meghalt 1945. április 16-án 9 óra 45 perckor. SL Csornai kórházi iratok 1945–294. Közli Fegyvertelen II. 693–94).

41 (Megjegyzés - Popup)

A balfi tömegmészárlás nem április elsején, hanem még március 31-én történt. 1945. március 31-én a Vörös Hadsereg gépesített támadóékei a közvetlen közelbe értek. A kiürítés zárásaként a portákat német tábori csendőrség fésülte át. A felszabadulás előtti órákban az egyik SS táboricsendőr-egység a betegpajtákban gyógyszer és élelem nélkül visszamaradt férfi és női foglyok közül a járóképeseket, mintegy 185 embert, a község széli ún. Teknő útra hajtotta, és egy páncélosárokban halomra lőtte. A járóképteleneket sorsukra hagyták. (SL 6837/1946. pm. sz. XVII/5/1946., ad 2360/1946. I. sz. [XV. 53.] 1946. A balfi kivégzésekről: Új Sopron 1946. ápr. 3; Új Élet 1963. ápr. 1; SSz. 1968, 372–75 [Fenyő József túlélő visszaemlékezése; Új Élet 1975. jún. 1. [Mi történt Balfon felszabadulásunk előtt 90 perccel?], 1979. ápr. 15; Bence György: Szabadító börtön. Bp., é. n. 166; Szita: Holocaust 64, 117–18, Halálérőd 134, 251).

42 (Megjegyzés - Popup)

A többi között Ferenczi Sándort Brennbegben, a Kováts-árokban (Szita Szabolcs szíves közlése).

43 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Zoltán cikkemre csak részben válaszol. Egyes, főleg szubjektív fejtegetései túlmennek a tulajdonképpeni címervitán. Ide nem követem (*Mollay Károly szerkesztői megjegyzése*)

44 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: A címervita. SSz. 1990, 149–154.

45 (Megjegyzés - Popup)

Mollay u.o. 149.

46 (Megjegyzés - Popup)

Mollay u.o. 152., Házi Jenő: Sopron sz. k. város története. Sopron 1921, I/1, 77.

47 (Megjegyzés - Popup)

Holl Imre: Sopron középkori városfalai. Arch. Ért. 94 (1967) 155–183.

48 (Megjegyzés - Popup)

Lévárdy Ferenc: A Magyar Anjou Legendárium, Budapest, 1973, 42–43., Házi Jenő: A Képes Krónika festője. SSz. 1967, 115–116. 1352: „...Nicolaus filius Hertul cymerarius noster”, Hertul fia Miklós kifejezetten királyi címerfestőként dolgozott az uralkodó környezetében. Mollay Károly: Olasz művelődési kapcsolatok a középkori Sopronban (Szélgjegyzetek a Magyar Anjou Legendáriumhoz) SSz. 1978, 78–81. Mollay K. szerint Hertul fia Miklós, aki „...nyilván kapcsolatban állt Sopron városával is...” többek között sisakdíszes címereket festett.

49 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Az 1379 évi soproni telekkönyv. SSz. 1958, 110.

50 (Megjegyzés - Popup)

Művészet I. Lajos király korában 1342–1382. Szerk: Marosi Ernő–Tóth Melinda–Varga Livia, Bp. 1982, 148 (17. T. 46.), 348 (66. T. 238.), 351 (67. T. 251.)

51 (Megjegyzés - Popup)

Itt köszönöm meg Horváth Zoltán levéltárigazgatónak, hogy az eredeti pecsételővel lenyomatokat készíthettem. Köszönöm Németh Ferencnek az erről készített fotónagyításokat és Kovács Gombos Gábornak a fotókról készült rajzokat.

52 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 328–329.

53 (Megjegyzés - Popup)

Dedek Crescens Lajos: Szentek élete. Budapest, 1900, II. 121–123.

54 (Megjegyzés - Popup)

Tagányi Károly: Magyarország Czimertára. Budapest, 1880: 15. T. Fehérmegye; II. 2. Balassagyarmat, II. 4. Bozók.

55 (Megjegyzés - Popup)

Lévárdy i.m. II, 10.

56 (Megjegyzés - Popup)

Lévárdy i.m. 42–43.

57 (Megjegyzés - Popup)

Boskovits Miklós–Mojzer Miklós–Mucsá András: Az Esztergomi Keresztény Múzeum Bp. 1964, 45–46, I. T. 24. Ltsz. 55. 249; Hannelore Sachs–Ernst Badstübner–Helga Neumann: Christliche Ikonographie in Stichworten. Leipzig, 1988, 170–179: Himmelfahrt der Maria (assumptio Mariae); 128–129: Krönung der Maria (Triumph der Maria); „erst seit den 12. Jh. findet man die K. d. M. durch Christus: Maria sitzt als königl. Braut zu seiner Rechten auf dem Tron der Herrlichkeit...”

58 (Megjegyzés - Popup)

Tátrai Zsuzsanna: Boldogasszony. Élet és Tudomány 33. sz. 1990, VIII. 17, 1034–1036.

59 (Megjegyzés - Popup)

Gábossy Éva: Népszabadság 1990. jún. 8; Gömöri János, Kisalföld 1990. jún. 16: „Mátyás király soproni pajzsa”.

60 (Megjegyzés - Popup)

Akárhogyan is vesszük, az 1340. évi címer kiegészítve az 1922. évi *Civitas fidelissima* felirattal, mégis csak új: ilyen címere sohasem volt Sopronnak. 1922-ben a magyar nemzetgyűlés nem az 1340. évi címet egészítette ki ezzel a felirattal (*Mollay Károly szerkesztői megjegyzése*).

61 (Megjegyzés - Popup)

Rupprich, Hans: Die deutsche Literatur vom späten Mittelalter bis zum Barock. München, 1970, I, 206–212, 753.

62 (Megjegyzés - Popup)

Bleyer Jakab: Magyar vonatkozások Suchenwirt Péter költészetében. Századok, 1899, 788–812, 379–912.

63 (Megjegyzés - Popup)

Poór Antal: Nagy Lajos 1326–1382. Bp., 1892, 606–618.

64 (Megjegyzés - Popup)

Bleyer Jakab fordításában: „Csehországból és Magyarországból nagy erővel Ausztria ellen rontottak, melyben kárt akartak tenni, ezt azonban fegyveres kézzel megakadályozták, úgy hogy az országot piros vér festette; a mi hőünk is serényen szúrt és vagdalkozott fegyverével! Meg is futott az ellenség. „Szúrj és üss!” kiáltották mindenfelé; ő utána sietett az ellenségnek és *Köpcsénynél* a hídon is átvágtatott; ekkor azonban lovát leszúrták és ő is erősen megsebesült; Ausztria azonban mégis megtartotta a győzelmet, mert vitézi lovagokhoz méltóan viselkedtek”.

65 (Megjegyzés - Popup)

Peter Suchenwirts Werke aus dem vierzehnten Jahrhundert. Wien, 1827, 1961².

66 (Megjegyzés - Popup)

A helynév változataira is a hely történetére vö. Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. Eisenstadt, 1954, I, 240.

67 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Schiffmann, Konrad: Historisches Ortsnamen-Lexikon des Landes Oberösterreich. München und Berlin, 1935–1940.

68 (Megjegyzés - Popup)

Vö. például Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár. Sopron, 1889–1891, I, 267, 324, 371.

69 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Kaufmann, Jacques: Die Beziehungen der Habsburger zum Königreiche Ungarn in den Jahren 1278 bin 1366. Eisenstadt, 1970, 83 (Burgenländische Forschungen Heft 59)

70 (Megjegyzés - Popup)

Körmendy Kinga: A Széchenyi-gyűjtemény. Budapest, 1976, 1.

71 (Megjegyzés - Popup)

Szily Kálmán–Viszota Gyula: A M. T. Akadémia Széchenyi-múzeumának tárgyjegyzéke. Bp., 1905.

72 (Megjegyzés - Popup)

Bártfai Szabó László: Viszota Gyula (1871–1947). Századok 1947, 358–359.

73 (Megjegyzés - Popup)

Tompa Ferenc: Bella Lajos (1850–1937). Archaeológiai Értesítő 1937, 174; Bannerl János: A bükki kultúra névadója: Bella Lajos. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 1906, 7–20.

74 (Megjegyzés - Popup)

Tudományos munkáinak felsorolása Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1914, XIV, 1272–1275; Kenyeres Ágnes: Magyar életrajzi lexikon. Bp., 1969, II, 1006–1007.

75 (Megjegyzés - Popup)

Viszota Gyula: Gróf Széchenyi István és Sopron vármegye. Budapesti Szemle 1902, 310. szám 29–83. Különnyomatban is megjelent.

76 (Megjegyzés - Popup)

Sopron vármegye levéltára, Közgyűlési jegyzőkönyv 4160. Szeptember 1-jén tartott közgyűlés. Széchenyi Istvánhoz írott levelében szó szerint megismétli az előterjesztés szavait.

77 (Megjegyzés - Popup)

MTAK Kézirattár, Széchenyi-gyűjtemény, K 163/61 a. Az irat együtt van a Borsod és Bihar megyétől kapott „tiszteleti kinevezések”-kel.

78 (Megjegyzés - Popup)

Pacséry Károly: Sopron vármegye földrajza. Sopron, 1907; Antalfy Gyula: A Rába völgye. Élet és Tudomány 1969, 2372–2378.

79 (Megjegyzés - Popup)

Bölönyi József: Magyarország kormányai. Bp., 1987, 81. Igaz, hogy szeptember 5-én beteget jelent és Pozsonyba, majd Bécsbe távozik. Decemberben már Pozsony vármegye császári-királyi biztosa, 1849-ben pedig az egyik legismertebb „muszkavezető”. F. Kiss Erzsébet: Az 1848–1849-es magyar minisztériumok Bp., 1987, 618.

80 (Megjegyzés - Popup)

SVmL. A nagylózsi körjegyzőség iratai. Közig. különkezelt csomók.

81 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló, 1914. aug. 11.

82 (Megjegyzés - Popup)

SVmL. A nagylózsi körjegyzőség... Közig. különkezelt...

83 (Megjegyzés - Popup)

Historia Domus. (Található a plébánián).

84 (Megjegyzés - Popup)

SvmL. A nagylózsi körjegyzőség... Közig. különkezelt...

85 (Megjegyzés - Popup)

Historia Domus.

86 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

87 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye, 1915. jan. 15.

88 (Megjegyzés - Popup)

Historia Domus.

89 (Megjegyzés - Popup)

SVmL. A nagylózsai körjegyzőség... Képviselőtestületi jegyzőkönyvek. 1914–1923.

90 (Megjegyzés - Popup)

Historia Domus.

91 (Megjegyzés - Popup)

SVmL. A nagylózsai körjegyzőség... Képviselőtestület, jkv.

92 (Megjegyzés - Popup)

Historia Domus.

93 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

94 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

95 (Megjegyzés - Popup)

SVmL. A nagylózsai körjegyzőség... Képviselőtest. jkv.

96 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

97 (Megjegyzés - Popup)

Historia Domus.

98 (Megjegyzés - Popup)

SVmL. A nagylózsai körjegyzőség... Képviselőtest. jkv.

99 (Megjegyzés - Popup)

Historia Domus.

100 (Megjegyzés - Popup)

SVmL. A nagylózsai körjegyzőség... Képviselőtest. jkv.

101 (Megjegyzés - Popup)

Uo.